

*Наталя Шліхта,
Ірина Шліхта*

**Виховуємо
академічну
добročесність
в школі:**

*методичні вказівки
для вчителів*

Публікація даного матеріалу стала можливою завдяки підтримці американського народу відповідно до грантового договору № S-UP300-16-CA-001 з Посольством США в Україні. Думки, висловлені тут, належать авторам і не обов'язково відображають точку зору Посольства США в Україні чи Уряду США.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	7
Що таке академічна доброчесність?	8
Порушення академічної доброчесності.	
Ситуація в українських школах	14
Рецепт академічної доброчесності: <i>варіант підходу</i>	19
Контроль за дотриманням академічної доброчесності (з викладацького досвіду)	23
МОЛОДША ШКОЛА	27
Працелюбність — основа академічної доброчесності: <i>Бджола мала, а й та працює</i>	28
Толерантність – запорука академічної доброчесності: <i>Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім</i>	29
Чесність — найважливіша умова успішного навчання: <i>Як сам зробив, то й добре вийшло</i>	32
Вчимося доброчесності на уроках фізичного виховання: <i>Головне — не перемога, а участь</i>	35
Вчимося доброчесності на уроках образотворчого мистецтва: <i>Побачити — значить зрозуміти</i>	35
СЕРЕДНЯ ШКОЛА	37
Формуємо спільноту дослідників, вчимося на помилках Тома і його друзів	38
Моральність теж учинок: <i>розробляємо кодекс честі учнів класу</i>	41
Судовий процес над ГДЗ / Судовий процес над додатковими уроками	44
Моя шкільна наука: <i>аналізуємо здобутки та прорахунки, визначаємось із життєвими пріоритетами</i>	46
СТАРША ШКОЛА	50
Університет, освіта, компетентності: про вибір життєвої стратегії в «добу знань»	51
Дискутуємо з Іваном Франком, розмірковуємо про призначення школи, вчимося передавати чужі думки на письму	57
Про муки творчості, неприпустимість плагіату та необхідність покликань	60
Мій двобій з рефератом: <i>як перемогти з честю</i>	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	80
Додаток 1	80
Додаток 2	81

Нашим любим дідусям і бабцям присвячується

«Свої безпосередні обов'язки в класах вони [вчителі] мають виконувати як слід, з полум'яною ревністю і якомога легшим способом, маючи на меті користь своїх учнів, а не власне марносластво»

«Leges Academicae», 1734 р

ПЕРЕДМОВА

Набрання чинності рамкового Закону України «Про освіту» дало новий поштовх процесам трансформації та реформування освіти, запущених Революцією Гідності. Одним із них стало запровадження принципів академічної доброчесності в науковому житті та навчально-виховному процесі всіх рівнів освіти, як прописано у ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону.

Важливим агентом змін, долученим до розробки й імплементації положень про академічну доброчесність, став Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (*Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project*).

Першочергово долучений до трансформаційних процесів у вищій освіті, Проект, особливо після ухвалення у вересні 2017 р. Закону України «Про освіту», поширює свою діяльність також на рівень середньої освіти (як Проект формування академічної доброчесності в школі (*Seeding Academic Integrity in Secondary School*)). Важливим кроком у цьому напрямку стала розробка «Довідника з академічної доброчесності для школярів»¹ та «Універсального навчального посібника з академічної доброчесності для вчителів»², якими вже мають змогу послуговуватися вчителі й учні українських шкіл.

Авторки цих методологічних розробок уперше були долучені до Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні у 2015–2016 рр., коли розробили базовий курс із основ академічного письма для закладів вищої освіти³. Труднощі, які постали перед нами у процесі розробки рекомендацій для загальної середньої школи, були як суб'єктивні, так і об'єктивні.

Насамперед, за винятком короткострокової педагогічної практики, ми не маємо досвіду викладання в загальній середній школі, а є викладачами вищої школи. Це значно ускладнило завдання, а також не могло не вплинути на концептуальне бачення. Йдеться про те, що в закладах вищої освіти ми маємо справу зі студентами та їхнім розумінням/нерозумінням принципів академічної доброчесності. Тому, зрозуміло, що опрацьовуючи тему академічної доброчесності в школі, ми рухалися в напрямку від її кінцевого результату: аналіз мотивації, навичок, моральних орієнтирів студентів-першокурсників. На нашу думку, саме це проливає світло на основні проблеми із формуванням/дотриманням принципів академічної доброчесності в загальній середній школі. Ми свідомі того, що такий підхід, як і відсутність відповідного досвіду загалом, робить цей посібник уразливим для критики вчителів-практиків. І запрошуємо розглядати його як один із можливих підходів до впровадження принципів академічної доброчесності у школі, який стимулюватиме подальші розробки, що будуть уже виходити зі шкільного середовища.

¹ Довідник з академічної доброчесності для школярів. 3-є вид., випр. і доп. / укл. М.В. Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г. Певко; за заг. ред. О.О. Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19nOAsorJfuCL_IT0wdxDHkxW2Px-Ej4g/view (дата звернення: 02.04.2019).

² Універсальний навчальний посібник з академічної доброчесності для вчителів / укл. О.С. Ройбу; за заг. ред. О.О. Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 32 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1X3UDTp1nb3K0ou2AiltLJVPWLHWS0VWB/view?usp=share> (дата звернення: 02.04.2019).

³ Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: Методичні рекомендації та програма курсу. Київ, 2016. 61 с. URL: <http://www.saiup.org.ua/resursy/osnovy-akademichnogo-pysmametodychni-rekomendatsiyi-ta-programa-kursu/> (дата звернення: 02.04.2019).

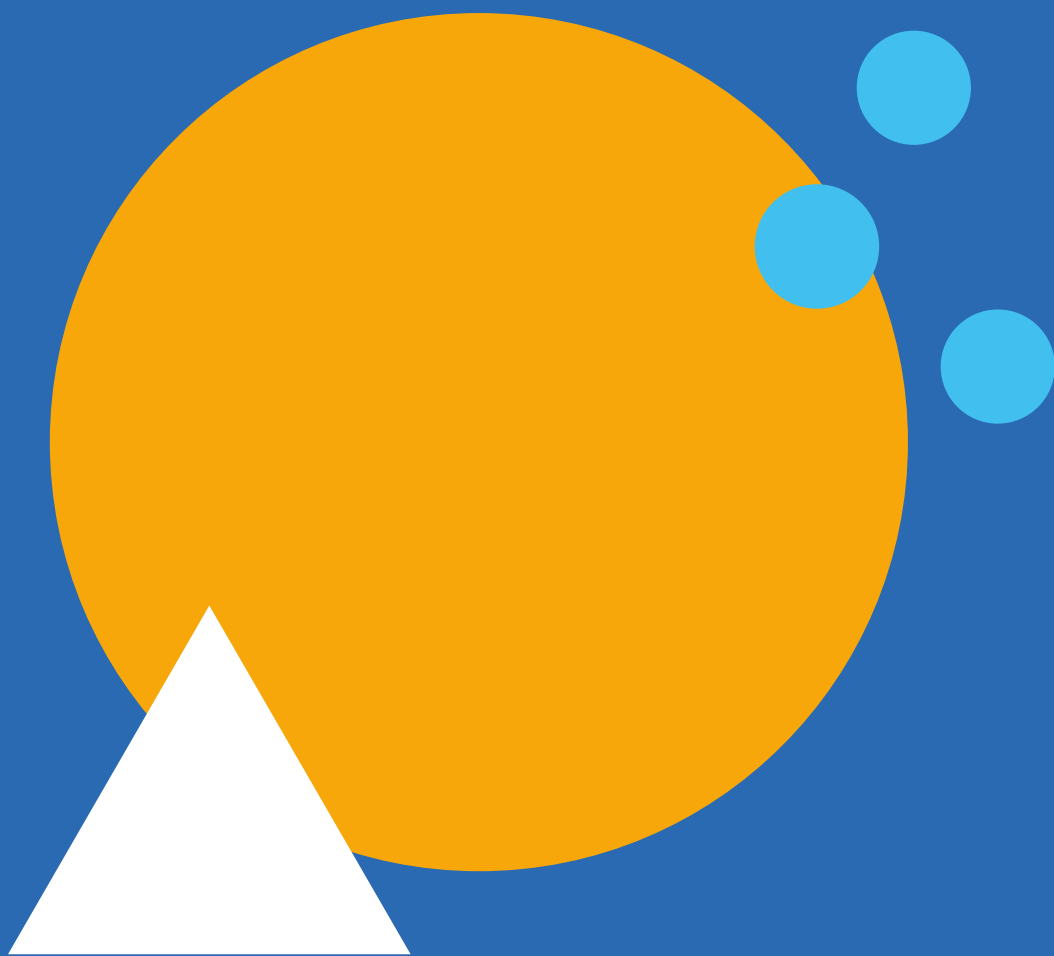
По-друге, окрім згаданих вище методологічних розробок, здійснених у межах Проекту формування академічної доброчесності в школі, ми зіштовхнулися з відсутністю попередніх напрацювань. І це попри те, що – на теоретичному рівні – питання академічної доброчесності та її запровадження цікавить дослідників ще з початку 2000-х рр. Так само, попри значну увагу до питань академічної доброчесності за кордоном, відповідних методичних напрацювань, які б стосувалися рівня середньої школи, незрівнянно менше, аніж праць щодо вищої школи. По суті, окрім розробок окремих уроків чи порад щодо запровадження принципів академічної доброчесності в дошкільній та загальній освіті, вдалося знайти лише один посібник про «витворення культури академічної доброчесності» в середній школі (2011). Цей посібник був реакцією на «епідемію списування» серед учнів американських шкіл, тому він подає практичні рекомендації, як цій «епідемії» протистояти: від рівня адміністративної організації до розробки відповідних завдань для учнів⁴.

Нарешті, завдання підготовки відповідного методичного посібника ускладнюється і відсутністю належного нормативного регулювання. Планується, що особливості запровадження принципів академічної доброчесності в середній школі будуть детально прописані в новому законі «Про загальну середню освіту», який на момент написання цього тексту перебував на стадії розробки. Тому, під час опрацювання нормативної складової питання, окрім ст. 42 Закону України «Про освіту», доводилося користуватися методичними вказівками та роз'ясненнями Міністерства освіти і науки з запровадження принципів академічної доброчесності для закладів вищої освіти (рекомендовані листом МОН № 1/9-650 від 23.10.2018)⁵, припускаючи їхню релевантність і для системи загальної середньої освіти.

Зважаючи на це, авторки цього тексту, так само як і загалом учасники Проекту формування академічної доброчесності в школі, розглядають запропоновані методичні розробки лише як один з перших, значною мірою експериментальних, кроків, які, шляхом проб і помилок, долучаться до формування культури академічної доброчесності в новій українській школі.

⁴ Wangaard D., Stephens J. *Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools*. Search Institute Press; Mac Win Pa edition, 2011. 176 p.

⁵ Йдеться про: Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 02.04.2019); Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf> (дата звернення: 02.04.2019).

ВСТУП

ЩО ТАКЕ АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ?

Ст. 42 Закону України «Про освіту» визначає академічну доброчесність як «скупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (п. 1), і окремо прописує вимоги з дотримання академічної доброчесності для (науково-) педагогічних працівників, науковців (п. 2) і здобувачів освіти (п. 3)⁶. У своєму роз'ясненні для закладів вищої освіти (лист № 1/9-650 від 23.10.2018), Міністерство освіти і науки наголошує на необхідності створення атмосфери академічної доброчесності в кожному освітньому закладі, що передбачає розуміння всіма учасниками освітнього процесу сутності академічної доброчесності⁷ та необхідності дотримання її принципів⁸. Подальші роз'яснення, які можемо вважати актуальними для всіх рівнів освіти, сфокусовані на порушеннях академічної доброчесності та конкретних пропозиціях щодо подолання «кризи академічної доброчесності» (визначення взяте з «Розширеного глосарію», рекомендованого цим же листом МОН)⁹.

Доброчесність як філософська й етична категорія. Академічна доброчесність

Володимир Сацик пропонує розглядати академічну доброчесність як комплексне поняття, що поєднує в собі як певні фундаментальні цінності, так і конкретні механізми й інструменти, що дають змогу ці цінності забезпечувати¹⁰. Таке тлумачення можна вважати своєрідним перефразуванням класичного визначення Аласдера Макінтайра: «Прояв доброчесності цінний сам собою... але він має суть і ціль, і лише через розуміння цієї суті і цілі ми починаємо цінувати доброчесність»¹¹.

Словники української мови пропонують визначення «доброчесності» як «високої моральної чистоти» певної особи¹². Як синоніми вживають терміни «чеснота», «чесноти», «чесність», «моральність», «добропристойність», «добропорядність»¹³, «порядність», «людяність»¹⁴; «добродійність»¹⁵, «доброчинність». Найбільш узагальнююче визначення добро-

⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 03.04.2019).

⁷ Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, п. 2.3.

⁸ Там само, п. 2.1.

⁹ Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.), п. 1.

¹⁰ Сацик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchojiosviti> (дата звернення: 31.03.2019).

¹¹ Макінтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / пер. с англ. В.В. Целищева. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. С. 369.

¹² Доброчесність. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: «Наукова думка», 1971. Т. 2. С. 326.

¹³ Доброчесність. Практичний словник синонімів української мови / укл. С. Караванський. 2-ге вид., доп. й опр. Київ: «Українська книга», 2000. С. 90.

¹⁴ Даниляк Р. Виховання загальнолюдських чеснот як складова морального виховання молодших школярів засобами дитячої періодики. Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 24. Частина 1. С. 81.

¹⁵ Іваниця Г.А. Модель добродійності молодших школярів у контексті структурнокомпонентного аналізу. Освітлогічний дискурс. 2015. № 3. С. 140–152.

чесності, яке подибуємо в довідковій літературі, – це: «фундаментальне моральне поняття, що характеризує готовність і здатність особи свідомо й твердо слідувати добру; сукупність внутрішніх, душевних й інтелектуальних, якостей, що втілюють людський ідеал у його моральній досконалості»¹⁶.

Чимала кількість наукових праць, написана на тему доброчесності вітчизняними дослідниками з початку 2000-х рр., виводить цю категорію з античності¹⁷ або з вітчизняної філософської традиції¹⁸. Так, для прикладу, дослідники перекладають як доброчесність оригінальний термін «добронравіє», що його використовував Григорій Сковорода¹⁹. Очевидно, що так само доброчесність є важливою цінністю і поза межами європейської культурної чи то юдео-християнської релігійної традиції. Праця Аласдера Макінтайра «Після доброчесності» (*After Virtue*, 1981) дає вочевидь найкраще розуміння категорії «доброчесності» в різних часових, культурних і територіальних контекстах. Філософ підкреслює, що категорія «доброчесність» не універсальна, вона історично й культурно обумовлена, і помилково розглядати її поза системою «певних рис соціального й морального життя, у термінах яких її потрібно визначати і пояснювати»²⁰. Наприклад, він демонструє, як лише у працях діячів Просвітництва поняття «моральний» і «відданий обов'язку» стають синонімічними до «доброчесності»²¹.

Отже, у сучасному контексті «моральне виховання» і «виховання доброчесності» стають синонімічними. В українській мові (на відміну, наприклад, від англійської (*virtue – virtues*) чи російської (*добродетель – добродетели*)) термін «доброчесність» рідко вживають у множині. У множині, натомість, найчастіше використовують термін «чесноти». Перелік таких чеснот/доброчесностей не є вичерпним і варіюється залежно від історичного й культурного контексту. Головними чеснотами в сучасному світі (принаймні тому, що виводить себе із античності та християнської традиції), якщо виходити із частоти згадок про них у фаховій літературі, є такі: правдивість, справедливість, хоробрість/мужність/сміливість²²; мудрість, толерантність²³, вірність, щирість, альтруїзм, гуманізм, відданість обов'язку²⁴.

Укорінення «академічної доброчесності» в сучасній Україні відбувається в контексті подолання радянської спадщини та впровадження сучасних стандартів в освіті. Тому, з одного боку, очікувано, що саме західні підходи стають основними дорогоказами. З

¹⁶ Добродетель. Новая философская энциклопедия. URL: http://platon.net/board/novaja_filosofskaja_ehnciklopedija/dobrodetel/3-1-0-2401 (дата звернення: 25.03.2019).

¹⁷ Див. наприклад: Продан Т. Проблема гідності в морально-естетичних поглядах Цицерона. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Вип. 754755. Філософія. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2015. С. 154-157; Мешковський К. Е. Доброчесність як нормоутворюючий принцип державного управління: уроки Плантона і Аристотеля. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 23. С. 109-112; Черненко Н. А. Концепт доброчесність як універсальна домінанта культури: до питання вербалізації. Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2014. Вип. 47. Частина 2. С. 510-517.

¹⁸ Див. наприклад: Множинська Р. В. Морально-етичні погляди Станіслава Орхівського. Мультиверсум. Філософський альманах : 36. наук. праць. 2006. Вип. 56. С. 27; Поперечна Г. А. Проблема формування духовно розвиненої особистості в філософії представників Київської духовно-академічної школи. Другі академічні читання пам'яті Г. І. Волинки: «Філософія, наука, освіта». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.

¹⁹ Сковорода Г. Вхідні двері християнської доброчесності. Філософська думка. 2014. № 5. С. 7–18.

²⁰ Макінтайр А. После добродетели. С. 254.

²¹ Там само. С. 314–315.

²² Там само. С. 261–262.

²³ Москальова Л. Ю. Цінність доброчесності як основа для формування дружніх взаємин між дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2015. Вип. 19(2). С. 20; Поніманська Т.І. Виховання у світлі педагогіки толерантності: Я.-А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 115–119.

²⁴ Аболіна Т. Цінності моральні. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. С. 708.

іншого – це інколи призводить до некритичного перенесення західної практики на український ґрунт і, водночас, до ігнорування вітчизняних освітніх традицій. Не використовуючи поняття академічної доброчесності, Василь Сухомлинський у своїх «Ста порадах вчителю» (1967, 1976 (укр.)), наприклад, досить повно окреслює її сучасний зміст. «Наймерзнішим пороком» називає педагог брехню та лицемірство й закликає виховувати у школярів правдивість. «Правдивість – це передусім чесність перед людьми і водночас перед власною совістю. Правдива оцінка самого себе – що я вже можу і чого не можу, як я просуваюся до... вершини самовдосконалення... – правдива оцінка всього цього є наріжним каменем правдивості й чесності». «Правдивість і чесність, непримиренність до брехні й обману йдуть від великої правди праці». «Твердість правди, непохитність думки, ясність істини – це джерела, що пробиваються з криниці, ім'я якій – трудно (виділено – В. Сухомлинським)»²⁵.

Прийнятий у сучасній нормативній й педагогічній практиці концепт академічної доброчесності (*academic integrity*) передбачає «відданість академічної спільноти, навіть перед лицем труднощів, шести фундаментальним цінностям: чесності, довірі, справедливості, повазі, відповідальності й мужності»²⁶. У цьому сенсі *integrity* (від лат. *integer* – довершений, повний, цілісний) розуміється як готовність певної особи «послідовно робити те, що правильно, навіть якщо легше зробити щось, що вигідніше»²⁷. Наведена нижче таблиця у скороченому вигляді подає основний зміст документа «Фундаментальні цінності академічної доброчесності» (1999), розробленого Міжнародним центром академічної доброчесності, що діє при Університеті Клемсон (Південна Кароліна, США). Варто зауважити, що запропоновані формулювання не є універсальними й одномоментними, а формування основних засад академічної доброчесності має свою історію²⁸.

Фундаментальні цінності академічної доброчесності²⁹

Чесність (англ. – honesty)	Беззаперечна основа навчання, викладання, здійснення досліджень та обов'язкова передумова для довіри, чесності та взаємної відповідальності у будь-якому соціумі. Важливо, аби академічні правила і практики давали чіткі вимоги та пояснення того, що фальшування даних, обман, шахрайство, крадіжка і будь-які нечесні вчинки є неприпустимими.
Довіра (англ. – trust)	Явище, що є надбудовою чесності, і формується з часом, коли дії та вчинки стають важливішими за слова. Довіра формується викладачами, які чітко пояснюють вимоги та очікування до учнів, базуючись на цих вимогах та очікуваннях. Довіра є основою співпраці, обміну інфо-

²⁵ Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 тт. Київ: «Рад. школа», 1976. Т. 2. С. 600–601.

²⁶ Цит. за: Сацк В., 164 моє.

²⁷ Lumpkin A. Teachers as Role Models. Teaching Character and Moral Virtues. JOPERD. 2008. Vol. 79, No 2. P. 46.

²⁸ Докладніше про це див.: Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 11–13.

²⁹ Скорочений текст наведено за: Довідник з академічної доброчесності для школярів. С. 16. З оригінальним документом можна ознайомитися тут: URL: <https://academicintegrity.org/wp-content/uploads/2017/12/Fundamental-Values-2014.pdf> (дата звернення: 29.03.2019).

	рмациєю та новими ідеями. Довіра гарантує суспільству, що академічній спільноті, її відкриттям та висновкам можна вірити, а дослідження, викладання, формальні академічні досягнення та ступені є вартісними.
Справедливість (англ. – fairness)	Важливий чинник для становлення етичних взаємин у спільноті. Чесне, прозоре та незаангажоване оцінювання є дуже важливими в освітньому процесі, чесність в оцінюванні є основою у становленні довіри між викладачем/вчителем та здобувачем освіти. Також важливо, аби вчителі та адміністрація навчальних закладів теж розуміли, як їх оцінюють не лише учні, але і колеги.
Повага (англ. – respect)	Освітні спільноти можуть бути успішними лише тоді, коли їхні члени поважають одне одного і приймають точку зору одне одного, навіть якщо ті є кардинально протилежними.
Відповідальність (англ. – responsibility)	Категорія, яка підтримує реалізацію доброчесності, вона є водночас індивідуальною і груповою. Кожен представник спільноти (студент, учень, викладач, адміністрація) несе відповідальність за доброчесність у навчанні, викладанні, здійсненні наукової роботи. Бути відповідальним означає опиратися тискові колег, якщо вони намагаються вчинити нечесно, та відстоювати доброчесні практики та правила.
Мужність (англ. – courage)	Риса, яку демонструють ті, хто чинить за правилами доброчесності, незважаючи на страх чи тиск оточення. Бути мужнім означає діяти згідно з власними принципами та переконаннями.

Прописуючи базові цінності академічної доброчесності, Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти в Європейському регіоні (2004) наголошує, зокрема, на необхідності довіри як передумови для вільного обміну ідей, творчості та індивідуального розвитку (п. 2.4), необхідності «законних, прозорих, справедливих, передбачуваних і об'єктивних критеріїв» в освітній та науковій практиці (п. 2.5) та відповідальності усіх членів академічної спільноти за (не)дотримання принципів академічної доброчесності (п. 2.7)³⁰. Отже, академічна доброчесність бачиться як основний принцип взаємодії усередині академічної спільноти, між усіма її учасниками (здобувачами освіти – викладачами (науково-педагогічними працівниками) – адміністрацією); принцип, яким усі учасники академічного (освітнього і наукового) процесу повинні керуватися, коли взаємодіють одне із одним та з позаакадемічним середовищем.

³⁰ Наведено за: Довідник з академічної доброчесності для школярів. С. 16–17.

Академічна доброчесність як нормативна категорія

«Доброчесність» є категорією філософською й етичною, а тому імперативи до її дотримання є винятково моральними, а суспільний осуд – єдиним безпосереднім наслідком її порушення. Натомість, «академічна доброчесність» є категорією нормативною, прописаною у вітчизняному законодавстві й міжнародному праві, з усіма наслідками правового характеру, що з цього випливають.

В українському законодавстві «академічній доброчесності» присвячено ст. 42 Закону України «Про освіту». Також, низка міжнародних документів, ухвалених з початку 2000-х рр. і особливо у 2010-х рр., мають на меті привернути увагу до питання забезпечення академічної доброчесності в освіті (передусім, у вищій). Міжнародна конференція з етичних та моральних аспектів вищої освіти та науки в Європі, що відбулася в м. Бухаресті (Румунія) 2–5 вересня 2004 р., прийняла згадану вище Бухарестську декларацію етичних принципів вищої освіти в Європейському регіоні, що перетворює академічну доброчесність на центральний принцип процесів навчання, викладання й дослідження³¹.

Важливим кроком стало схвалення у грудні 2012 р. Міжнародною асоціацією університетів і Наглядовою радою Великої хартії університетів – керівництва для інституційних кодексів етики в галузі вищої освіти. Серед центральних принципів, на яких документ пропонує базувати взаємини між усіма учасниками академічного процесу на європейському просторі, зазначені: академічна чесність; рівність, справедливість, відсутність дискримінації; підзвітність, прозорість, незалежність; критичний аналіз та повага до аргументованих думок тощо³².

Створення в 2014 р. Панєвропейської платформи з питань етики, прозорості та чесності в галузі освіти стало реалізацією задуму Ради Європи зі «створення загальноєвропейської платформи обміну інформацією і кращих практик з питань етики і доброчесності в галузі освіти з особливою увагою до боротьби проти корупції та шахрайства в сфері освіти і наукових дослідженнях»³³.

Повага до автора, авторського тексту, інтелектуального продукту є одним із центральних принципів академічної доброчесності. Очевидно, що «академічний плагіат» і «порушення авторського права» є поняттями близькими, але не тотожними. Як роз'яснює МОН: «Захист права інтелектуальної власності спрямований, насамперед, на захист майнових прав авторів чи їхніх правонаступників. Натомість норми щодо академічного плагіату спрямовані... на осіб, що порушують академічну доброчесність через ненадання достовірної інформації про авторів певних ідей, текстів, наукових результатів тощо»³⁴.

Нормативною базою, що прописує академічну доброчесність, можна вважати й українське законодавство, що регулює інтелектуальну власність і прописує санкції за її порушення, передусім Закон України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 50 «Порушення авторського права і суміжних прав») та Закон України «Про вищу освіту» (ст. 69 «Права інтелектуальної власності та їх захист»)³⁵.

³¹ Докладніше див.: Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. С. 13–15.

³² Там само. С. 16–17.

³³ Цит. за: Там само. С. 17.

³⁴ Розширений глосарій, п. 2.1.Е.

³⁵ Вичерпний огляд законодавчої бази наведено у статті: Буяк Б. Правові аспекти академічної чесності та боротьби із плагіатом. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. С. 140–143.

Варто також згадати й міжнародні договори із забезпечення авторського права, чинні на території України: Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Всесвітню конвенцію про авторське право (м. Женева, 1952 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права (1996 р.), Римську конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (1961 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми (1996 р.) тощо.

Ст. 42 Закону України «Про освіту» передбачає, що «види академічної відповідальності... учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності» (п. 7)³⁶. Отже, законодавство зобов'язує кожен заклад освіти прийняти внутрішній документ, в якому «віддзеркалюється бажана і небажана поведінка членів спільноти, прописуються етичні орієнтири, принципи, що допомагають саморегулюванню академічного середовища, визначаються санкції за їх порушення»³⁷.

На виконання цієї вимоги, багатьма загальноосвітніми школами станом на листопад 2018 р. прийняті Положення про академічну доброчесність³⁸. Зважаючи на стислі терміни, часто формальний характер прийняття таких Положень через вказівку «згори», можна погодитися із сумнівом, висловленим МОН, чи дійсно вони «віддзеркалюють справжні погляди на академічну культуру більшості» учнів і вчителів³⁹. Водночас, не варто і повністю недооцінювати подібні документи, адже сам факт їхнього ухвалення та оприлюднення на офіційних сайтах шкіл уже змушує учасників освітнього процесу усвідомити, що академічна доброчесність є правовою категорією, що поступово входить у їхнє шкільне повсякдення.

³⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII зі змінами.

³⁷ Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, Розділ 4.

³⁸ Див. наприклад: Академічна доброчесність. Городоцька загальноосвітня школа I–III ступенів. URL: http://gorodok-school.eduikit.zt.ua/informaciya_pro_zaklad/deklaraciya_prav/ (дата звернення: 03.04.2019);

Бугаківська школа – Академічна доброчесність. URL: http://buhakivskazosh.at.ua/index/akademichna_dobrochesnist/0-34 (дата звернення: 03.02.2019);

Академічна доброчесність. [Ліцей № 7 Вінницької міської ради]. URL: https://sch7.edu.vn.ua/akademichna_dobrochesnist.html (дата звернення: 03.04.2019); Положення про академічну доброчесність Микільської ЗОШ I–III ступенів. URL: <https://docs.google.com/document/d/1w1COcgy6U0MZvF-J70uoOaNXD6fcr0biJ-qGwBGMsk/edit> (дата звернення: 03.04.2019).

³⁹ Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, Розділ 4.

ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ. СИТУАЦІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ

Ст. 42 Закону України «Про освіту» основними порушеннями академічної доброчесності називає такі: академічний плагіат («оприлюднення (почасти або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства»⁴⁰), самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування («виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання»⁴¹), обман (як узагальнене визначення для усіх вище перелічених порушень), хабарництво, необ'єктивне оцінювання («свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти»⁴²) (п. 4). За виявлені правопорушення закон передбачає відповідальність як для працівників освіти (п. 5), так і для її здобувачів (п. 6).

Таке юридичне визначення порушень у цілому збігається з загальноприйнятим баченням академічної нечесності (*academic dishonesty, academic misconduct*), основними виявами якої є: у сфері наукових досліджень – фабрикація та фальсифікація даних у наукових працях, академічний саботаж; в освітній сфері (прописані для вищої освіти, але їх можна поширити на всі освітні рівні) – хабарництво в академічній сфері, професорська нечесність (зловживання окремими представниками професорсько-викладацького складу своїми службовими обов'язками з метою примусу й тиску на колег чи здобувачів освіти), академічне шахрайство (використання недозволених матеріалів, інформації чи інших допоміжних засобів під час виконання навчальних завдань), найпоширенішою формою якого є списування (за посередництвом шпаргалок, у сусіда по парті тощо), плагіат⁴³.

Тедді Фішман пропонує стандартизоване визначення, за яким плагіат має місце, коли «певна особа: 1) використовує слова, ідеї чи результати праці, 2) які належать іншій конкретній (визначеній) особі чи джерелу, 3) без вказівки на джерело, з якого взята інформація, 4) у ситуації, коли правомірно очікувати вказівки на оригінальне авторство, 5) (і робить це) задля отримання вигоди, пошани чи користі, не обов'язково грошового характеру»⁴⁴. Автор роз'яснює:

Перші три елементи позначають actus reus⁴⁵ – йдеться про використання слів чи ідей когось іншого без зазначення авторства. Водночас другий елемент також відрізняє інформацію, що має конкретне авторство, від загального знання. А третій елемент розрізняє плагіат і помилки форматування. Четвертий елемент розрізняє плагіат від речей, як-от написання промов та легітимне переосмислення слів та інформації. П'ятий елемент визначає mens rea⁴⁶ акту плагіату – отримати вигоду, що не є законно заробленою⁴⁷.

⁴⁰ Про освіту: Закон України. Ст. 42, п. 4.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Наведено за: Сацик В. Академічна доброчесність.

⁴⁴ Fishman T. «We know it when we see it» is not good enough: toward a standard definition of plagiarism that transcends theft, fraud, and copyright. 4th Asia Pacific Conference on Educational Integrity (4APCEI). University of Wollongong NSW, Australia, 28–30 September 2009. P. 5. URL: <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=apcei> (дата звернення: 03.04.2019).

⁴⁵ Actus reus (лат.) – об'єктивна сторона злочину.

⁴⁶ Mens rea (лат.) – суб'єктивна сторона злочину.

⁴⁷ Fishman T. «We know it when we see it» is not good enough: toward a standard definition of plagiarism that transcends theft, fraud, and copyright. P. 5.

Саме про порушення (і насамперед про плагіат) йдеться, коли постає питання про академічну доброчесність чи-то в нормативних документах⁴⁸, чи-то в нечисленних навчально-довідкових виданнях із питань академічної доброчесності⁴⁹, чи-то в наукових розвідках на цю тему. Очевидно, що це не випадково, та сигналізує про наявні проблеми в академічній сфері в Україні.

Більшість дискусій, соціологічних опитувань піднімають проблему порушень академічної доброчесності у вищій освіті та наукових дослідженнях. І лише останнім часом з'являються матеріали та ініціюється обговорення (як у середовищі освітян, так і ширшої громадськості) цієї ж проблеми у загальній середній освіті. Так, у листопаді 2018 р. у межах Проекту формування академічної доброчесності в школі аналітичним центром CEDOS були проведені сфокусовані групові інтерв'ю з батьками та вчителями старших класів. Їхні результати продемонстрували таке: 1) респонденти вважають академічну доброчесність проблемою актуальною для вищої школи та наукової діяльності, а не для загальної середньої школи; 2) відповідаючи на запитання про академічну доброчесність, вони автоматично переходять до виявів академічної недоброчесності⁵⁰.

Упродовж 2015–2016 рр. оглядачі Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) здійснювали комплексний моніторинг ситуації в Україні, матеріали якого підсумовані у звіті «Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017». З восьми визначених оглядачами «порушень і ризиків для доброчесності», п'ять стосуються загальної середньої освіти в Україні: неналежне використання батьківських внесків (розділ 2), доступ до освіти за допомогою неофіційних домовленостей (розділ 3), неналежне визнання навчальних досягнень учнів (розділ 4), приватні додаткові заняття (розділ 5) та корумповані впливи на закупівлю шкільних підручників (розділ 6). Також, звіт піднімає питання академічної недоброчесності (списування та плагіату), однак аналізує її на матеріалах вищої школи (розділ 8). Мета опублікованого звіту – «спонукати до обговорень і роздумів» виявлених ризиків і порушень доброчесності, а також «сформулювати політичні вказівки», що допоможуть у майбутньому ситуацію покращити⁵¹.

Підсумовуючи результати власного моніторингу, так само як і попередніх досліджень, оглядачі ОЕСР дають загалом дуже критичну оцінку «клімату доброчесності» в Україні. Корупція визначається як важлива перешкода сталому розвитку в країні, а освіта (і вища, і середня) як державний сектор значною мірою уражений корупцією⁵².

Визначені звітом проблеми можна розділити на ті, які є зовнішніми до навчального процесу (корупційні практики в питаннях доступу до освіти, використання коштів і закупівлі підручників), і ті, які є його складовими (неналежне оцінювання, приватні уроки, списування та плагіат – «акт шахрайства, який включає купівлю, викрадення чи позичання чужих ідей та їхнє навмисне чи випадкове видавання за свої»⁵³). В усіх випадках укладачі

⁴⁸ Наприклад, саме порушенням академічної доброчесності приділено першочергову увагу у згаданих раніше роз'ясненнях МОН (лист № 1/9-650 від 23.10.2018): «Методичні рекомендації...» у Розділі 3 детально прописують санкції за порушення академічної доброчесності, а «Розширений глосарій» у найбільшому за обсягом Розділі 2 пояснює основні види порушень.

⁴⁹ Наприклад, «Довідник з академічної доброчесності для школярів» (3-тє вид., 2018) визначенню плагіату присвячує 18 зі своїх 64 сторінок і наступні 13 сторінок – порадам «як уникнути академічного плагіату». Довідник з академічної доброчесності для школярів. С. 29–59, 59–62.

⁵⁰ Звіт за результатами групових інтерв'ю батьків/опікунів та вчителів [Електронний ресурс]: <https://saiup.org.ua/resursy/rezultaty-grupovyh-interv-yu-dlya-batkiv-opikuniv-tavchyteliv/>

⁵¹ Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / пер. з англ.; Інститут розвитку освіти. Київ: Таксон, 2017. С. 3.

⁵² Там само. С. 12.

⁵³ Там само. С. 144.

звіту пропонують зовнішнє вирішення проблеми: у випадку з покращенням якості навчального процесу йдеться про покращення національної рамки і рекомендацій оцінювання та введення обов'язкових національних іспитів починаючи з молодшої школи⁵⁴; законодавче регулювання репетиторства⁵⁵; законодавче регулювання плагіату та списування⁵⁶.

Законодавчі зміни актуалізували проблему стану академічної доброчесності в сучасній українській школі. До обговорення долучилися і освітяни, і батьки учнів. Головними обговорюваними питаннями стали: причини академічної нечесності, яка «цвіте буйним світом в українській загальній школі» (за визначенням порталу громадських експертів «Освітня політика»)⁵⁷, основні види порушень, відповідальність учасників освітнього процесу та заходи/реформи, які допоможуть покращити ситуацію у школах. Найбільш репрезентативним, як за колом учасників, так і піднятими питаннями, стали віртуальний круглий стіл «Академічна доброчесність у загальній середній освіті: реалії та перспективи», проведений порталом «Освітня політика» у січні 2018 р., і згадані вище фокус-групові інтерв'ю з батьками й учителями старших класів, проведені аналітичним центром CEDOS у листопаді того ж року. Якщо підсумувати, основними виявами академічної недоброчесності учасники обговорень вважають: масове списування і плагіат (під час написання рефератів); незабезпечення принципу академічної доброчесності під час проведення шкільних олімпіад та написання робіт для Малої академії наук (визначено як «неспроможність забезпечити чесну гру», «профанацію»⁵⁸); масове, з подачі вчителів і шкільних адміністрацій, використання у навчальному процесі посібників «Готових домашніх завдань» (ГДЗ) («По лінії взаємин учні – вчителі діє наступна логіка взаємної амністії: ми вибачаємо вчителеві імітацію навчального процесу, а він нам переписування готових домашніх завдань»⁵⁹), а також виконання домашніх завдань почасти або повністю батьками; репетиторство; несправедливе оцінювання з боку вчителів і «гонитву» за високими балами з боку учнів (замість імперативу отримати знання); переобтяженість учнів домашніми завданнями⁶⁰ і загалом перевантаженість навчальних програм, що провокують порушення принципів доброчесності.

У ході роботи над цим проектом додатково було проведено обговорення проблеми академічної недоброчесності з колегами-викладачами з Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Луцького національного технічного університету (жовтень 2018 р.). Викладачів вищої школи запросили прорефлексувати з приводу ситуації в загальній середній школі, враховуючи і їхній викладацький досвід (спілкування з випускниками шкіл), і батьківський. Зважаючи на вибірку, опитування не можна вважати репрезентативним. Водночас показово, що викладачі з різних регіонів України, з різних за профілем вишів (класичного й технічного) вказали на одні і ті ж проблеми. На додачу до вищеозначених проблем, учасники опитування звернули увагу на таке: школа вчить

⁵⁴ Там само. С. 83–84.

⁵⁵ Там само. С. 100–101.

⁵⁶ Там само. С. 152–153.

⁵⁷ Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл «Академічна доброчесність у загальній середній освіті: реалії та перспективи». URL: <http://education-ua.org/ru/draftregulations/1132-analitichnij-zvit-pro-virtualnij-kruglij-stil-akademichna-dobrochesnist-uzagalnij-serednij-osviti-realii-ta-perspektivi> (дата звернення: 03.04.2019).

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само (Віктор Громовий).

⁶⁰ Один день із життя школяра: 10 годин на навчання і година – на все решту. URL: texty.org.ua/pg/article/editorial/read/.../Odyn_den_iz_zhytta_shkolara_10_godyn (останнє звернення: 03.04.2019).

«зубрити» і відтворювати інформацію, а не вчить думати, творчі завдання – практично відсутні, школа не розвиває мислення й усне мовлення; школа не вчить того, що будь-який текст має свого автора: написання рефератів і підготовка презентацій не передбачає творчого підходу, зводиться до переказу фактажу без вимоги вказувати джерело, з якого інформацію взято, та без дотримання правил цитувань; школа не вчить цінувати власну думку, власну працю, не вчить відповідальності за власні дії⁶¹.

Неоптимістичний підсумок, сформульований одним із учасників віртуального круглого столу з академічної доброчесності (січень 2018 р.) можна вважати доволі точним діагнозом ситуації в сучасній українській школі: «Як наслідок, «культури» плагіату і брехні наших дітей цілеспрямовано вчать в школі, з молодших класів»⁶².

Заразом доцільно зауважити, що українська ситуація не унікальна, і проблема академічної нечесності в середній школі доволі поширене явище в сучасному світі. Упродовж 2010–2013 рр. в Європейському Союзі провели масштабне дослідження проблеми академічного плагіату⁶³. Воно стосувалося вищої школи, однак висновки можна поширити й на системи освіти в Європі загалом, зважаючи, що «коріння цього явища слід шукати на нижчих рівнях освітньої системи: студенти не починають спонтанно вдаватися до плагіату, коли вступають в університет»⁶⁴. Масштаби списування в американській середній школі з початку 1980-х рр. автори посібника «Створюючи культуру академічної доброчесності» (2011) окреслюють як «епідемію» та «хворобу»⁶⁵. Одночасно автори дослідження про плагіат в іспанських школах (2015) закликають до узгодження того, що проголошується (принципу академічної чесності) і нечесної шкільної практики, та нагальною бачать потребу «формувати культуру чесності і доброчесності» у школах⁶⁶.

Загальною проблемою, на яку вказують і освітяни, і батьки, і оглядачі, причому не лише в Україні⁶⁷, є відсутність мотивації для дотримання академічної доброчесності серед викладачів⁶⁸, здобувачів освіти⁶⁹ та їхніх батьків. Батьки, які брали участь у фокус-групових інтерв'ю, проведених аналітичним центром CEDOS у листопаді 2018 р., також згадали негативний вплив колективу: «Дитина, яка відповідальна, пише, вчить, вона бачить, що хтось... списав, і йому за це взагалі нічого, і все класно, і все легко»⁷⁰. Більшість із них взагалі не вважали академічну недоброчесність проблемою та навіть тлумачили її як «прояви гнучкості та раціональності» своїх дітей, тим, що готує їх до дорослого життя⁷¹. Учителі ж наголошували на стимулюванні недоброчесності з боку сім'ї, дійсній незалученості бать-

⁶¹ Коментарі зібрані під час зустрічі в ЛНТУ у жовтні 2018 року.

⁶² Віктор Громовий. Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл «Академічна доброчесність у загальній середній освіті: реалії та перспективи».

⁶³ Детальніше див.: Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education across Europe (IPPHEAE). URL: <http://plagiarism.cz/ippheae/> (дата звернення: 03.04.2019). Огляд результатів дослідження подано у статті: Ніколаєв Є. Як просувати цінності академічної доброчесності в українських університетах? Освітня політика. URL: <http://educationua.org/ua/articles/1131-yak-prosuvati-tsinnostiakademichnoji-dobrocheshnosti-v-ukrajinskikhuniversitetakh> (дата звернення: 03.04.2019).

⁶⁴ Comas-Forgas R., Sureda-Negre J., Oliver-Trobat M. F. Academic Plagiarism among Secondary and High School Students: Differences in Gender and Procrastination. *Comunicar*. 44. Preprint. DOI: 10.3916/C44-2015-11 (дата звернення: 05.04.2019).

⁶⁵ Wangaard D., Stephens J. Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools. P. 2.

⁶⁶ Comas-Forgas R., Sureda-Negre J., Oliver-Trobat M. F. Academic Plagiarism among Secondary and High School Students.

⁶⁷ Wangaard D., Stephens J. Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools. P. 4–5.

⁶⁸ Наприклад, на це звертає увагу МОН у своїх рекомендаціях від 23 жовтня 2018 р. Детальніше див.: Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, Розділ 1.1.

⁶⁹ Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті. С. 151.

⁷⁰ Звіт за результатами групових інтерв'ю батьків/опікунів та вчителів [Електронний ресурс]: <https://saiup.org.ua/resursy/rezultaty-grupovyh-interv-yu-dlya-batkiv-opikuniv-tavchyteliv/>

⁷¹ Там само.

ків до навчально-виховного процесу, уникання ними будь-якої відповідальності за його результати: «А дома его не воспитывают. Потому что родители считают, что школа это стиральная машина, забросил ребенка, она его выстирала, высушила, погладила, в конце выдала родителям умного и воспитанного»⁷².

Масштабне соціологічне дослідження «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку», проведене за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень, Інститутом соціально-гуманітарних досліджень і соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна упродовж 2014–2015 рр., дозволило зробити таке узагальнення щодо академічної культури в українських вишах, яке можна поширити також і на середню школу:

Наразі студентська академічна культура характеризується як деформована. В основі цієї деформації лежить мотивація значної частини студентства на формальні атрибуції вищої освіти (оцінки, стипендія, диплом та ін.), а не на отримання професійних знань, що є визначним фактором наявності академічного шахрайства... До факторів, які найбільшою мірою визначають деформацію академічної культури в процесі навчання, відноситься відсутність дієвого механізму взаємозв'язку вищої школи та ринку праці, що, в свою чергу, призводить до того, що студенти не відчують, що їхні якісні професійні знання є запорукою гарного місця працевлаштування та основою стратегії життєвого успіху в цілому⁷³.

Згадані порушення принципу академічної доброчесності в школі, так само як і більш загальні проблеми освітнього процесу, окреслені на цих сторінках, визначають ті головні виклики, на які і повинен запропонувати варіант відповіді цей посібник.

⁷² Звіт за результатами групових інтерв'ю батьків/опікунів та вчителів [Електронний ресурс]: <https://saiup.org.ua/resursy/rezultaty-grupovyh-interv-yu-dlya-batkiv-opikuniv-tavchyteliv/>

⁷³ Цит. за: Бакіров В.С. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку. Основні результати дослідження за проектом № 49169. URL: <http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2015-07-17/2015.pdf> (дата звернення: 05.04.2019).

РЕЦЕПТ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ: ВАРІАНТ ПІДХОДУ

Розуміння сучасного стану справ в українській школі — необхідна передумова для формування дієвого «рецепту академічної доброчесності» для школярів. Переважна більшість рекомендацій, що їх знаходимо в нормативній і методичній літературі, зосереджені на тому, як навчати учнів шкіл уникати плагіату й розвивати навички академічного письма. Натомість лише епізодичні розробки, здебільшого перекладені та запроваджені у шкільну практику в межах реалізації Проекту формування академічної доброчесності в школі, стосуються інших аспектів проблеми: виховання чесності і доброчесності на уроках, викриття брехні та списування тощо⁷⁴. Також, маємо низку пропозицій загального характеру (передовсім тих, що стосуються необхідності розвантажити шкільну навчальну програму та переглянути принципи оцінювання)⁷⁵, а також конкретні (насамперед йдеться про виховання доброчесності на уроках української літератури)⁷⁶. Однак, ці пропозиції наразі не вилилися в жодні конкретні методичні розробки, що їх можна впроваджувати в шкільній практиці.

Цей посібник пропонує комплексний підхід до вирішення наявних у загальній середній школі проблем через формування атмосфери/культури академічної доброчесності ще з молодшої школи. Авторки виходили з методологічного переконання, що формування академічної доброчесності відбувається не моментально, унаслідок запровадження певних юридичних норм і засвоєння певних правил, а під впливом низки чинників, передовсім морально-культурного характеру (як, наприклад, підкреслює Володимир Сацик)⁷⁷. Автори згаданого вище американського посібника (2011) пропонують комплексний підхід, коли академічна доброчесність досягається шляхом: 1) запровадження цінностей поваги, довіри, чесності, відповідальності, зусиль, навчання; 2) уведення до шкільних навчальних планів, базованих на принципах педагогічного піклування і чесного оцінювання; 3) інституційної підтримки (через відповідні ради й комітети з академічної доброчесності) і 4) прийняття усіма залученими до освітнього процесу (вчителями, учнями, батьками й адміністрацією)⁷⁸. Вочевидь, на сторінках методичного посібника неможливо прописати інституційне вирішення проблеми, натомість можна запропонувати, як інтегрувати вивчення базових цінностей і засад академічної доброчесності в освітній процес загалом і шкільні навчальні плани зокрема та як залучати до цього не лише учнів, але також їхні сім'ї.

В основу концепції Нової української школи (далі – НУШ) закладені такі важливі складові: новий зміст освіти, заснований на формуванні *компетентностей*, потрібних для *успішної самореалізації* в суспільстві; наскрізний процес виховання, що формує *цінності*; педагогіка, що ґрунтується на *партнерстві між учнем, учителем і батьками; дитиноцентризмом* освітнього процесу⁷⁹. Саме такими є й основні принципи, на яких ґрунтується пропонований нами підхід до впровадження академічної доброчесності в загальній середній школі.

⁷⁴ За матеріалами, опублікованими на сайті saiup.org.ua

⁷⁵ Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл «Академічна доброчесність у загальній середній освіті: реальність та перспективи».

⁷⁶ Даниляк Р. Виховання загальнолюдських чеснот як складова морального виховання молодших школярів засобами дитячої періодики. С. 83; Степанова О.А. Виховання доброчесності в учнів 7–9 класів загальноосвітньої школи засобами нової української літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2005. 20 с.; СвітельськаДірко С.В. Виховання ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами казки в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир, 2017. 20 с.

⁷⁷ Сацик В. Академічна доброчесність.

⁷⁸ Wangaard D., Stephens J. Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools. P. 8 (Figure 1.1).

⁷⁹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи (2016). С. 7. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 03.04.2019).

Гуманістична педагогіка основним принципом, за словами Костянтина Ушинського, бачить виховання дитини не як «раба собі та іншим», а як *особистості*, яка б була готовою керуватися «своїм розумом і совістю та мала достатньо енергії, щоб виконувати їх вимоги і взагалі досягати того, чого прагне»⁸⁰. НУШ цей принцип окреслює як «особистісно орієнтовану модель освіти», що максимально враховуватиме права дитини, її здібності, потреби, інтереси⁸¹. Розвиваючи цей педагогічний підхід, Василь Сухомлинський наголошував: «Немає абстрактного учня, до якого можна було б прикласти механічно всі закономірності навчання й виховання»⁸²; а Шалва Амонашвілі закликав «сприймати Дитину такою, якою вона є»⁸³. Створення атмосфери довіри, повага до власної гідності дитини, відмова від імперативу оцінок («*успіхи в навчанні* – річ відносна», підкреслював Сухомлинський)⁸⁴ на користь загального розвитку дитини⁸⁵; відмова від примусу на користь заохочення, а також широке використання ігрових елементів в освіті стають тими важливими інструментами, що, як підкреслюють згадані педагоги, сприяють вихованню дитини як добродесної особистості.

На важливості морального прикладу в житті дитини свого часу наголошував філософ і педагог Памфіл Юркевич: «Найвища добродесність та, яка не знає, як її звать і яка засвоюється, як мова, зі спілкування з людьми і речами, а не з граматики і лексику. Ми готуємо з вихованців морально-немічні істоти, коли наперед знайомимо їх з добродесністю через поняття, а не за допомогою життя, середовища, прикладів та обстановки»⁸⁶. А видатний чеський педагог сімнадцятого століття Ян Амос Коменський розглядав учителя як «сонце всього світу, [що стоїть] високо, звідки б він міг одночасно на всіх поширювати промені учіння»⁸⁷. Транслюючи таке бачення на сучасні реалії, можемо говорити про вчителя як важливу *рольову модель для учнів*, а не лише джерело знань⁸⁸, який/яка своїм моральним прикладом та авторитетом стимулюватиме учнів до дотримання академічної добродесності. Зрозуміло, що вияви недобродесності з боку вчителя автоматично нівелюють виховний потенціал будь-яких уроків академічної добродесності. А тому питання мотивації учителя до дотримання академічної добродесності стає одним із першочергових. Умотивований учитель – необхідна складова успіху будь-яких реформ у загальній середній освіті, зокрема й пов'язаних із запровадженням академічної добродесності. Стимулювання мотивації вчителя не може бути завданням цього посібника, але безумовно, що тільки покарання за недотримання академічної добродесності жодним чином не зможуть вирішити проблему. З іншого боку, якщо погодитися із твердженням Шалви Амонашвілі про те, що «виховуючи – виховуємося самі. Даючи освіту – даємо й собі. Навчаючи – навчаємося»⁸⁹, то, можливо, розроблені заняття якимось чином допоможуть і вчителям.

⁸⁰ Цит. за: Поніманська Т.І. Виховання у світлі педагогіки толерантності. С. 117.

⁸¹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи (2016). С. 73.

⁸² Сухомлинський В.О. Сто порад учителів. С. 437.

⁸³ Амонашвілі Ш. Мистецтво родинного виховання. Харків: ВД «Школа», 2017. С. 50.

⁸⁴ Сухомлинський В.О. Сто порад учителів. С. 437. Курсив як у тексті.

⁸⁵ Детальніше див.: Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 179–190.

⁸⁶ Юркевич П.Д. Курс общей педагогике с приложениями. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. Київ: Наук. світ, 2003. С. 66–67.

⁸⁷ Цит. за: Стельмашук Ж. Проблема шкільної дисципліни у педагогічній спадщині Я. А. Коменського. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. Вип. 45. С. 277.

⁸⁸ Концепція НУШ оперує також термінами «коуч, фасилітатор, тьютор, модератор в індивідуальній освітній траєкторії дитини». Нова українська школа. С. 16.

⁸⁹ Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 192.

Основи моральності маленької особистості закладаються в сім'ї. Школа здатна лише розвинути та доповнити все те добре та прекрасне, що формується в сімейному колі. Тому, дуже важливо, щоб принципи виховання і зонайменше твердження найважливіших у житті дитини людей (сім'ї і вчителів) були суголосними. НУШ називає це *педагогікою партнерства* і наголошує на необхідності стимулювати «нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини»⁹⁰.

Батьки або ж ті, хто виховує дитину, стають для неї ідеалом, до якого вона прагне все своє життя: «Наша власна поведінка, наш напрям думок, наше ставлення одне до одного і до моральних цінностей суспільства – це, образно кажучи, камертон, що налаштовує переконання наших дітей»⁹¹. Тому, якщо батьки прагнуть виховати доброчесну дитину, вони самі повинні бути зразком доброчесності: доброчесність виховується доброчесністю.

У сім'ї важливо пропагувати загальнолюдські цінності, які водночас є і цінностями академічної доброчесності: працелюбність, толерантність, чесність, мужність, повагу до інших і самоповагу, справедливість, довіру до людей тощо. Не карати за оцінки⁹², стимулювати жагу пізнання (передовсім через читання, «[наша батьківська турбота] в тому, щоб виховати в Дитині любов до Книги й уміння вибірково ставитись до Неї, уміння міркувати над книгою й брати уроки з прочитаного»⁹³) і самовдосконалення. А також слідкувати за тим, щоб красиві та гучні твердження чи моралістичні повчання не розходилися з учинками: «Кожне наше слово набуває для наших дітей справжнього змісту залежно від того, які справи бачать вони за нашими словами. Якщо наші слова розходяться з учинками, поведінкою – ми виховуємо лицемірів»⁹⁴. Іншими словами, як закликав Шалва Амонашвілі, сім'я може і має створити «належне змістовне середовище» для морального розвитку дитини⁹⁵. *Доброчесне середовище, приклади доброчесної поведінки, обстановка, що відповідає доброчесному життю*, – це той шлях, яким сім'я спроможна виховати доброчесну дитину.

Академічна доброчесність розглядається авторками як важлива *наскрізна тематична лінія* освітнього процесу, цінність, що формується впродовж усього навчання під час опанування різноманітних шкільних предметів. Основними серед них є: «Літературне читання» та «Я у світі» для молодшої школи; «Українська література» та «Зарубіжна література», «Людина і світ», «Громадянська освіта» і «Українська мова» для середньої та старшої школи. Також для формування академічної доброчесності може бути використана решта шкільних предметів (від фізичного виховання до образотворчого мистецтва), а також шкільні виховні години. Пропонуючи школярам читати і обговорювати художні твори, роздумувати над засадничими моральними категоріями і цінностями, розуміти твори образотворчого і музичного мистецтва, ми виходимо з того переконання, що розвивати філософське – *критичне, самостійне, творче* – мислення можна і потрібно уже з дитячого віку. Саме таку педагогічну ідею покладено в основу освітньої програми «Філософія для дітей» (*Philosophy for Children, P4c*), розробленої американським філософом Метью Ліпманом у 1960-х рр⁹⁶.

⁹⁰ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи (2016). С. 14.

⁹¹ Сухомлинський В.О. Я розповів вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 78.

⁹² Детальніше див.: Амонашвілі Ш. Що робити з оцінками? Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 187–190.

⁹³ Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 91.

⁹⁴ Сухомлинський В. Я розповів вам казку... Філософія для дітей. С. 78–79.

⁹⁵ Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 150.

⁹⁶ Докладніше див.: Адаменко Н. «Спільнота дослідників» М. Ліпмана: філософські запитування, обговорення, аргументації та контраргументації в устами дітей. Філософія освіти. 2011. № 1–2 (10). С. 275–286.

Виховання академічної доброчесності, як і будь-якої моральної цінності, відбувається поступово і, як уже наголошувалося, *не лише на конкретних уроках, і не лише у стінах школи*. Можна виокремити такі послідовні кроки:

1. ознайомлення учня з академічною доброчесністю (молодша і середня школа) (когнітивна фаза вивчення, *моральне знання*);
2. усвідомлення та прийняття учнем цінності академічної
3. доброчесності (середня школа);
4. актуалізація академічної доброчесності в ціннісних ситуаціях (старша школа) (*моральна дія, коли індивід діє на основі набутих знань і прийнятих цінностей*)⁹⁷.

Виховання академічної доброчесності через посередництво розроблених занять може бути успішним, якщо воно відбувається цілеспрямовано, наполегливо, але не нав'язливо («учневі не треба в кожному дану мить знати, що його виховують»⁹⁸), якщо цінність академічної доброчесності в один момент для учня/учениці перетвориться на внутрішню потребу. Останнє можливе лише за умови, якщо вихователі (а тут ідеться не лише про вчителів, але й сім'ю) зуміють зробити «доброчесність привабливою», якщо скористатися висловом Василя Сухомлинського⁹⁹. Іншими словами, створять *позитивну мотивацію* до її формування, а не залякають негативними наслідками її недотримання.

Досягти цього насправді не так важко, якщо продемонструвати дитині, наскільки дотримання академічної доброчесності необхідне для самореалізації, включно з успішною кар'єрою. Адже, ті уміння й навички, які формує академічна доброчесність, насправді дуже практичні і необхідні для самореалізації в будь-якій сфері: уявлення про значущість власної думки, переконання і вчинку і, водночас, повага до думок, переконань і вчинків інших людей (толерантність); здатність до самостійного критичного і творчого мислення та самостійного (нешаблонного) виконання завдань; уміння раціонально організувати свій час; розуміння, що кожна думка, кожен текст, твір має свого автора, що передбачає повагу до цього автора; вміння опрацьовувати різномірну інформацію, а також висловлювати і належно оформлювати свої думки на письмі і представляти їх усно; працелюбність; готовність до відстоювання своєї позиції, навіть долаючи труднощі; самодисциплінування тощо.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2016 році було представлено перелік *10 основних компетентностей*, що будуть передовсім цінувати працедавці у 2020 р. Виховання академічної доброчесності насправді долучається до формування більшості з них: критичного мислення, креативності, формування власної думки та вміння ухвалювати рішення; емоційного інтелекту; комплексного вирішення проблем; взаємодії з оточуючими¹⁰⁰. Крилатий вислів Бенджаміна Франкліна про «чесність як найкращу політику» (“*honesty is the best policy*”) якнайкраще увиразнює цю практичну спрямованість доброчесності як моральної чесноти загалом та академічної доброчесності зокрема та вказує на перспективний шлях її виховання, особливо у старшій школі.

⁹⁷ Розроблено на основі: Кондратова Л.Г. Виховна робота в школі: тренінги для вчителів. Харків: Вид-во «Ранок», 2013. С. 10; Lumpkin A. Teachers as Role Models. Teaching Character and Moral Virtues. P. 48.

⁹⁸ Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. С. 654. Такої думки дотримується і Шалва Амонашвілі: Амонашвілі Ш. Вказ. праця. С. 59.

⁹⁹ Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. С. 637.

¹⁰⁰ Наведено за: 10 ключових навичок до 2020-го. URL: https://www.eduget.com/news/10_klyuchovix_navichok_do_2020-go-907 (дата звернення: 05.04.2019).

КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ (з викладацького досвіду)

Для здійснення поточного контролю пропонується застосовувати метод «оцінки з брехнею»¹⁰¹. Суть методу полягає у використанні у класних журналах особливих позначок, які дозволяють учителю зафіксувати і свою підозру в тому, що учень порушував норми академічної доброчесності, і доведені факти такого порушення. Наприклад, для фіксації підозри в порушенні можна використовувати півколо, для фіксації доведеного факту порушення – коло. Позначки рекомендується малювати олівцем.

Як це працює?

Ситуація 1. У вчителя історії виникла підозра, що учень списав контрольну роботу, однак він не може це довести, тому виставляє в журнал такий бал за контрольну, як ніби учень її не списав, але зверху малює півколо. Якщо такі оцінки з півколами з часом накопичуються або ж з'являються оцінки в колі (доведені факти академічної недоброчесності) – усі «бали з брехнею» анулюються. Учень змушений перескласти пройдений матеріал.

Ситуація 2. У вчителя історії виникла підозра, що учень списав контрольну роботу, однак він не може це довести, тому виставляє в журнал такий бал за контрольну, як ніби учень її не списав, але зверху малює півколо. Якщо з часом у вчителя не виникає підозр, у журналі не з'являються оцінки в колі, учитель має право стерти півколо – вважається, що учень довів свою академічну доброчесність.

У випадках злісного порушення норм академічної доброчесності рекомендовано робити ксерокопії відповідних сторінок шкільних журналів і зберігати їх протягом усього періоду навчання учня разом із відомістю щодо дотримання норм академічної доброчесності (див. далі).

Школам рекомендується впровадити відомості щодо дотримання норм академічної доброчесності, які вважатимуться головною формою контролю за дотриманням норм академічної доброчесності в загальноосвітній школі. «Відомість щодо дотримання норм академічної доброчесності» (див. Зразок 2), у випадку дотримання учнем норм академічної доброчесності, заповнюється тричі протягом навчання в школі (на рівні початкової, основної, старшої школи), у випадку недотримання, – за потреби. Вперше відомість заповнюється в 4-му класі.

¹⁰¹ Метод апробовано Іриною Шліхтою у стінах Національного транспортного університету (м. Київ) у 2007–2015 рр.

Зразок 1

<p align="center">Відомість щодо дотримання норм академічної доброчесності учнем(цею) ____ класу ____року народження ПІБ</p>	
<p align="center">Мати ПІБ</p> <p align="center">Ставлення до академічної доброчесності:</p> <p>_____</p>	<p align="center">Батько ПІБ</p> <p align="center">Ставлення до академічної доброчесності:</p> <p>_____</p>
Мотивація в навчанні	Є / Відсутня (необхідне підкреслити)
Риси характеру	
Молодша школа	<p align="center">Ставлення до академічної доброчесності:</p> <p>_____</p>
Основна школа	<p align="center">Ставлення до академічної доброчесності:</p> <p>_____</p>
Старша школа	<p align="center">Ставлення до академічної доброчесності:</p> <p>_____</p>
Відомість заповнювали	ПІБ, підпис, дата
	ПІБ, підпис, дата
	ПІБ, підпис, дата

Відомості зберігаються в учительській. Відповідальність за їх зберігання та заповнення покладається на класних керівників. Учителі-предметники повідомляють класного керівника про прояви академічної недоброчесності, після чого класний керівник робить відповідні записи у відомостях. Доступ до відомостей повинні мати і шкільні психологи, які, за потреби, можуть допомагати класним керівникам у їх заповненні.

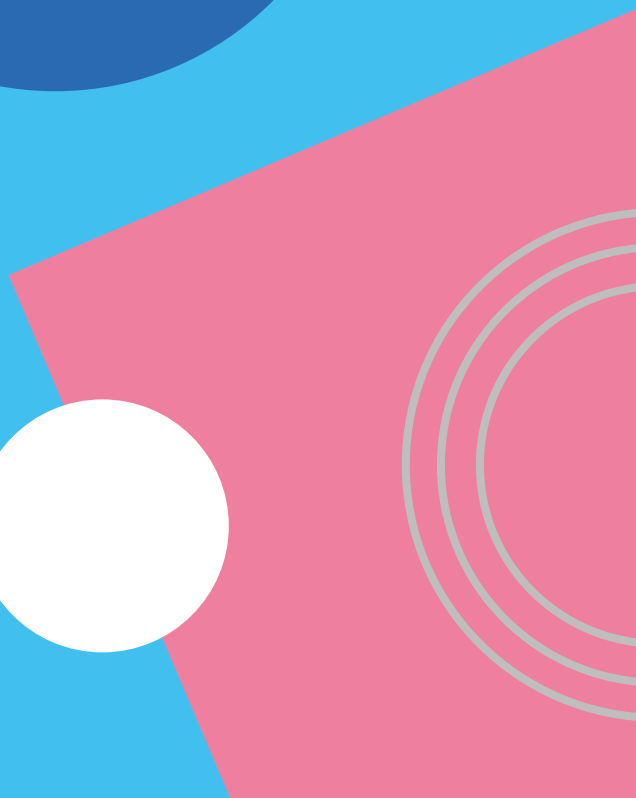
Відомість заповнюється в довільній формі (див. Зразок 2).

Зразок 2

<p align="center">Відомість щодо дотримання норм академічної доброчесності <i>учнем(цею) 4-В класу, 2007 р.н.</i> Григоренком Павлом Володимировичем</p>	
<p align="center">Мати Григоренко Алла Вадимівна Ставлення до академічної доброчесності: <i>скептичне</i></p>	<p align="center">Батько Григоренко Володимир Петрович Ставлення до академічної доброчесності: <i>байдуже</i></p>
Мотивація в навчанні	Є / Відсутня (необхідне підкреслити)
Риси характеру	Відповідальний, добрий, настирливий у роботі
Молодша школа	Ставлення до академічної доброчесності: <i>усвідомлене позитивне</i>
Основна школа	Ставлення до академічної доброчесності: <i>20.10.2018 на уроці математики списував контрольну роботу в сусіда; провину визнав</i>
Старша школа	Ставлення до академічної доброчесності: <i>прояви академічної недоброчесності не зафіксовані</i>
Відомість заповнювали	ПІБ, підпис, дата
	ПІБ, підпис, дата
	ПІБ, підпис, дата

Інформація про батьків заповнюється лише один раз (у 4-му класі) після проведення настановної бесіди для батьків та анкетування.

На підставі записів у відомостях школам рекомендовано видавати додатки до атестатів зрілості щодо дотримання норм академічної доброчесності. Такий додаток молоді людина може демонструвати у вишах чи під час прийому на роботу за власним бажанням.

**МОЛОДША
ШКОЛА**

ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ — ОСНОВА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ: БДЖОЛА МАЛА, А Й ТА ПРАЦЮЄ

(урок «Літературного читання», 4 клас)

Мета: сформувати любов до праці; продемонструвати, що навчання – це також праця, однак праця своєрідна – розумова; прищепити учням відчуття плинності часу.

Необхідні матеріали: книжки із приказками та прислів'ями, географічна мапа світу, CD Марії Бурмаки та друзів «Дитячий альбом» (2012).

План

1. Народна мудрість про працю і працелюбність: робота над прислів'ями.
2. Навчання – це праця дитини: роз'яснення вчителя.
3. «Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати»: оповідь учителя про потребу не марнувати час.

Методичні рекомендації:

Українці здавна цінують працелюбність, шанують працю. За допомогою зразків усної народної творчості українського й інших народів продемонструйте учням важливість цих цінностей. Опрацюйте приклади з робочого зошита, долучіть додаткові взірці¹⁰², запропонуйте учням обговорити суть кожного прислів'я.

Якщо це можливо, варто принести на урок книжки, що репрезентують мудрість інших народів, і наочно показати, що, яку б із книг не відкрити, усюди є прислів'я та приказки про працю, працелюбність, цінність розуму і важливість навчання. Опрацювання зразків усної народної творчості корисно поєднати з розглядом географічної мапи світу. Таким чином, в учнів повинно скластися враження, що який куточок світу не відвідаєш, працелюбність і повага до праці є безумовними цінностями для людей, які там проживають.

Як зазначає Василь Сухомлинський, дорослі і часто навіть учителі помилково вважають, що працею є лише фізична діяльність. Однак, стверджує педагог: «праця – це не тільки лопата і плуг, а й думка». Учнів потрібно переконати в тому, що вони «працюють» у школі, і їхня праця – це праця мислителів. Щоб вони відчули значущість своєї діяльності, доцільно провести паралель між навчанням і, наприклад, працею наукових співробітників. Водночас, корисно стимулювати інтерес учнів і до фізичної активності: господарсько-побутової праці, праці в природі, ручної (художньої) праці; наголосити на потребі самообслуговування.

Відчуття часу, на думку Сухомлинського, відіграє важливу роль у вихованні. Опрацюйте з учнями зразки усної народної творчості про потребу дорожити часом. Донесіть думку, що школа – це не переддень майбутнього повноцінного цікавого життя, це і є саме життя, кожен день якого варто прожити гідно.

¹⁰² Попри давність видань, доцільно скористатися книгами серії «Мудрість народна», що друкувалися видавництвом «Дніпро» протягом 1969–1991 років (52 випуски). Насамперед, зважаючи на поширеність англійської, німецької та французької мов, варто звернути увагу на видання: Англійські прислів'я та приказки: зб. / пер. з англ. Р. Доценко; передм. Н. Жлуктенко. Київ: Дніпро, 1980. С. 70–95; Німецькі прислів'я та приказки: зб. / пер. з нім. і передм. Ю. Лісняка. Київ: Дніпро, 1976. С. 16–35; Французькі прислів'я та приказки: зб. / пер. з фр. Ю. Лісняк; передм. К. Шпак. Київ: Дніпро, 1980. С. 51–102.

Запропонуйте учням прочитати художні мініатюри Василя Сухомлинського «Як Федько робив домашні завдання» і «Згаяний день» та обміняйтеся враженнями про прочитане. У перерві між прочитанням 1-ої та 2-ої мініатюр запропонуйте учням заспівати пісню «Хлопчик Помагай» на слова Платона Воронька (адаптований для співу текст вірша учні можуть знайти в робочому зошиті).

Очікувані результати: в учнів формується враження про те, що: працелюбність і повага до праці – універсальні цінності; вони усвідомлюють значущість навчання, бо навчання – це теж праця; в учнів зароджується думка про цінність кожної миті життя, про потребу вчитися систематично.

Література

1. Бобро М.П. Аксиологічна параметризація концепту «робота» та його вербалізації в сучасній українській мові. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Філологія. 2015. № 73. С. 116–119.
2. Жуков К.А. Концепт «труд» как один из центральных фрагментов пословицной картины мира. Вестник Новгородского государственного университета. Гуманит. науки. 2004. № 29. С. 88–92.
3. Северинюк В.М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. 3-тє вид., доп. і переробл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
4. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 350–354.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ЗАПОРУКА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ: ВСЯК РОЗУМНИЙ ПО-СВОЄМУ: ОДИН СПЕРШУ, А ДРУГИЙ ПОТІМ¹⁰³

(урок «Літературного читання», 4 клас)

Мета: за допомогою взірців усної народної творчості пояснити учням, що таке толерантність; пов'язати поняття «справжня людина» і «толерантність»; розробити правила толерантної поведінки учнів класу.

Необхідні матеріали: географічна мапа світу (використовується за логікою попереднього уроку).

¹⁰³ Запропонований урок торкається винятково проблем взаєморозуміння учнів у школі та впливу толерантності на академічну успішність. Його слушно проводити після вступного уроку, присвяченого визначенню поняття «толерантність». (Приклад вступного уроку: Ремболович В.В. Що таке толерантність? Нові години спілкування. 5–8 класи / уклад. В.М. Андрєєва. Харків: Вид. група «Основа», 2017. С. 109–112.)

План

1. «Той, хто має власну гідність, менше шукає недоліків у інших»: робота над прислів'ями.
2. Бути справжньою людиною: малюємо діаграму.
3. Укладаємо правила толерантної поведінки учнів класу.

Методичні рекомендації:

Народна мудрість стверджує, що немає абсолютно досконалих людей: у кожного з нас є свої слабкі та сильні сторони. Усвідомлення власної недосконалості допоможе учням терпеливо ставитися до недоліків / іншості однокласників. Опрацюйте з учнями зразки усної народної творчості з робочого зошита та розставте такі акценти:

- усі люди різні (і це чудово – було б сумно жити у світі абсолютно однакових людей; кожен має право бути собою та відрізнитися від нас);
- у кожного з нас є недоліки (це природно);
- ми розвиваємося неоднаково: сьогодні розумніша я – а завтра ти;
- варто пробачати людям їхні вади та їхню іншість, щоб і вони пробачили нам (це дієво);
- попри все, ми потребуємо одне одного (і це справжнє щастя).

Після опрацювання блоку прислів'їв «І найкраще має свою ваду» запропонуйте учням вправу «Мої сильні та слабкі сторони». Кожному учневі потрібно роздати дві картки різних кольорів (бажано з картону). Запропонуйте учням на одній картці записати їхні чесноти (щонайменше три позиції), на іншій – їхні вади (щонайменше три позиції). Якщо хтось потребуватиме допомоги у визначенні чеснот, вправу можна зробити колективною. Однак, власні недоліки учень/иця обов'язково встановлює самостійно (їх публічне обговорення може зашкодити дитині). Порадьте учням постійно носити ці дві картки у портфеликах, поясніть, як їх використовувати надалі. Учню/учениці, в яких виникне бажання образити однокласника/цю, наприклад посміятися з чиєїсь поганої успішності, рекомендовано перечитати перелік власних недоліків. Це сприятиме вирішенню конфліктної ситуації. Навпаки, тим учням, які постраждали внаслідок необдуманих слів чи дій однокласників, доцільно перечитати перелік своїх чеснот.

Продовжіть роботу над пареміями. Словами єврейського прислів'я (його потрібно написати на дошці) «З-поміж усіх людських чеснот найголовніше – бути людиною» завершіть опрацювання зразків усної народної творчості.

Досить часто через постійне нагадування про потребу вчитися та про цінність знань, у школярів, особливо учнів молодшої школи, виникає хибне уявлення про те, що дорослі й однокласники оцінюють їх за єдиним критерієм: успішності в навчанні. Це хибне переконання штовхає учнів до проявів академічної недоброчесності, щоб виправдати ті сподівання, які нібито (або насправді) на них покладають.

Наступна вправа «Бути справжньою людиною» призначена, насамперед, для тих учнів, які не мають особливих талантів до навчання. Її мета – покращити їхню самооцінку, запропонувати вектор для подальшого розвитку. Намалюйте коло на дошці, роздайте учням кружечки з картону. На одній із сторін кружечка учні мають написати «Справжня лю-

дина». Цей напис повинен з'явитися і на дошці. Разом із учнями визначте якості справжньої людини, потім поділіть коло на сегменти та назвіть їх відповідно до встановлених якостей. Суть вправи – щоб сегмент під назвою «знання» був рівнозначним сегментам «працелюбність», «толерантність», «чесність». Поясніть учням, що оскільки ці людські якості рівноцінні, немає потреби нечесним шляхом заробляти оцінки. Гарний учень – гарний навіть тоді, коли його бали не найвищі. Головне – щоб вони були результатом наполегливої та чесної праці. Запропонуйте учням носити діаграму разом із картками із попередньої вправи.

Прочитайте й обговоріть із учнями оповідання Василя Сухомлинського «Найкраща лінійка».

Кульмінація уроку – укладання правил толерантної поведінки учнів класу. Школярі мають виконати це завдання самостійно, учитель може допомогти лише у формулюванні речень. Коли чотири правила будуть визначені, запропонуйте учням заповнити шаблон «Правила толерантної поведінки» в робочому зошиті. У майбутньому ці правила стануть складовою Кодексу честі учнів класу.

Очікувані результати: учні усвідомлюють, що таке толерантність, яка її природа й механізм дії, а також важливість толерантності в щоденному спілкуванні; розроблено чотири правила толерантної поведінки у класі.

Пам'ятка вчителю: толерантність в учнівському середовищі й толерантність учителів щодо учнів взаємопов'язані. Досить часто вчителі підносять відмінників на п'єдестал. І це правильно лише почасти. Як зазначає В. Сухомлинський, першочергове завдання школи – виховати людину, підготовка майбутнього спеціаліста – на другому місці. Отже, успішність у навчанні не може бути критерієм розмежування школярів на «здібних» і «нездібних». Місія школи, аргументує педагог, полягає в тому, щоб «дістатися в кожній людині до тієї жилки, з якої починається її неповторний талант»¹⁰⁴.

Немає нездібних учнів. Як зазначає Жак Рансьєр, рівність тих, хто навчається, – це не мета, яку потрібно досягнути, а точка відліку. Навіть більше, на думку філософа, розум – єдиний, немає подвійності розумів: розуму вчителя та розуму учня.

Мета вчителя – створити атмосферу *довіри*, взаємної *поваги*, продемонструвати *справедливість* у ставленні до учнів загалом і в оцінюванні їхніх знань зокрема. Толерантне середовище допоможе учню/учениці усвідомити власну силу (знайти свою «найкращу лінійку») і, як наслідок, учитися /діяти / жити доброчесно.

Література

1. Поніманська Т.І. Виховання у світлі педагогіки толерантності: Я.-А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 115–119.
2. Репа А. Прощавай, а баба галамага! (Переднє слово перекладача). Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / пер. з фр. А. Репа. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 7–16.

¹⁰⁴ Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 355.

3. Савченко О.Я. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 125–129.
4. Северинюк В.М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. 3-тє вид., доп. і переробл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
5. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 152, 214, 355.

ЧЕСНІСТЬ — НАЙВАЖЛИВІША УМОВА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ: ЯК САМ ЗРОБИВ, ТО Й ДОБРЕ ВИЙШЛО¹⁰⁵

(урок «Літературного читання», 4 клас)

Мета: ознайомити учнів із поняттями «інтелектуальна власність», «крадіжка інтелектуальної власності»; пояснити, що вважається недоброчесною поведінкою у школі, обговорити наслідки (не)доброчесної поведінки; розробити правила чесної поведінки учнів класу.

Необхідні матеріали: чистий учнівський зошит, мультимедійний плеєр, географічна мапа світу (використовується за логікою попередніх уроків).

План

1. Вивчаємо поняття «інтелектуальна власність»: це мої думки.
2. «Ліпше сказати «не знаю», ніж стати брехуном»: опрацюємо зразки усної народної творчості.
3. Укладаємо правила чесної поведінки учнів класу.

Методичні рекомендації:

Щоб учні дотримувалися норм академічної доброчесності, необхідно вже в молодшій школі ознайомити їх із поняттями «інтелектуальна власність» і «крадіжка інтелектуальної власності» (крадіжка думок). З цією метою розроблено вправу «Мої думки – моя інтелектуальна власність». Ціль вправи – переконати школярів у тому, що виконані ними домашні завдання, написані ними твори, розв'язані ними задачі тощо – це їхня інтелектуальна власність, яку потрібно захищати.

¹⁰⁵ За тиждень до уроку учні отримують завдання: пояснити своїми словами, що означає «брехати» та «красти». Напередодні заняття вчитель аналізує відповіді учнів. Таким чином пояснення паремій на уроці повинно супроводжуватися аналізом учнівських відповідей. Мета вчителя полягає не в тому, щоб ознайомити школярів із енциклопедичним визначенням цих понять, а в тому, щоб допомогти вихованцям відчувати тонку межу між добром і злом, між тим, що чесно, а що ні.

Принесіть на урок чистий учнівський зошит. Продемонструйте учням чисті сторінки в зошиті. Після цього зверніть їхню увагу на обкладинку й інформацію про виробника. Поясніть, що окрім людини, яка придбала цей зошит, він є власністю виробника. Зокрема, зображення на обкладинці та її дизайн залишаються інтелектуальною власністю виробника навіть після купівлі зошита. Отже, навіть зошит із чистими сторінками охороняється правом інтелектуальної власності.

Після цього попросіть учнів передивитися їхні власні зошити; дайте школярам час, щоб вони пригадали, скільки праці було вкладено у вивчення тієї чи іншої теми. Зверніть увагу учнів на обкладинки зошитів – там написані їхні імена. Поясніть, що імена – це як інформація про виробника. Вона вказує на власників списаних сторінок і тих думок, що висловлені на них. Попросіть школярів повторити за Вами такий жест: прикладіть зошит до своїх грудей, обніміть його двома руками хрест-навхрест. Водночас хором покажіть слова: «Мої думки – моя інтелектуальна власність. Потрібно захищати свою власність». Ці жест і слова рекомендовано повторювати наприкінці кожного уроку, або один раз наприкінці робочого дня.

Опрацюйте з учнями паремії з робочого зошита. Особливу увагу приділіть зразкам усної народної творчості, що присвячені брехні. Поясніть учням у чому полягає головна небезпека брехні: людина, яка сказала неправду один раз, уже не зможе зупинитися. Також доцільно наголосити на тому, що у шкільному житті, на відміну від позашкільного спілкування, не може бути брехні на благо¹⁰⁶. Проведіть паралелі між загальними твердженнями на кшталт «недбальство господаря – злодієві підмога» та шкільним життям. Після блоку паремій «Як працюємо сьогодні, так житимемо завтра» прочитайте з вихованнями оповідання Василя Сухомлинського «Як Павлик списав задачу»¹⁰⁷ та обговоріть його.

Завершіть опрацювання зразків усної народної творчості.

Наступне завдання – перегляд та обговорення інтерв'ю дизайнерки Юнони Романової «Любов до праці»¹⁰⁸, в якому озвучено такі важливі характеристики успішної кар'єри як працелюбність і чесність. Зверніть увагу учнів на те, що:

1. дизайнерка не приписує собі чужі заслуги: відверто говорить про те, що не вміє малювати й висловлює глибоку вдячність своїй помічниці;
2. вона декілька разів вжила слово «самостійно»;
3. наголосила на тому, що вона з колегами «нічого не вкрала».

Поясніть школярам, що таким має бути і їхнє ставлення до праці/навчання. Чесність – це шлях до успіху. Приділіть увагу позитивним наслідкам дотримання академічної доброчесності, як от «здобудеш освіту – побачиш більше світу». Розкажіть учням про ті перспективи, які відкриває для кожного з них євроінтеграція України, а також про стандарти освіти за кордоном.

Кульмінація уроку – укладання правил чесної поведінки учнів класу. Школярі мають виконати це завдання самостійно. Коли чотири правила будуть визначені, запропонуйте учням заповнити шаблон «Правила чесної поведінки» в робочому зошиті. У майбутньому ці правила стануть складовою Кодексу честі учнів класу.

¹⁰⁶ Детальніше про подолання проявів брехні в дітей див. у: Гресь Ю.Я. Правдиво про брехню: посіб. Білогір'я, 2015. С. 20–68.

¹⁰⁷ Цікавий приклад опрацювання оповідань В. Сухомлинського запропоновано в: Дарміць М.Я. Ніколи не зневірюйтеся! Урок читання у 4-му класі. Початкове навчання та виховання. 2014. № 33(397). С. 9–11.

¹⁰⁸ Інтерв'ю можна знайти у вільному доступі на YouTube: Yunona Romanova | Сідай Розкажу | Випуск 5. Любов до праці . (Рекомендована тривалість перегляду – 1 хв. 41 с.).

Очікувані результати: учні знайомляться з поняттям «інтелектуальна власність», усвідомлюють потребу захищати (інтелектуальну) власність; обговорено основні прояви нечесності у школі, а також наслідки (не)доброчесної поведінки; розроблено чотири правила чесної поведінки учнів класу.

Пам'ятка вчителю: Педагоги неоднозначно ставляться до покарання учнів за недотримання норм академічної доброчесності. Дехто вважає, що чим суворіше покарання, тим краще, і що карати потрібно показово. На думку ж Василя Сухомлинського, «учитель повинен виступати в ролі творця моральних багатств, а не в ролі людини, вимушеної постійно боротися з винуватцями негідних учинків...»¹⁰⁹. Педагог наголошує на неефективності звинувачень, доган, попереджень, зауважень. Не потрібно також змушувати школярів давати гучні й нездійсненні обіцянки. Дієвий підхід – продемонструвати учням мораль у дії; одухотворити їх високими прагненнями. Сухомлинський вважає, що одне із завдань учителя – навчити вихованців бачити наслідки своїх учинків. Покарання потрібно обирати так, щоб вони викликали муки совісті, щоб людина *хотіла* заслужити прощення. Замість того, щоб показово карати дитину, яка провинилася, варто спокійно наодинці поговорити з нею, показати їй, що саме вона зробила не так. На думку Інни Осадченко: «...кожне рішення слід приймати максимально виважено, пам'ятаючи про те, що вихід із педагогічної ситуації має бути націлений на збереження фізичного та психічного здоров'я всіх її учасників, створення комфортних умов перебігу освітнього процесу й максимального задоволення інтересів юної особистості»¹¹⁰.

Щоб школярі не забували про потребу навчатися доброчесно, рекомендується в кожному класі неподалік дверей вивісити плакат із переліком «Дев'яти недостойних речей», визначених Сухомлинським (див. *Додаток 1*).

Література

1. Бех І.Д. Навчальний матеріал як засіб духовного виховання особистості. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матер. Звіт. Наук.-практ. Конф. Інституту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. С. 13–16.
2. Гресь Ю.Я. Правдиво про брехню: посіб. Білогір'я, 2015. 86 с.
3. Мачушник О.Л. Дослідження особливостей формування моральних якостей чесності і правдивості у першокласників. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2001. Вип. 8. С. 88–92.
4. Осадченко І. Розв'язання педагогічних ситуацій – і наука, і мистецтво. Учитель початкової школи. 2017. № 7. С. 16–21.
5. Северинюк В.М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. 3-тє вид., доп. І переробл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
6. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 75–83, 210–222, 359–360.

¹⁰⁹ Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. С. 221.

¹¹⁰ Осадченко І. Розв'язання педагогічних ситуацій – і наука, і мистецтво. Учитель початкової школи. 2017. № 7. С. 21.

ВЧИМОСЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ГОЛОВНЕ — НЕ ПЕРЕМОГА, А УЧАСТЬ

Спорт – специфічна царина людського буття, де поняття «чесно» / «нечесно» унаочнюються особливо виразно. Саме тому заняття з фізичної культури – це можливість продемонструвати учням на практиці залежність між дотриманням певних правил і кінцевим результатом.

Пропонуються такі напрями вивчення доброчесності на уроках фізкультури:

1. Популяризація: а) принципів чесної гри; б) засад олімпізму; в) біографій видатних українських і зарубіжних спортсменів.
2. Ознайомлення школярів із фактами, коли спортсменів позбавляли звань і нагород через виявлені випадки недоброчесної поведінки.

Література

1. Булатова М. Олімпізм як універсальна концепція виховання та освіти молоді. Фізичне виховання в школі. 2008. № 1 (51). С. 40–43.
2. Єрмолова В.М. Олімпійська освіта: теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2011. 335 с.
3. Завальнюк О.В. Проблема чесності й гідності у спорті та моральне самовиховання спортсмена. Мультиверсум. Філософський альманах. 2015. № 5–6. С. 144–155.
4. Томенко О. Ефективність аксіологічної складової неспеціальної фізкультурної освіти школярів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2010. № 2. С. 186–188.
5. Чесна гра – Перша ліга: метод. Посіб. / автори-упоряд. Ю.В. Кирилова, Н.О. Герез, І.І. Малишева. Київ: ВАІТЕ, 2013. 90 с.

ВЧИМОСЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА: ПОБАЧИТИ — ЗНАЧИТЬ ЗРОЗУМІТИ

Мета: за допомогою творів мистецтва продемонструвати школярам суть поняття «академічна доброчесність», звернути їхню увагу на можливі наслідки дотримання чи недотримання її принципів.

Сучасні діти дуже чутливі до візуальних образів. Цією рисою їхньої вдачі варто скористатися на уроках образотворчого мистецтва, адже, як стверджував Вольтер, мистецтво – це засіб навчання доброчесності.

Пропонуються такі напрямки вивчення доброчесності на уроках образотворчого мистецтва:

1. візуалізація:

- тих високих людських прагнень, які є основою академічної доброчесності, зокрема прагнення навчатися / прагнення знати (для розгляду пропонуються твори Миколи Богданова-Бельського «Усний рахунок. У народній школі С.О. Рачинського» (1895 р.), «Недільне читання в сільській школі» (1895 р.), «Біля дверей школи» (1897 р.); Сергія Костенка «За уроком» (1890/1891 р.) тощо);
- емоційного стану родини, яка дізнається про погану успішність учня/учениці (картини Федора Решетникова «Знову двійка» (1952 р.) і «Перекзаменування» (1954 р.) тощо);
- багатоманіття професій, радість людини, яка займається своєю справою (картина Нормана Роквелла «З Днем народження, місіс Джонс» («Сюрприз») (1956 р.) тощо).

2. створення учнями власних витворів на тему академічної доброчесності. Презентацію результатів рекомендовано провести на батьківських зборах. Оцінка виставляється не за художні якості виробів, а за чіткість розуміння поняття «академічна доброчесність» і повноту його втілення.

Методичні рекомендації:

Один раз на місяць доцільно виділяти 10–15 хв. на розгляд творів мистецтва, тематику яких можна пов'язати з (академічною) доброчесністю. За бажання можна розповісти школярам про історичну епоху, відображену/зафіксовану у витворі мистецтва, або про життєвий шлях митця – автора твору. Однак, рекомендований підхід – метод «входження в картину» (ширше – «входження у витвір мистецтва»): коли учні, разом із учителем, здійснюють уявну подорож у життєву ситуацію, відображену у творі мистецтва, стають співучасниками події. Обговоріть сюжет мистецького твору, щоб виявити як саме школярі розуміють академічну (не)доброчесність; скоригуйте напрям їхніх думок, якщо виникне потреба.

Пофантазуйте разом. Запропонуйте школярам домалювати історію.

Очікувані результати: за допомогою творів мистецтва учні на емоційному рівні усвідомлять природу академічної доброчесності, а також потенційні наслідки дотримання чи недотримання її принципів.

Література

1. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво. Львів: Вид-во Старого Лева, 2014. 192 с.
2. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво ХХ століття / пер. С. Рябчук. Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. 176 с.
3. Крок за рамки: як зацікавити дітей візуальним мистецтвом – Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/.../krok-za-ramky-yak-zatsikavyty-ditej-vizu...> (останнє звернення: 02.04.2019).

**СЕРЕДНЯ
ШКОЛА**

ФОРМУЄМО СПІЛЬНОТУ ДОСЛІДНИКІВ, ВЧИМОСЯ НА ПОМИЛКАХ ТОМА СОЙЄРА І ЙОГО ДРУЗІВ

(урок «Зарубіжної літератури», 5 клас)

Мета: сформувати навички критичного мислення; посилити мотивацію учнів до навчання, переконати їх цінувати свої здобутки; пояснити значення відкритих уроків; ознайомити учнів із поняттям «чиношанування»; звернути увагу на наслідки недоброчесної поведінки: брехня завжди виявляється.

Необхідні матеріали: Біблія, пластикова банка, лакричні цукерки, ілюстрації, що висміюють чиношанування.

План

1. Вчимося мислити, а не зубрити.
2. Для кого я навчаюся, кому потрібні мої досягнення? *або* Про мотивацію в навчанні.
3. Відкритий урок – не вистава: про важливість зовнішнього оцінювання знань.
4. Повага vs. чиношанування: роз'яснення вчителя.
5. Чому Том так і не став першим учнем? *або* Про нечесну поведінку в школі та її наслідки.

Методичні рекомендації:

Одна з головних вимог НУШ – навчити школярів критично мислити. На такій потребі свого часу наголошував засновник прагматичної педагогіки, молодший сучасник Марка Твена, Джон Дьюї (1859–1952). Він стверджував, що сучасна йому освітня система США змушувала учнів завчати чужі висновки, але повністю усувала від процесу критичного осмислення проблеми. Попри значні здобутки зарубіжної та вітчизняної педагогіки, низку недоліків освітньої системи кінця ХІХ ст. спостерігаємо і в наш час.

Для розвитку критичного мислення учнів рекомендовано проводити заняття у формі «сократівського діалогу». Така організація навчального процесу відповідає освітній програмі «Філософія для дітей» (*Philosophy for Children, P4c*) Метью Ліпмана й ідеям Василя Сухомлинського (його «уроки мислення»)¹¹¹. Неформальна бесіда дозволить школярам (індивідуально й колективно) пройти шлях від постановки проблеми до її вирішення, а також усвідомити, що на проблему можна дивитися з різних перспектив й, отже, потрібно рахуватися з думками інших людей.

Запропонуйте учням сісти колом і ланцюжком прочитати уривок із «Пригод Тома Сойєра» Марка Твена, який наведено в робочому зошиті. Візьміть участь у читанні, але так, щоб бути посередині: це допоможе школярам усвідомити рівноправність учасників дійства. По завершенні попросіть учнів записати на клаптиках паперу запитання, які виникли в них під час читання. Папірці збираються в пластикovu банку. Хтось зачитує вголос усі

¹¹¹ Детальніше про методику М. Ліпмана див. на YouTube: Юлія Кравченко про викладання філософії дітям.

запитання, і школярі обирають чотири найцікавіші, які варті розгляду. Якщо виникне потреба, скеруйте обговорення ближче до проблем дотримання академічної доброчесності.

Василь Сухомлинський стверджував: «Небажання вчитися виникає через відсутність багатого, насиченого інтелектуального життя»¹¹². Зубріння навчального матеріалу – це потенційна загроза для академічної доброчесності. Запропонуйте учням поділитися власним досвідом: як саме вони готують домашні завдання – завчають матеріал чи намагаються його зрозуміти? Обговоріть переваги і недоліки цих підходів. Бажано розробити схеми на кшталт таких:

Заучування матеріалу ↓ Займає багато часу ↓ Вчитися нецікаво ↓ Не дає результату або результат короткотривалий	Критичне осмислення проблеми ↓ Займає менше часу (якщо це звичка) ↓ Вчитися цікаво ↓ Результативне
---	--

Для кого я навчаюся: для себе, батьків, рідних, учителів? Ключове запитання, на яке бажано відповісти кожному учаснику читань. Чи варто винагороджувати матеріально учня/ученицю за пророблену роботу? Попросіть школярів поділитися думками та досвідом. Скеруйте вихованців, поясніть їм, що людина повинна вчитися насамперед для самої себе.

Чи доцільно позичати / дарувати / продавати власні (інтелектуальні) здобутки? Запропонуйте учням пояснити, чому діти, які продали свої квитки, зрештою заздрили Тому, страждали, зневажали себе? Оберіть добровольців, які виявлять бажання вивчити вірші з Біблії на наступне заняття: саме вони зможуть впевнено відповісти на поставлене запитання й переконати інших в необхідності цінувати свою працю і свої досягнення. Пригостіть вихованців лакричними цукерками, переконайте їх, щоб вони ніколи не уподібнювалися однокласникам Тома.

Наступний крок вимагатиме певної мужності від учителя, адже потрібно обговорити призначення так званих відкритих уроків. Досить часто такі уроки перетворюються на наперед завчені показові вистави. Зазвичай, причина цього – у побоюваннях учителя, що учні підведуть, не підготуються, забудуть пройдений матеріал; що урок не виправдає очікування гостей. Такі показові (у поганому сенсі слова) уроки, що повторюються з року в рік, перетворюються на негідну звичку. Як наслідок школярі втрачають відчуття справжності того, що відбувається у школі. Потенційно ж відкриті уроки як різновид зовнішнього оцінювання знань – важливий етап дорослішання молоді людини, адже на них у неї є

¹¹² Сухомлинський В. Я розповім вам казку... С. 354.

шанс отримати адекватну оцінку своїм знанням, ерудованості, рівню підготовки, побачити себе збоку. Не варто позбавляти школярів такої можливості. Наголосіть учням, що відкриті уроки – це своєрідні тренування до складання ЗНО.

Марк Твен, окрім усього іншого, заторкнув таку важливу проблему як чиношанування. З цим поняттям учні ознайомляться детальніше, коли вивчатимуть творчість Антона Чехова. Але вже на цьому етапі вони спроможні зрозуміти різницю між повагою, яка є нормальним / здоровим / бажаним проявом наших почуттів до людей, що нас оточують, і чиношануванням – нездоровим явищем, коли повага до людини прив'язується до посади, яку вона обіймає. Чиношанування – загроза демократичним цінностям і, хоча б опосередковано, академічній доброчесності. Важливе завдання вчителів і шкільної адміністрації – створити у школі атмосферу рівноправності і справедливості, щоб повага молоді до старших була дійсно повагою, а не виявом чиношанування.

Запропонуйте школярам перелічити прояви порушень норм академічної доброчесності учнями недільної школи. Нехай пояснять у чому саме полягає кожне таке порушення. І, нарешті, приверніть увагу учнів до головної думки Марка Твена: нечесна поведінка – це шлях в нікуди, адже брехню не приховаєш.

Очікувані результати: школярі отримають досвід філософування; усвідомлять недоліки заучування домашніх завдань та потребу навчатися насамперед для самих себе; збагнуть необхідність цінувати власні здобутки; досягнуть призначення відкритих уроків як важливого етапу підготовки до ЗНО; ознайомляться з поняттям чиношанування; вкотре осмислять згубні наслідки недоброчесної поведінки.

Пам'ятка вчителю: У робочих зошитах школярі порівнюють звичні для них уроки з уроком у формі бесіди: вкажуть на недоліки й переваги кожного формату, а також відзначать, яка організація навчального процесу виправдала їхні очікування. Проаналізуйте учнівські відповіді і, залежно від результату, визначтеся щодо формату проведення уроків на майбутнє.

Література

1. Адаменко Н. «Спільнота дослідників» М. Ліпмана: філософські запитування, обговорення, аргументації та контраргументації вустами дітей. Філософія освіти. 2011. № 1–2 (10). С. 275–286.
2. Коваленко В.О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2011. № 10. С. 244–249.
3. Лютко О.М. Усе нове – старе: творчі перетини М. Ліпмана та В. Сухомлинського. Педагогічний альманах: зб. наук. праць. Херсон, 2015. Вип. 26. С. 172–175.
4. Сірик Л. Сократівський метод та його модернізація в евристичній освіті США. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2011. № 3. С. 68–74. 5. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. С. 348–354.

МОРАЛЬНІСТЬ ТЕЖ УЧИНОК: РОЗРОБЛЯЄМО КОДЕКС ЧЕСТІ УЧНІВ КЛАСУ

(урок «Української літератури» (позакласне читання) + виховна година, 6 клас)

Мета: пояснити учням, для чого існують правила, і чому необхідно їх знати; обговорити питання оцінювання доброчесності у школі; роз'яснити, що таке «оцінки з брехнею»; укласти Кодекс честі учнів класу.

Необхідні матеріали: мультимедійний проектор, відеоматеріали – уривки з популярних талант-шоу, роздруківки з прикладами Кодексів честі учнів.

План

1. Не будь Шуриком Бабенком! *або* Чому важливо знати правила поведінки у школі й дотримуватися їх.
2. Що таке «оцінка з брехнею»? *або* Чи варто оцінювати доброчесність у школі: обговорення у класі.
3. Укладаємо Кодекс честі учнів класу.

Методичні рекомендації:

Нелегко вести розмову про правила з дорослими, ще важче – з підлітками, оскільки правила зазвичай сприймаються як щось негативне, як обмеження свободи особистості. Заклики на кшталт «Ти мусиш!», «Це твій обов'язок!» видаються малоефективними.

Повість Всеволода Нестайка «Одиниця з обманом» дає змогу обговорити цю важливу тему в невимушеній атмосфері та з незвичної перспективи. Запропонуйте учням прочитати на уроці уривок твору, наведений у робочому зошиті (розділ про Шурика Бабенка).

Шурик дуже любив футбол, але не знав правил гри. Саме тому, коли його покликали до гри, Шурик розгубився, і, як наслідок, його вигнали з команди. Шурик програв. Ідея автора твору очевидна: незнання правил призвело до поразки. Сучасні прагматичні підлітки, які плакають мрії про своє успішне майбутнє, повинні усвідомити цей зв'язок.

Наведіть додаткові приклади, щоб увиразнити ідею Нестайка: переможцями численних талант-шоу стають не просто яскраві особистості, а учасники, які знають і дотримуються правил. Залежно від уподобань учнів класу, варто навести конкретні приклади перемог чи невдач талановитих людей у телевізійних програмах із залученням відеоматеріалів.

У школі також існують правила. Якщо у випадку талант-шоу, формулу успіху його учасника/ці можна визначити так: талант + дотримання встановлених правил, то формула успіху школяра/ки – це: здобуті знання + дотримання правил. Однак, найчастіше під правилами школярі розуміють правила поведінки (приходити на уроки вчасно, бути охайними, поводитися ввічливо тощо). Саме тому необхідно звернути їхню увагу на моральні приписи, найважливіший з яких – вимога здобувати оцінки чесно.

Відобразіть на дошці формулу успіху в школі:

Моя формула успіху = знання + доброчесна поведінка

Чи варто оцінювати доброчесність у школі? Школярі повинні прочитати розділ про Вовку Онищенко вдома й попередньо поміркувати над відповіддю на це запитання.

Нестайко змалював цікавий підхід до оцінювання доброчесності, який певною мірою вплинув на авторів цих методичних рекомендацій (див. розділ «Контроль»). Однак, кожен учительський колектив може розробити власну систему оцінювання¹¹³. Головне, щоб:

- учителі й учні усвідомили необхідність враховувати спосіб/шлях, яким здобуваються оцінки;
- позначки вчителя були прозорими та зрозумілими для школярів;
- учні збагнули, що доброчесна поведінка – важлива складова їхнього життєвого успіху.

«Оцінки з брехнею» повинні стати предметом постійного обговорення у класі. Їх застосування має супроводжуватися певними словесними формулами на зразок таких: «Сьогодні Сергій отримав «оцінку з брехнею». Мені дуже прикро!» (із сумом у голосі), «Сергійко виправив свою «оцінку з брехнею»! Він усвідомив свою помилку!!! Давайте йому поаплодуємо!» (з піднесенням). Поразка та перемога кожної дитини повинні перетворитися на загальні сум чи радість колективу, адже, вживаючи вислів Василя Сухомлинського, «всі добрі люди – одна сім'я». У такий спосіб школярі усвідомлять, що доброчесність – це цінність, або принаймні, що це важлива складова їхнього іміджу в класі.

Наступний крок – укладання Кодексу честі учнів класу. Поділіть школярів на 4 міні-групи, кожна з яких має розробити власний проект Кодексу честі з урахуванням попередніх розробок, напрацьованих у молодшій школі. Обов'язок учителя – детально роз'яснити учням, що таке Кодекс честі та запропонувати зразки вже наявних кодексів. Варто також вказати на переваги й недоліки наведених прикладів. На найближчій виховній годині колектив обговорює розроблені проекти й обирає найкращий. Так до роботи долучається класний керівник. Контроль покладається на класного керівника, але також на вчителя української мови й літератури.

Аналіз наявних кодексів честі учнів виявив, що зазвичай вони написані дорослими, «дорослою» мовою і для дорослих. Тому доцільно звернути увагу на таке:

1. Головне в Кодексі честі зміст, а не форма.
2. Кодекс честі учнів має бути зрозумілим для учнів: важко дотримуватися приписів, які ти не розумієш. Тези повинні бути гранично чіткими без додаткових конотацій. Приклади недосконалих формулювань:

«Вчитися не заради оцінки, а для здійснення гуманних, патріотичних цілей і досягнень.» (Що таке гуманні цілі й досягнення? Крім того, базове твердження «вчитися не заради оцінки» має багато нюансів. Наприклад, учень цікавиться історією і, взагалі, вивчає гуманітарний цикл дисциплін заради знань. Водночас, алгебра, геометрія, фізика даються йому нелегко й він навчається заради гарних оцінок, щоб не зіпсувати атестат. Його поведінка цілком виправдана. Отже, формулювання має бути чіткішим.)

«Направляти свою навчальну діяльність на глибоке оволодіння знаннями з основ наук, бути ініціативним, самостійним, найповніше виявляти себе.» (Початок речення взагалі важко зрозуміти. Що означає найповніше виявляти себе?)

3. Розлогий, красиво написаний текст про загальні речі буде менш ефективним, ніж кодекс із чітко прописаними педагогічними ситуаціями та шляхами їхнього вирішення. (Наприклад, учень знає, що його однокласник списав контрольну роботу. Як йому вчинити? Доповісти вчителю, повідомити про це всім чи змовчати? Ситуація неоднозначна. Буде краще, якщо учні та вчитель обговорять цей випадок і відповідь зафіксують у Кодексі честі.)
4. Школярі мають бути головними розробниками Кодексу честі (або вважати себе такими), роль класного керівника й учителів – скеровуюча.
5. У Кодексі зазначаються не лише обов'язки учнів, але також їхні права.
6. Якщо є згода учнів на застосування «оцінок із брехнею», варто зафіксувати, що означає кожна конкретна позначка вчителя.
7. Додатково можна прописати положення про те, які саме дії вчителів вважаються порушенням норм академічної доброчесності, а також механізми захисту школярів від проявів недоброчесності з боку вчителів.
8. Кожен учнівський колектив повинен мати власний Кодекс честі. Основні положення повторюватимуться від кодексу до кодексу. Одночасно, чим більше в кодексі оригінальних тез, тим краще він продуманий.

Рекомендована структура Кодексу честі учнів

Наші цінності:

Наші права:

Наші обов'язки:

Покарання, які можуть застосовувати вчителі у випадку порушення доброчесності учнями:

«Оцінки з брехнею» (пояснення позначок):

Додатково:

Які дії вчителів вважаються порушенням норм академічної доброчесності?:

Куди звертатися у випадку порушення норм академічної доброчесності вчителями?:

Клятва учня(ці):

Функції викладачів: підказати учням, які педагогічні ситуації можуть виникнути та як їх можна вирішити; перевірити правопис; структурувати кодекс, щоб з ним було легко працювати. Остаточний, узгоджений текст кодексу роздруковує класний керівник і вкладає в щоденник кожного учня/учениці класу.

Пам'ятка вчителю: педагогічному колективу школи рекомендовано розробити власний Кодекс честі, текст якого доцільно вивісити поблизу входу до вчительської.

На класного керівника покладається обов'язок слідкувати за тим, як часто учні звертаються до Кодексу честі. Про це його можуть повідомляти вчителі-предметники. Також варто звертати увагу на формальні ознаки: якщо вкладки з текстом кодексу зберігаються в щоденниках неторканими, значить ними не послуговуються. Якщо ж очевидні ознаки вжитку, або ж у дівчаток вони красиво оформлені, у хлопців – у літачках чи машинках тощо, значить про цю вкладку (однак, не обов'язково про текст) не забувають. Найгірший варіант, якщо листочок узагалі зникне. Тоді його доцільно роздрукувати і вкласти у щоденник учня/учениці знову.

Очікувані результати: школярі усвідомлять значення правил і необхідність їх знати; ознайомляться з поняттям «оцінки з брехнею» та вирішать варто чи не варто їх застосовувати; буде укладено Кодекс честі учнів класу.

Література

1. Instructions for developing a code of ethics. URL: www.ethicseducation.eu/tools/Instructions_for_developing_a_Code_of_ethics.pdf (останнє звернення: 02.04.2019).

СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ГДЗ / СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ДОДАТКОВИМИ УРОКАМИ

(Виховні години, 7 клас)

Рольова гра в судове засідання надасть учням можливість висловити вголос свої думки з приводу порушення норм академічної доброчесності у школі.

До гри варто залучити батьків, хоча б як спостерігачів.

Можна провести лише одне із занять, однак, якщо учням сподобається запропонований формат, варто виділити час на обидва судові засідання.

Структура занять:

1. анонімне анкетування учнів класу: проводиться на виховній годині, що безпосередньо передує рольовій грі в судовий процес (рекомендований час – 20 хв.); анкети для двох занять можна знайти на відривних листах робочих зошитів;
2. судове засідання (1 заняття);
3. робота над твором-роздумом: виконується через певний проміжок часу після судового засідання. Рекомендовані теми: «Чому не варто використовувати ГДЗ» (у випадку першого засідання); «Додатковий урок як мій особистий вибір» (у випадку другого засідання).

Напередодні гри вчитель повинен детально проаналізувати анкети учнів, визначити найпоширеніші помилкові судження і розробити план обвинувачення ГДЗ/додаткових уроків.

Під час підготовки рольової гри рекомендовано врахувати досвід організації судових засідань в учнівському середовищі видатного польського педагога Януша Корчака.

Організація судового засідання

Судове засідання повинно відбуватися в невимушеній обстановці, однак повністю імітувати «справжнє» судове засідання.

Клас обирає зі свого середовища трьох суддів, а також одного або двох адвокатів.

Учитель виконує роль прокурора (обвинувача). У випадку другого судового засідання роль прокурора може виконати хтось із учнів або представник батьків.

Усі свідчення нотуються спеціально призначеним учнем/ученицею.

Після слухання справи судді радяться в окремій кімнаті; про оголошення вироку сповіщає дзвінок.

Я. Корчак пропонує оприлюднювати динаміку голосування учнів за суддів. Результати такого голосування можуть слугувати учням наочним прикладом того, як «працює» професійна етика. Адже судді, що не дотримувалися приписів суддівської етики на першому засіданні, не будуть переобрані вдруге.

Очікувані результати:

1. Учні усвідомлять шкідливість використання ГДЗ.
2. Учні переконуються в тому, що в них є вибір – відвідувати чи не відвідувати додаткові уроки. Учень буде керуватися логікою: «Я маю мету, мені потрібні додаткові уроки – я їх відвідую», «У мене немає відповідної мети, додаткові уроки мені не потрібні – учитель не може змусити мене відвідувати платні додаткові уроки».
3. Учні, хоча б почасти, досягнуть умови й закони шкільного співіснування.

Література

1. Корчак Я. Дім сиріт. Корчак Я. Дитя людське: Вибрані твори / упор. С. Петровська, пер. з пол. В. Каденка, О. Ірванця, К. Москальця. 2-ге вид. Київ: Дух і Літера, 2012. С. 246–258.
2. Корчак Я. Літо в селі. Корчак Я. Правила життя: Педагогіка для дітей та дорослих / пер. Ю.Г. Попсуєнка. Харків: Фоліо, 2016. С. 306–312.

МОЯ ШКІЛЬНА НАУКА: АНАЛІЗУЄМО ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ, ВИЗНАЧАЄМОСЯ ІЗ ЖИТТЄВИМИ ПРІОРИТЕТАМИ

(виховна година + урок «Української мови», 9 клас)

Мета: спонукати учнів до самоаналізу й чіткого усвідомлення власної мети; обговорити здобутки та прорахунки кожної молодої людини; виявити причину/и невдач; заохотити школярів до позитивних змін.

Необхідні матеріали: мультимедійний плеєр, картки для анкетування; світлини Стівена Гокінга, картини японського художника Кацушіки Хокуся.

План

1. «Грицева шкільна наука» Івана Франка: переосмислюємо твір разом.
2. Я очима однокласників: анкетування учнів класу.
3. Стівен Гокінг про життєві цінності: «Робота дає вам сенс і мету, без яких ваше життя порожнє».
4. Розмірковуємо про плінність часу, пишемо уявну автобіографію.

Методичні рекомендації:

Оповідання Івана Франка «Грицева шкільна наука», згідно з навчальною програмою, вивчають в 5 класі, коли учням непросто усвідомити глибину цього тексту. Тому, до нього варто повернутися у віці, коли молоді люди вже замислюються про своє майбуття.

Оповідання написане в 1903 році. Громадський діяч Степан Шухевич згадував, що на початку ХХ сторіччя «старша генерація в селі воліла посилати дітей пасти худобу, гуси, свині, чим засаджувати їх до книжки»¹¹⁴. Батьки намагалися домовитися з учителем, щоб звільнити свою дитину від «страшного» обов'язку вчитися. Вчителі зазвичай ішли на зустріч батькам. «Було з тим добре і громадянам, і учителям, ну й діти були вдоволені, бо замість сидіти в школі над пренудною наукою, вганяли свобідно по пасовиську, а науки не потребували»¹¹⁵. В образі батька Гриця Франко показав ту незначну меншість, яка все ж таки усвідомила потребу в навчанні й перспективи, що відкриваються перед освіченими людьми. Краща доля для Гриця – ось його мета. Проте не склалося.

На перший погляд, «Грицева шкільна наука» – це досить смішна та легка історія. «Але насправді вона дуже сумна: маленький індивід зазнав гіркої поразки, за ним визнали фундаментальну нездатність учитися (і учитель, і батько), рік у школі був згаяний намарно: прощавай світлий розум, блискуча кар'єра, прощавайте “чоботи, капелюх і ремінь”, які віднині можна вдягати лише про неділю»¹¹⁶. Чого навчився Гриць у школі? Його досвід наскрізь негативний. «По-перше, тепер він знатиме, що він “нездара”: він *не може вчитися*. По-друге, він знатиме напевно, що людські *розуми нерівні*: одні в цьому світі розумні, а інші – “тумани вісімнадцяті”. І, по-третє, його долю вирішують інші: батько, пан професор... (виділено. – А.Р.)»¹¹⁷.

¹¹⁴ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. С. 45.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Репа А. Прощавай, а баба галамага! (Переднє слово перекладача). Рансєр Ж. Учителі-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / пер. з фр. А. Репа. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 7–8.

¹¹⁷ Там само. С. 8.

Чому так сталося? Насамперед тому, що хлопчик не мав чіткої мети та й узагалі мало розумів, що він робить у школі. Водночас, частку провини Франко покладає на вчителя, який не зумів дохідливо пояснити навчальний матеріал, зацікавити дитину, розвинути її потенціал.

А які здобутки та прорахунки учнів класу? Чи усвідомлюють вони для чого навчаються? Кожна людина має власний (суб'єктивний) погляд на себе й, можливо, молоді люди цілком задоволені собою. Тому, насправді важливо, щоб вони побачили себе очима інших людей. Виявити ставлення оточення допоможе анкетування.

Попередньо розробіть картки для опитування за зразком:¹¹⁸

ПІБ учня/ учениці	Розум, допитливість	
	Працьовитість, наполегливість	
	Чесність, правдивість	
	Толерантність	
	Дисциплінованість	
	Почуття обов'язку	

На найближчій до заняття виховній годині запропонуйте школярам анонімно оцінити одне одного за 12-бальною шкалою. Підрахуйте результати (виведіть середній бал) і підготуйте виписки для кожної молодої людини. На уроці української мови ознайомте учнів із результатами анкетування та якомога толерантніше обговоріть їх. Зокрема, приверніть увагу школярів до факту, що самооцінка людини й те, як її сприймають інші, зазвичай відрізняються; наголосіть на тому, що доцільно прислуховуватися до думки оточення.

Стрижень дискусії – розгляд причин(и) прорахунків молодих людей. Запропонуйте їм *поставити себе на місце Гриця*: що не спрацювало в їхньому випадку – відсутність чітко усвідомленої мети, брак уроджених талантів, недостатня наполегливість, незацікавленість або навіть байдужість до навчання чи провини вчителя/ів? Або ж усе перелічене разом? Запропонуйте учням анонімно оцінити своїх учителів (за допомогою знаків + та –). Для цього попередньо підготуйте анкети за зразком:

ПІБ учня/ учениці	Професіоналізм (знання, ерудованість)	
	Професіоналізм (уміння викласти матеріал)	
	Дотримання норм академічної доброчесності	
	Людські якості (перелічити які саме)	

¹¹⁸ Адаптовано ідею: Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Подивись на себе очима товаришів. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 7 клас: На допомогу класному керівнику. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 17–20.

Вчительському колективу школи буде корисно дізнатися, що думають про них учні. Результати анкетування варто обговорити на педагогічній нараді, особливо звернути увагу на дотримання норм академічної доброчесності. У найзагальніших рисах із підсумками також можна ознайомити школярів.

На відміну від багатьох молодих людей, які, навчаючись у школах та університетах, не мають чіткої мети, які просто визнали, що вони нічого не знають / не можуть, а також те, що є талановитіші / розумніші за них і погодилися як із цим фактом, так і з тим, що хтось вирішує їхню долю, відомий англійський учений-фізик Стівен Гокінг (1942–2018) уже замолоду визначився зі своїми пріоритетами. Тому діагностована в 21-річному віці невиліковна хвороба (бічний аміотрофний склероз) не завадила йому прожити цікаве, насичене й корисне для суспільства життя. Гокінг як людина та професіонал є взірцем для всіх нас.

Як згадував учений, у школі він був далеко не найкращим учнем: на уроках працював неухважно, а його почерк «наводив жах» на вчителів. Навіть друзі не вірили в те, що зі Стівена вийде щось путнє. Це, однак, не завадило йому у 20 років закінчити престижний Оксфордський університет, а через 4 роки отримати науковий ступінь. Упродовж 30 років Гокінг обіймав одну з найпрестижніших посад у науковому світі – Лукасівського професора математики в Кембриджському університеті¹¹⁹. До речі, свого часу її обіймав Ісаак Ньютон. Людина, яка не могла самотійно пересуватися, стала чи не найвпізнаванішим обличчям із наукового середовища, а також визнаним популяризатором науки. Зокрема, разом із донькою Гокінг написав серію книжок для дітей про загадки Всесвіту (перекладено українською).

Зверніть увагу молоді на мотивуючі висловлювання Гокінга, зокрема на таке: «Намагайтеся знайти сенс в тому, що ви бачите, і задавайте питаннями про те, що робить можливим існування Всесвіту. Будьте допитливими, і яким би складним не було життя, завжди є щось, що ви можете зробити, і домогтися успіху. Важливо, що ви просто не здаєтесь»¹²⁰. Отже, відсутність очевидних уроджених талантів, фізичні вади, скрутне матеріальне становище тощо не є перешкодою на шляху до успіху, зокрема і в навчанні. За визнання з боку батьків, учителів, однокласників потрібно боротися. Як зазначає інший видатний учений Умберто Еко щодо написання наукового дослідження: «– можна зробити гідну (виділено. – У.Е.) роботу, стартувавши навіть зі слабких позицій; – можна скористатися цим випадком (навіть якщо всі роки навчання ви відчували лише тугу й роздратування) і одержати задоволення від наукової праці, не хапаючись за усіляке знання без розбору»¹²¹.

Гокінг переконував: «Наступного разу, коли хтось поскаржиться, що ви зробили помилку, скажіть йому, що це може бути на краще. Немає нікого досконалого в цьому світі. Без недоліків не існувало б ні вас, ні мене»¹²². Для вченого це були не просто слова. Найважливішою працею у творчому доробку Гокінга вважається його стаття 1974 року «Black Hole Explosions?» («Вибухи чорних дір?»), присвячена квантовому випаровуванню так званих чорних дір. Саме ця праця принесла вченому світове визнання. Через 30 років після опублікування статті Гокінг на міжнародній конференції визнав свої судження

¹¹⁹ Академічна посада в Кембриджському університеті, заснована в 1663 р. священиком і політиком Генрі Лукасом. Звідси назва.

¹²⁰ 15 надихаючих цитат Стівена Хокінга / Новое Время. URL: <https://style.nv.ua/.../15nadikhajuchikh-tsitat-stivena-khokinha-24...> (дата звернення: 07.04.2019). Курсив наш. – І. Ш.

¹²¹ Еко У. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. С. 11.

¹²² Як навчався сам і викладав іншим Стівен Гокінг. URL: <https://osvitoria.media/.../yaknavchavsya-sam-vykladav-inshym-stiven-goking/> (дата звернення: 02.04.2019).

помилковими. Кожен із нас також може помилятися. Важливо усвідомити й визнати свою помилку, від цього людина стає ще сильнішою.

Для закріплення пройденого матеріалу запропонуйте школярам написати твір-роздум «Про ціну втраченого у школі часу», а також свою уявну автобіографію за зразком автобіографії Кацушіки Хокусая (1760– 1849). Для заохочення молодих людей продемонструйте картини Хокусая, зверніть їхню увагу на високу майстерність художника, який вважав свою творчість далекою від досконалості.

Очікувані результати: через протиставлення молодих людей, які не усвідомлюють себе і свої життєві цілі (образ Гриця), і людини з чіткими пріоритетами (Стівен Гокінг) школярам буде продемонстровано важливість мотивації в навчанні; шляхом самоаналізу, а також анонімного анкетування учнів класу кожна молода людина виявить свої здобутки та прорахунки за дев'ять років навчання, замислиться над причинами своїх невдач, а також над власними життєвими пріоритетами.

Пам'ятка вчителю від Стівена Гокінга: «Шкільна наука часто викладається в сухій і нецікавій формі. Діти вчать механічно запам'ятовувати, щоб здати іспит, і не бачать зв'язку науки з навколишнім світом»¹²³. Зробіть навчальний процес цікавим! Повсякчасно демонструйте практичну значимість отриманих знань! Адже мотивація учнів почасти залежить від Вашої здатності подати навчальний матеріал цікаво.

Література

1. Репа А. Прощай, а баба галамага! (Переднє слово перекладача). Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / пер. з фр. А. Репа. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 7–16.
2. Степановський Ю. Дещо про Гокінга, його книжку та чорні діри, що не такі вже й чорні. Гокінг С. Коротка історія часу. Від Великого вибуху до чорних дір. Київ: К.І.С., 2015. С. 9–16.
3. Франко І.Я. Грицева шкільна наука. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 тт. Київ: «Наукова думка», 1978. Т. 16. С. 177–183.
4. Помер Стівен Гокінг: найкращі цитати генія про життя, жінок і Україну. URL: <https://politeka.net> > головна > У світ (дата звернення: 07.04.2019).
5. 15 надихаючих цитат Стівена Хокінга / Новое Время. URL: <https://style.nv.ua/.../15-nadikhajuchikh-tsitat-stivena-khokinha-24...> (дата звернення: 07.04.2019).
6. Як навчався сам і викладав іншим Стівен Гокінг. URL: <https://osvitoria.media/.../yak-navchavsya-sam-vykladav-inshym-stivengoking/> (дата звернення: 07.09.2019).

¹²³ Помер Стівен Гокінг: найкращі цитати генія про життя, жінок і Україну. URL: <https://politeka.net> > головна > У світ (дата звернення: 07.04.2019).

**СТАРША
ШКОЛА**

УНІВЕРСИТЕТ, ОСВІТА, КОМПЕТЕНТНОСТІ: ПРО ВИБІР ЖИТТЄВОЇ СТРАТЕГІЇ В «ДОБУ ЗНАНЬ»

(урок «Людина і світ», 10 клас)

Мета: ознайомити учнів із засадами особистісного самовизначення; за допомогою понять «суспільство знань» і «доба знань», пояснити роль освіти в сучасному світі; ознайомити учнів з історією та засадами функціонування університету, пояснити зміни в системі вищої освіти в постіндустріальну добу; ввести поняття «компетентності», обговорити практичну орієнтованість сучасної вищої освіти; дати практичні поради учням, які обиратимуть виш і майбутню спеціальність; на прикладі Кодексів честі українських університетів розглянути академічну доброчесність як базову цінність вищої освіти.

Необхідні матеріали: проектор, слайди, що розкривають тему уроку; запис телевізійної передачі «Орел і решка» (11 сезон, випуск 2, сюжет про Гарвардський університет).

План

1. Про особистісне самовизначення, пошук професії і до чого тут вища освіта. Чому ми живемо в «епоху знань»?
2. Університет: його історія, місія, цінності.
3. Що потрібно брати до уваги, обираючи виш: практичні поради.

Домашнє завдання: Запропонуйте учням здійснити самостійний пошук та ознайомитися з Кодексами честі (альтернативно – «Положеннями про академічну доброчесність») українських вишів. Вони розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, на офіційних веб-сторінках університетів. З усіх кодексів (положень) потрібно обрати один і проаналізувати докладніше за такими критеріями: 1) як визначено «академічну доброчесність», яке місце відводиться їй серед решти принципів засад, на яких ґрунтується діяльність університету; які ці засади; 2) як окреслено «академічну недоброчесність»; які основні порушення академічної доброчесності згадані; які покарання передбачені за ці порушення; 3) на кого поширюється дія Кодексу («Положення»): студентів, викладачів, адміністрацію? Відповісти на запитання потрібно коротко і по суті. Також варто пояснити причину вибору конкретного вишу і зазначивши точні вихідні дані опрацьованого тексту: назва, веб-адреса, дата звернення.

Наприклад:

Кодекс честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». URL: <https://kpi.ua/code> (дата звернення: 07.04.2019).

Методичні рекомендації:

Старші класи – це час, коли молода людина починає задумуватися над самовизначенням, власною життєвою позицією, власною філософією життя. Як пояснює Михайло Гінзбург, «особистісне самовизначення задає значущу орієнтацію на досягнення певного

рівня в системі соціальних відносин, тобто задає *соціальне самовизначення*. На основі соціального самовизначення виробляються вимоги до конкретної професійної області, здійснюється *професійний вибір*¹²⁴. Ще один термін, який уводять соціологи, – *життєва стратегія*. Вона *ціннісно зумовлена* і її можна визначити як «своєрідну соціальну, культурну і особистісну проекцію індивіда на своє майбутнє»¹²⁵.

Самовизначення, вибір життєвої стратегії у старшокласників має досить спонтанний характер і відбувається під впливом низки чинників, серед яких можна виокремити такі: бажання продовжити навчання у конкретному навчальному закладі; професії батьків; улюблені шкільні предмети; поради вчителів, друзів, знайомих; власний практичний досвід та інтерес¹²⁶. Водночас, як засвідчує і загальний соціологічний зріз українського суспільства, і результати конкретних досліджень, переважна більшість старшокласників розглядають вищу університетську освіту як необхідну сходинку у професійному самовизначенні. При цьому причини масового вступу до вишів є найрізноманітнішими: від бажання «втекти від армії» до прагнення самореалізуватися. В останньому випадку вища освіта для майбутніх випускників шкіл стає дійсною цінністю (самоцінністю чи цінністю-ціллю)¹²⁷.

Проведіть невелике опитування щодо потенційних зацікавлень Ваших учнів. Запропонуйте їм відповісти на запитання, наведені в робочому зошиті, самостійно і, якщо буде така можливість, обговоріть ці відповіді у класі.

Прагнення здобути вищу освіту є загальною тенденцією в постіндустріальному суспільстві. Дослідники пишуть про «суспільство знань» у «добу знань», коли доступність вищої освіти стає похідною від її затребуваності як для професійної й життєвої реалізації індивіда, так і для соціально-економічного розвитку суспільства загалом. Відповідно до широко вживаної соціологічної теорії П'єра Бурдьє, *культурний освітній капітал* передовсім визначає місце індивіда в сучасному суспільстві, створюючи можливості для підвищення власного соціального статусу¹²⁸.

Аналізуючи «економіку, засновану на науці і знаннях», американський економіст Ричард Флорида розробив теорію нового *креативного класу*. Він стверджує, що саме креативний клас – *творчі люди з високим рівнем освіти* – є основою сучасної економіки. Серед основних ознак цього класу він виділяє: індивідуальність (прагнення до індивідуального самовираження і самоствердження), меритократію (переконання про рівні можливості для всіх, що залежать винятково від особистих талентів, освіти і вкладеної праці), різноманітність, відкритість, толерантність¹²⁹.

Дуже схожим є перелік основних навичок, що їх аналітики Всесвітнього економічного форуму у Давосі в 2016 р., виокремили як найзатребуваніші працедавцями, а тому найактуальніші для успішної кар'єри. Проаналізуйте з учнями запропоновану в робочому зошиті таблицю. З'ясуйте, які зі згаданих навичок – *компетентностей* – формуються вже в середній

¹²⁴ Наведено за: Харченко С.В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 18. С. 316. Курсив наш. – Н. Ш.

¹²⁵ Сокурянська Л.Г., Щудло С.А. Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2017. Вип. 38. С. 37, 36.

¹²⁶ Харченко С.В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. С. 316.

¹²⁷ Докладніше див.: Сокурянська Л.Г., Щудло С.А. Шкільна молодь українського пограниччя. С. 38–39.

¹²⁸ Докладніше про це: Райли Д. Класовая теория Бурдьє: ученый как революционер. URL: <https://commons.com.ua/uk/klassovaya-teoriya-burde/> (дата звернення: 06.04.2019).

¹²⁹ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / пер. с англ. Москва: Изд. дом «Классика – XXI», 2007. С. 84–103.

школі, а для набуття яких необхідно отримати вищу освіту. Запропонуйте школярам пофантазувати на тему: «Які з цих навичок будуть важливими для моєї майбутньої професії?».

Зважаючи на важливість професійного самовизначення учнів, доречно приділити окремий урок для загального ознайомлення молоді із університетською освітою та пояснення кроків, які потрібно здійснити, і чинників, які потрібно врахувати при виборі вишу та майбутньої професії.

Університет (від лат. *universitas* – сукупність), що виник у добу європейського Середньовіччя, – це сукупність тих, хто вчить, і тих, хто навчається. При цьому, спочатку термін *universitas* використовувався щодо будь-якої середньовічної корпорації і лише з кінця XIV–XV ст. почав означати власне академічну корпорацію¹³⁰. Основною місією середньовічного університету було *навчання*. Уже з моменту заснування перших університетів¹³¹, наднаціональність (відкритість для навчання студентів із усіх куточків Європи) та інтелектуальний космополітизм визначали їхнє обличчя: «Спільна мова (латина), ідентична організація навчальних курсів та схожа організація сприяли виникненню інтернаціональної спільноти магістрів та студентів, які подорожували від однієї інституції до іншої... Різноманітні університети Середньовіччя були не лише особливим видом навчальної інституції, всі вони були частиною наднаціональної інтелектуальної спільноти, яка культивувала знання та насолоджувалась певним ступенем незалежності від папської, імперської та місцевої влади»¹³². Отже, від зародження *академічна свобода* й *академічна мобільність* стали визначальними рисами університетської освіти.

Середньовічна модель університету пережила кризу в ранньомодерну добу: вони потрапили в залежність від світської та церковної влади, тому вже не визначали інтелектуальне обличчя Європи. Цю почесну місію стали виконувати новостворені гуманістичні академії (перша – Платонівська академія у Флоренції була заснована в 1462 р.) та новочасні наукові товариства (Королівське товариство в Англії (1660), Французька академія наук (1666) тощо). У відповідь на виклики формувалося нове бачення університету, оскільки «нова епоха вимагає не стільки викладення і тлумачення визначень вже відомої істини, скільки пошуку такої істини»¹³³. Вільгельму фон Гумбольдту належить ідея *дослідницького університету*, вперше реалізована в стінах Берлінського університету (1810). Місія університету була визначена ним через *поєднання дослідження і викладання*, а університетська освіта – як «процес самостійного розвитку всіх сил індивіда, у тому числі і моральних, і тому освіта через науку є... водночас і вихованням моральності людини: від самостійного філософського мислення істини в її всезагальності очікується, що вона визначить правильне місце і в людській дії»¹³⁴. Основними університетськими цінностями визнано *наукову чесність, об'єктивність, відповідальність і академічну свободу* («свободу досліджувати, експериментувати, висловлюватись, не зважаючи на догми офіційної влади»¹³⁵). Модель

¹³⁰ Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). Частина 1. Філософія освіти. 2017. № 2 (21). С. 33.

¹³¹ Перший – Болонський – університет було засновано 1088 р. (статус університету отримав у 1158 р.), Оксфордський університет у 1117 р., Паризький університет у 1200 р., Кембриджський університет у 1209 р., перший університет на теренах сучасної України – Києво-Могилянську академію – було засновано у 1615 р. тощо.

¹³² Цит. за: Рогожа М., Курбатов С. Місія університету. С. 34.

¹³³ Цит. за: Там само. С. 38.

¹³⁴ Цит. за: Там само.

¹³⁵ Квіт С. Алгоритм університетського розвитку. Дух і Літера. Київ, 2008. № 19: Університетська автономія. Спец. випуск. С. 14.

дослідницького університету була головною для розбудови університетів по всьому світу аж до кінця ХХ ст.

Постіндустріальна епоха та глобалізаційні процеси, що перетворили знання на один із рушіїв сучасної економіки та політики, стали викликом для класичного університету. Наразі активно дебатується питання про *громадське служіння* університету, його *інноваційну діяльність* і переорієнтацію на вимоги ринку. «Бухарестська декларація з етичних цінностей і принципів вищої освіти в європейському регіоні» (2004) таким чином говорить про «третью місію» університету: «Сьогодні університети й інші вищі навчальні заклади відіграють центральну роль у розвитку суспільства, економіки і культури на всіх рівнях – глобальному, національному і місцевому. У суспільстві знань, що зароджується, університети більше не є просто відповідальними за породження і збереження фундаментальної науки і освіченості; вони також беруть участь у тлумаченні, розповсюдженні і використанні нового знання»¹³⁶.

Участь у різноманітних соціальних, культурних, економічних проектах, надання консультацій і додаткових навчальних послуг, формування компетентностей, що зроблять молоду людину конкурентноздатною на ринку праці, стають дедалі важливішими в діяльності університету. Відстань між «академічним світом» і світом реальним стрімко скорочується, і для того, щоб відповідати викликам, університети переорієнтовуються на продукування *соціально запитаного знання*¹³⁷. У таких умовах, вони функціонують як елементи ринкової структури. Дослідники навіть запропонували термін «академічний капіталізм» на позначення цих змін: «В умовах академічного капіталізму університет намагається чисте академічне знання перетворити на практичні результати. У зв'язку з цим говорять про формування нової моделі університету – підприємницького, під яким розуміють університет, який систематично докладає зусиль для подолання обмежень у трьох сферах – генерації знань, викладанні і перетворенні знань на практику»¹³⁸.

Отже, варто наголосити на такому:

1. У сучасному «суспільстві знань» освіта стає тим основним капіталом, що визначає місце і можливості індивіда. Тому, вступати у виш варто саме заради отримання знань, набуття компетентностей, затребуваних на ринку праці, а не заради отримання диплома. У постіндустріальну епоху, провідні університети успішно поєднують надання *фундаментального* знання із продукуванням *соціально затребуваного знання, практичних умінь і навичок*. *Можливості відкриваються для високоосвічених і креативних молодих людей, а не для тих, хто просто має диплом.*
2. З моменту виникнення університету і до сьогодні, попри усі зміни, що з ним відбулися, цінності академічної чесності, інтелектуальної свободи, відкритості, академічної мобільності, відповідальності та орієнтація на особисте становлення залишаються незмінними. Саме на цих цінностях ґрунтується *освітня, дослідницька і громадська діяльність* провідних університетів світу.

¹³⁶ Цит. за: Рогожа М., Курбатов С. Місія університету. С. 42.

¹³⁷ Квіт С. Алгоритм університетського розвитку. С. 24.

¹³⁸ Лукашенко М. П. Феномен академічного капіталізму в освітньому просторі. Наукова думка інформаційного століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 19 червня 2017 року у м. Дніпро / від. за вип. Голденблат М. А. Одеса: Друкарня «Друкарник», 2017. Т. 5. С. 114.

Перегляньте з учнями короткий сюжет про Гарвардський університет – найдавніший університет США (заснований 1636 р.) і один з провідних сучасних університетів світу: запис телевізійної передачі «Орел і решка» (11 сезон, випуск 2).

Запропонуйте учням самостійно проаналізувати Кодекси честі українських вишів. Таке домашнє завдання водночас дозволить познайомитися із веб-сайтами українських вишів, що стане їм у нагоді в майбутньому, і вкотре переконатися, що академічна доброчесність є однією із фундаментальних цінностей сучасної освіти.

3. Закладів вищої освіти в Україні багато: станом на 2018–2019 навчальний рік – 652¹³⁹ (без урахування тимчасово окупованої території). А тому, до вибору вишу потрібно підходити відповідально і зважено, брати до уваги як особисті схильності та зацікавлення, так і відгуки про навчальний заклад його студентів і випускників, а також працедавців.

На завершення уроку варто приділити увагу певним практичним порадам щодо вибору вищої освіти. Для цього, доцільно впровадити поняття *університетського рейтингу*. Філіп Альтбах пояснює: «Якби рейтингів не існувало, хтось, рано чи пізно, вигадав би їх. Адже поява рейтингів – закономірний результат масового характеру освіти та комерціалізації і конкуренції університетів в усьому світі. Потенційні споживачі на ринку освітніх послуг (абітурієнти та їх сім'ї) бажають знати, яку з чисельних опцій на ринку вищої освіти обрати»¹⁴⁰.

Різні рейтинги беруть до уваги різні показники. Більшість міжнародних рейтингів концентруються на показниках, пов'язаних з науково-дослідною складовою університетського життя: кількість професорів, частота цитувань робіт співробітників університету, кількість цих робіт і тому подібне. На такі рейтинги варто звернути увагу абітурієнтам, які планують пов'язати своє життя з наукою.

Тим хто збирається вступати, щоб отримати практичну професію, варто оглянути рейтинги відгуків роботодавців та випускників, і бажано за конкретною спеціальністю. Вони дозволяють зрозуміти, студентів яких університетів найбільш охоче беруть на роботу, та де випускники найбільше задоволені отриманою освітою.

Однак, незалежно від місця обраного університету в рейтингах, слід обов'язково перевірити зміст навчальної програми обраної спеціальності. Програма може суттєво відрізнятися на одній спеціальності в різних університетах та на суміжних спеціальностях в одному виші. Саме цей критерій має стати вирішальним для вибору майбутнього місця навчання.

Насамкінець, запропонуйте Вашим учням ознайомитися із рекомендаціями, підготованими для вступників Міністерством освіти і науки України й аналітичним центром CEDOS. Розробники рекомендують ознайомитися з кожним пунктом контрольного переліку, відзначити ті поради, якими варто скористатися під час вибору вишу, і прийняти зважене рішення (URL: <https://cedos.org.ua/data/pdfs/vybir.pdf>).

Очікувані результати: учні переконуються, що здобуття освіти (одночасно ґрунтовних знань і практичних умінь та навичок) стає основою для особистого і професійного

¹³⁹ Мережа вищих навчальних закладів на початок 2018/2019 навчального року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (дата звернення: 05.08.2019).

¹⁴⁰ Цит. за: Курбатов С. Теоретико-методологічні перспективи розробки міжнародних університетських рейтингів. Вища освіта України. 2015. № 1. С. 34–35.

самовизначення та самоствердження, що освіта (а не куплений диплом) є основним капіталом, який визначає місце індивіда в «суспільстві знань»; вони ознайомляться з історією та засадами функціонування університету, зрозуміють поточні зміни в системі вищої освіти, яка стає все більш практично орієнтованою; молодь навчиться користуватися рейтингами і ознайомиться з практичними порадами щодо вибору вишу і спеціальності.

Література

1. Квіт С. Алгоритм університетського розвитку. Дух і Літера. Київ, 2008. № 19: Університетська автономія. Спец. випуск. С. 12–30.
2. Курбатов С. Теоретико-методологічні перспективи розробки міжнародних університетських рейтингів. Вища освіта України. 2015. № 1. С. 34–39.
3. Лукашенко М.П. Феномен академічного капіталізму в освітньому просторі. Наукова думка інформаційного століття: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 19 червня 2017 р., м. Дніпро / від. за вип. М.А. Голденблат. Одеса: «Друкарік», 2017. Т. 5. С. 113–117.
4. Мережа вищих навчальних закладів на початок 2018/2019 навчального року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (дата звернення: 05.08.2019).
5. Райли Д. Класова теорія Бурдьє: учений як революціонер. URL: <https://commons.com.ua/uk/klassovaya-teoriya-burde/> (дата звернення: 06.04.2019).
6. Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). Частина 1. Філософія освіти. 2017. № 2 (21). С. 29–45.
7. Сокур'янська Л.Г., Щудло С.А. Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2017. Вип. 38. С. 35–40.
8. Флорида Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ. М. Яковлев. Київ: Наш формат, 2018. 432 с.
9. Харченко С.В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 18. С. 314–319.
10. Поради для вступників від МОН та CEDOS. URL: <http://testportal.gov.ua/2019/03/20/porady-dlya-vstupnykiv-vid-mon-tacedos/> (дата звернення: 07.04.2019).

ДИСКУТУЄМО З ІВАНОМ ФРАНКОМ, РОЗМІРКОВУЄМО ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ШКОЛИ, ВЧИМОСЯ ПЕРЕДАВАТИ ЧУЖІ ДУМКИ НА ПИСЬМІ

(урок «Української літератури», 10 клас)

Мета: поінформувати учнів про шкільні роки Івана Франка – дати поживу для роздумів про академічну (не)доброчесність у минулому; проаналізувати прояви академічної (не)доброчесності у житті Франка; повторити правила передачі чужого мовлення на письмі; запропонувати школярам написати твір-роздум про призначення школи з використанням цитат.

Необхідні матеріали: роздруківки з *Додатком 2*.

План

1. Іван Франко – школяр: розповідь учителя.
2. Академічна (не)доброчесність у минулому: аналізуємо учнівський досвід кінця XIX століття крізь призму сьогодення.
3. Про такі важливі лапки, що змінюють усе: правила оформлення цитат (*базовий рівень*).
4. Робота над твором-роздумом на тему: «Про призначення школи».

Методичні рекомендації:

Мета вчителя – розповісти про Івана Франка так, щоб перед учнями постав образ живої – а не ідеалізованої – людини, яка свого часу теж помилялася. Потрібно просто навести факти – а школярі самостійно ідентифікують прояви академічної (не)доброчесності в житті Франка. Доцільно також, щоб вони визначили переваги (або ж недоліки) сучасної освітньої системи в порівнянні з кінцем XIX століття.

Іван Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичі (сучасна Львівська область; у другій половині XIX сторіччя – територія, що належала Австрійській імперії, а з 1867 р. – Австро-Угорській монархії). Навчався спочатку в початковій школі в с. Ясениця Сільна, згодом переїхав до м. Дрогобича, де навчався в Головній міській школі отців василіян (1864–1867 рр.) і Дрогобицькій державній вищій гімназії імені Франца-Йосифа I (1867–1875 рр.). Як згадує близький приятель письменника Карло Бандрівський, переведення Франка із сільської школи в міську було пов'язане з незначним, на перший погляд, інцидентом. Якось учитель наказав Іванові стежити за дисципліною в класі, бо мав вийти на деякий час зі школи. Один із учнів порушував порядок, тому Франко зробив йому зауваження, проте безуспішно. Коли вчитель повернувся до класу, Іван доповів йому про порушника. Бешкетник був покараний. Однак, по дорозі додому шибеник кидав каміння в малого Франка, після чого Іван відмовився ходити в цю школу.

Як стверджує Карло Бандрівський, дрогобицька школа отців василіян була місцем постраху для дітей ще до їхнього вступу до закладу. Деякі вчителі не зупинялися перед побиттям школярів, тому, наголошує автор: «школа була для нас жорстокістю, тьмою

обичаїв, карою, лихом. Як тільки прийшли діти до школи і стали перед учителями, так зараз щезав з лиця усміх, губи строго замикалися. На місце приязної прихильності родилися відпір, здержливість, недовір'я і боязнь перед несправедливою карою»¹⁴¹.

Навчання Франка припало на період освітніх реформ: у 1867 р. було скасовано тілесні покарання; у тому ж році запроваджено польську мову викладання, що мало сприяти асиміляції руської (української) та єврейської молоді польським населенням Галичини. Руська (українська) мова була необов'язковою для вивчення (на рівні з музикою). Навчання зосереджувалося на заучуванні значних за обсягом текстів латинською, грецькою, німецькою мовами, що зводило до мінімуму самостійність мислення. Шкільна влада прискіпливо контролювала, що саме читають учні.

Під заборону підпадало все, що не входило до шкільної програми (наприклад, газети). Така система освіти не могла задовольнити допитливих і талановитих від природи дітей, на кшталт Івана Франка.

Водночас, школа була відкрита для зовнішнього контролю. Щопівроку влаштовували екзамени, коли комісія з представників шкільної та міської адміністрації приймала іспити у присутності батьків і всіх зацікавлених осіб. Екзаменатори звертали увагу насамперед на знання учня, тому Франко, попри своє селянське походження, завжди успішно складав іспити й отримував відзнаки. Показовим є також те, що члени комісії не вважали принизливим публічно вітати просту селянку – матір Франка з успіхом сина.

Найбільшою пристрастю Франка були книжки, за якими він «полював як лис за курми», однак у Дрогобичі того часу не було публічної бібліотеки. Придбати книги він також не мав змоги. (У 1865 р. помер батько Франка – сільський коваль Яків, у 1872 р. – мати Марія. Франко практично не мав засобів до існування, хоча й був звільнений від плати за навчання. Лише в січні 1875 р. йому було призначено стипендію.) К. Бандрівський згадує, як одного разу Іван заліз на уроці під лаву й там читав якусь цікаву книжку. За це хлопця було покарано, його пересадили на так звану «ослячу» парту в кінці класної кімнати. Франко виконував домашні завдання для інших і за це отримував від однокласників книжки. Письменник згадував: «...книжки я переважно одержував від товаришів за те, що вироблював письмові задачі, не занедбуючи власної науки, 5 або й більше задач на одну тему, і всі так відмінні одна від другої, що вчитель не пізнавав, що се чужа, а не ученикова робота»¹⁴². Заразом, Карло Бандрівський зазначає, що Франко допомагав товаришам не дуже радо, бо це відривало його від улюбленої справи – читання.

Попри всі недоліки тогочасної освітньої системи, Франко здобув ґрунтовну освіту й у 1875 р. закінчив гімназію з похвальним свідоцтвом зрілості, що дозволило йому вступити до Львівського університету.

Після того, як розповідь буде завершена, запропонуйте учням проаналізувати почуте. Насамперед, нехай озвучать недоліки та переваги освітньої системи франкового періоду. Особливої уваги заслуговують тогочасні екзамени. Пофантазуйте з учнями – уявіть, що такі – відкриті для громадськості – екзамени будуть запроваджені найближчим часом. Що в такому випадку зміниться для учнів, їхніх батьків, учителів, для громади?

¹⁴¹ Бандрівський К. Спогади про Франка-школяра. Спогади про Івана Франка: зб. / упор. О.І. Дей. Київ: Дніпро, 1981. С. 39.

¹⁴² Цит. за: Галик В. Навчання Івана Франка у Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа І. Проблеми гуманітарних наук. Історія: зб. наук. пр. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С.35.

Згодом школярам потрібно буде відповісти на низку запитань:

1. Чи правильно повівся Франко під час навчання в с. Ясениця Сільна, коли доповів учителю про порушника дисципліни?
2. Чи доцільно під час уроку займатися недозволеними справами (наприклад, читати улюблені книжки)?
3. Чи варто робити домашні завдання для когось / чи варто давати списувати?
4. Чи доречно отримувати (матеріальну) винагороду від однокласників за таку «допомогу»?
5. Чи виправдовує скрутне матеріальне становище академічну недоброчесність?

Попросіть учнів запропонувати альтернативні рішення для проблемних ситуацій, окреслених у запитаннях 1–4.

Зразок Замість того, щоб давати списувати, можна:

- пояснити однокласнику/ці навчальний матеріал;
- організувати гурток у школі чи за місцем проживання, де навчати однолітків або ж молодших школярів тому, що знаєш краще за інших;
- створити газету, інформаційний листок, блог, де розповідати про все цікаве, що ти дізнався/дізналася;
- стати асистентом учителя, допомагати йому під час уроку¹⁴³ тощо.

Насамкінець, проаналізуйте гімназійне свідоцтво Франка (див. Додаток 2). Зверніть увагу учнів на такі позиції: у свідоцтві вказували місце школяра в рейтингу; оцінювали його моральну поведінку; відзначали кількість пропущених уроків та причину пропусків. Запитайте у школярів, чи доцільно повернутися до таких свідоцтв у наш час?

Нагадайте учням правила передачі чужого мовлення на письмі, запропонуйте їм написати твір «Про призначення школи» із використанням цитат. Зазвичай, ці правила вивчаються на уроках української мови та сприймаються молоддю дуже вузько як щось, що потрібно знати лише для гарної оцінки. Практичне значення отриманих знань для учнів не очевидне. На це й потрібно звернути особливу увагу.

Перекажіть зміст повісті «Борис Граб»; наголосіть, що хоча наведене в робочому зошиті висловлювання про призначення школи вкладене автором в уста вчителя Едварда Міхонського, реальної особи, насправді образ Міхонського слід сприймати як збірний, а його думки як такі, що відображають погляди самого Франка. На думку Франка, головне призначення школи полягає в тому, щоб навчити людину думати самостійно.

Додайте від себе, що не менш важливо, щоб людина вміла висловлювати власну думку усно й на письмі, щоб вона знала як відмежувати своє від чужого. Для цього й потрібно знати правила передачі чужого мовлення на письмі. Від такого вміння почасти залежить життєвий успіх кожної людини.

Очікувані результати: учні отримають відомості про шкільні роки Івана Франка, проаналізують прояви академічної (не)доброчесності в житті майбутнього письменника; запропонують альтернативу конкретним діям Франка-школяра; повторять правила пере-

¹⁴³ Пометун О., Ремех Т. Практичний довідник учителя громадянської освіти: метод. посіб. Київ, 2018. С. 34.

дачі чужого мовлення на письмі; напишуть твір-роздум на тему «Про призначення школи» з використанням цитат.

Пам'ятка (доброчесному) вчителю від Івана Франка: «Вчи, але не муч... Це має бути девіз кожного, хто має іншого вчити. Вчи та поясни. Коли замало, покажи і докажи. Якщо дитині нудно йде наука серед чотирьох стін, то треба вивести її на світ. Ходіть собі вдвох, як добрі приятелі, як собі рівні: говоріть з собою. Дитина й незчується, скільки скористала, скільки навчилася, гуляючи з вами по вільному світу. В кожному оточенні будьте чемні та ввічливі. Старайтеся нікому не набридати і не бути нікому тягарем. Старших, – однаково чи ваших хлібодавців, чи людей зовсім чужих і до вас непричетних, – шануйте і з ласкою та любов'ю ставтеся до малих та тих, кого звичайно інші зневажають. А на те все нехай дивиться об'єкт вашого навчання, вашого експерименту: ваш учень. Бо це все теж наука»¹⁴⁴.

Література

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856– 1886) / Я. Грицак. – К.: Критика, 2006. – С. 81–102.
2. Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М.І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – 814 с.

ПРО МУКИ ТВОРЧОСТІ, НЕПРИПУСТИМІСТЬ ПЛАГІАТУ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ПОКЛИКАНЬ

(урок «Громадянської освіти» + урок «Української мови», 10 клас)

Мета: сформувати в учнів уявлення про творчість як важку працю та запропонувати їм рольові моделі чесної професійної поведінки; ознайомити школярів із поняттям «плагіат»; переконати їх у тому, що плагіат можна легко виявити; логічно пов'язати поняття «цитата» та «покликання»; навчити учнів шукати бібліографічну інформацію та робити покликання.

Необхідні матеріали: мультимедійний плеєр; портрети Агати Крісті, Артура Конан Дойла, Енді Воргола, Мюріель Латоу (якщо можливо); картини Енді Воргола, скан ст. 28–29 книги Кетрін Інгрем «Це Воргол»¹⁴⁵; можливість переглянути кінострічку «Великий товстий брехун» (реж. Шон Леві, США, 2002); доступ до антиплагіатних програм; слайди, що допоможуть учням зорієнтуватися, де саме шукати інформацію для покликань та як їх робити.

План

1. Лише наполеглива чесна праця дає результат: роз'яснення вчителя.
2. Ідентифікуємо плагіат:
 - а) перегляд та обговорення кінострічки «Великий товстий брехун»;
 - б) як працюють антиплагіатні програми: наочна демонстрація.

¹⁴⁴ Остапчук Я. Із моїх споминів. Спогади про Івана Франка: зб. / упор. О.І. Дей. С. 192.

¹⁴⁵ Інгрем К. Це Воргол / ілюстрації Е. Рея; пер. з англ. Р. Паранько. Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. 79 с.

3. Наше нове знайомство з книгою: і знову про цитати (*рівень «Основ академічного письма»*), а також про те, де знайти необхідну інформацію та як робити покликання.

Методичні рекомендації:

Досить часто школярі вважають, що творчі завдання, які вони отримують, не-
посильні або щонайменше надміру складні.

І справді нелегко запропонувати щось нове у світі, де вже все, хоча б на перший погляд, сказано/зроблено/винайдено. Через це варто наголосити, що від мук творчості страждають не лише вони, але й люди, відомі у всьому світі. Результат творчості – власна думка, власна ідея – і є справжньою винагородою, з якою, окрім того, пов'язані життєвий успіх і матеріальний добробут. Наведіть приклади з життя видатних людей, що, з одного боку, ілюструють їхні муки творчості, а, з іншого, – світове визнання.

Випадок Агати Крісті: вигадала ідею, яка принесла їй славу.

Виявляється, відомій на увесь світ Агаті Крісті було складно створити образи літературних персонажів Еркюля Пуаро та капітана Гастінгса, адже з кінця XIX ст. читачі перебували під впливом створених Артуром Конан Дойлем героїв – Шерлока Голмса та доктора Вотсона. Письменниця була схвильована тим, що її можуть звинуватити у крадіжці ідеї Конан Дойла, тому вона доклала максимум зусиль, щоб створені нею детективи були несхожими на своїх попередників. Старання письменниці виправдані, оскільки читачі полюбляють її героїв не менше, ніж персонажів Конан Дойла¹⁴⁶. *Такий варіант розвитку подій найкращий, бо найчесніший з усіх.*

Випадок Енді Воргола: купив ідею, яка зробила його знаменитим.

Загальновідомою є історія про творчі пошуки Енді Воргола – митця, творчість якого визначила обличчя сучасної поп-культури. Виведіть на екран скан ст. 28–29 книги Кетрін Інгрем «Це Воргол». Доповніть зображення поясненнями.

У США 1960-х рр. низка митців одночасно дійшла до розуміння мистецтва як чогось легкого, безпосереднього, веселого, чогось, що звеличує щоденне сучасне життя¹⁴⁷. Художники незалежно одне від одного розпочали пошуки нового образу. Однак, Воргол ніяк не міг знайти власну нішу. Йому допомогла товаришка – декораторка інтер'єрів. Мюріель Латоу запропонувала художнику заплатити їй за підказку. Ідея вартувала 50 доларів і полягала в тому, щоб Воргол зображував на картинах об'єкти, які ми бачимо щодня, щось дуже впізнаване, наприклад продукти споживання із супермаркету¹⁴⁸. Так з'явилися картини художника із бляшанками супу «Кемпбелл», пляшками Кока-коли тощо, які принесли йому світове визнання та значний прибуток. *Латоу – здібна мисткиня, яка змогла запропонувати ідею варту уваги. Воргол – талановитий митець, який зміг оцінити ідею Латоу й утілити її в життя. Їхня співпраця була взаємовигідною та не приховувалася. Це чесно.*

Наштовхніть учнів на думку, що виконуючи творчі завдання у школі, вони розвивають здатність створювати ідеї та втілювати їх у життя. Такий досвід у майбутньому допоможе їм посісти гідне місце в суспільстві, а також гарантує їхню економічну незалежність. Однак, цей шлях тривалий і виснажливий.

¹⁴⁶ Цимбаева Е. Агата Кристи. Москва: Молодая гвардия, 2013. С. 256–258.

¹⁴⁷ Інгрем К. Це Воргол. С. 24.

¹⁴⁸ Детальніше див.: Енди Уорхол / текст Э. Шейнса; пер. с англ. Ю. Евелева. Москва: ООО «Магма», 2005. С. 27.

А тепер уявімо, що у випадку з Ворголом усе було не так: Латоу висловила цінну ідею в колі друзів, а Воргол почув її та скористався без дозволу. За того самого результату (появи всесвітньовідомих картин), ситуація змінилася кардинально – з обдарованого митця Воргол перетворився б на злодія. Виведіть на дошці тезу:

Крадіжка ідеї називається плагіатом.

Проблема плагіату, а також захисту прав інтелектуальної власності розглядається в кінострічці «Великий товстий брехун», що рекомендована для перегляду. Її обрано за ненав'язливість, хоча не всі ідеї стрічки можна використати з педагогічною метою. Після перегляду фільму поверніть і зафіксуйте прикінцевий кадр, де ім'я головного героя фігурує в титрах «Великого товстого брехуна», і зосередьте обговорення на такому:

1. Яка головна ідея кінострічки?
2. Чи можна стверджувати, що навіть маленька брехня породжує тотальну недовіру?
3. Обміркуйте вислів із кінофільму – «Перше правило шоу-бізнесу: права на свої твори треба захищати».
4. Обговоріть вираз: «Правда – це справжній скарб».
5. Чи всі засоби відстоювання своїх прав, що їх продемонстрували головні герої, на думку учнів класу, виправдані?

Виведіть на дошці тези:

Текст завжди має автора.

Крадіжка тексту називається плагіатом.

Проведіть паралель зі шкільним життям. Як часто учні зіштовхуються з плагіатом у щоденному житті? Чи вважається плагіатом списування твору в сусіда? Чи є крадіжкою скачування творів/рефератів з Інтернету, адже ці твори та реферати теж мають своїх авторів? Чому домовленість Воргола й Латоу – це чесна угода, а купівля реферату – прояв недоброчесності?

Запропонуйте школярам дати відповідь на питання: Що я зроблю, коли дізнаюся, що мій твір / мою ідею вкрали? Які засоби захисту своїх прав (у школі) я знаю?

Демонстрація ефективності антиплагіатних програм:

1. етап: за тиждень до заняття учні отримують завдання – написати твір на тему «Чому моя думка важлива?» (300 слів);
2. етап: напередодні уроку школярі надсилають роботи на поштову скриньку вчителя;
3. етап: на занятті вчитель на прикладі учнівських творів показує, як працюють антиплагіатні програми (за вибором учителя¹⁴⁹). Результати перевірки фіксуються на дошці за зразком: *Авраменко Андрій: унікальність тексту – 20 %*. Після перевірки всіх текстів укладається рейтинг учнів класу (від найгіршого

¹⁴⁹ Аналітична довідка за результатами дослідження практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України / МОН України, Інститут освітньої аналітики. Київ, 2016. С. 22–28. URL: <https://iq.vntu.edu.ua/repository/card.php?lang=en&id=592> (дата звернення: 02.04.2019).

показника – до найкращого (унікальність тексту – 100 %). В учнів має сформуватися переконання, що виявити плагіат дуже легко, отже немає сенсу ризикувати та втрачати довіру вчителя й однокласників.

У тенета плагіату легко потрапити, якщо не знати, як робляться покликання. Поняття «бібліографічне покликання» рекомендовано впровадити шляхом демонстрації логічного зв'язку між цим терміном і поняттям «цитата» (попередній урок).

Отже, на попередньому уроці було пройдено базовий рівень передачі чужого мовлення на письмі (учні мали освоїти розділові знаки для оформлення цитат). Цього знання достатньо, щоб писати шкільні твори.

Щоб увести поняття «покликання», потрібно пояснити учням, що твори та, наприклад, реферати – це завдання різного рівня складності й до їх вирішення потрібно підходити неоднаково. При написанні творів школярі не покликаються на джерела інформації, тому що, зазвичай, вони користуються тими самими книгами (підручниками, хрестоматіями, книгами серії «Шкільна бібліотека» тощо). Однак, написання реферату передбачає самостійний пошук літератури (це вже не підручник і не хрестоматія!). Тому в рефераті вживання цитат супроводжується покликанням на книгу, журнал, Інтернет-ресурс і т.д.

Поясніть, що таке бібліографічні дані, бібліографічний опис, покликання та для чого вони потрібні. Зокрема, можна використати такі формулювання:

Бібліографічні дані є конкретними відомостями про назву, автора твору, місце і рік видання тощо.

Бібліографічний опис – це записана за певними правилами сукупність бібліографічних даних, що дають можливість ідентифікувати документ.

Покликання – сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документа інший документ, що є необхідними й достатніми для його загальної характеристики, ідентифікування та пошуку.

Коли без покликань не обійтися? Насамперед, у таких випадках:

1. якщо в тексті (реферату) вживається *цитата* (чужа думка передається слово у слово);
2. коли думка іншої людини відтворюється нашими словами, але суть зберігається (*парафраз*); розділові знаки, що використовуються при оформленні цитат, уже не потрібні;
3. якщо в тексті згадуються *факти*, які не є загальновідомими. І навпаки, загальновизнані факти (Земля кругла) не потребують покликань.

Поясніть і покажіть на практиці, що таке посторінкові (підрядкові) і прикінцеві покликання.

Організуйте роботу в міні-групах. Підійдіть до кожного учня/учениці з книгою, журналом тощо (за Вашим вибором) і переконайтеся в тому, що школярі вміють шукати необхідну для покликання бібліографічну інформацію. Допоможіть виконати завдання з робочого зошита, вкажіть школярам на виявлені помилки.

Очікувані результати: на прикладах із життя відомих людей, учні вкотре переконаються, що творчість – це важка праця, яку варто виконувати чесно; ознайомляться з поняттям «плагіат» і впевняться на практиці, що виявити плагіат легко; дізнаються про покликання, їхнє призначення та навчаться самостійно робити найпоширеніші види покликань.

Література

1. Андрущенко В. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. Голос України. 2018. № 132 (20 липня). С. 10.
2. Довідник з академічної доброчесності для школярів / уклад. М.В. Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г. Певко; за заг. ред. О.О. Гужви. 3-є вид., випр. і доп. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19nOAsorJfuCL_IT0wdxDHkxW2PxEj4g/view (дата звернення: 02.04.2019).
3. Івасишина Т. Посилання чи покликання? Українська мова. 2010. № 1. С. 99.
4. Основи бібліографічного опису. Складання бібліографічних списків. URL: www.library.ukma.edu.ua/fileadmin/.../Osnovu_bibliogr_opusy.pdf (дата звернення: 31.03.2019).

МІЙ ДВОБІЙ З РЕФЕРАТОМ: ЯК ПЕРЕМОГТИ З ЧЕСТЮ

(«Українська мова», 10 клас, 2 уроки)

Мета: ознайомити учнів з основними правилами підготовки й написання реферату, азами академічної етики; повторити правила передачі чужих думок на письмі; повторно обговорити, що таке плагіат; повторно упровадити й продискутувати поняття «інтелектуальна власність»; стимулювати самостійність учнів; продемонструвати затребуваність вироблених на уроці навичок і умінь у сучасному житті.

Необхідні матеріали: проектор, слайди, що розкривають тему уроку.

План

1. Що таке реферат?: І знову про страшне слово «плагіат» та як закласти основи академічного письма в школі.
2. Основні дослідницькі кроки *або* як правильно підійти до написання реферату.
3. Про джерела та літературу: шукаємо відмінності. Вчимося оформлювати бібліографію.
4. Структура реферату.

Домашні завдання:

До уроку 1: написати твір-роздум на тему «Чому плагіат це погано, а моя власна думка – добре?»;

До уроку 2: підготувати реферат на загальну тематику «Вибір професії – найважливіша подія в житті молодого людини»: 1) уточнити тему реферату, відповідно до власних зацікавлень; 2) здійснити пошук літератури й укласти її список відповідно до вимог бібліографічного опису (5–7 позицій); 3) запропонувати робочу структуру реферату (перелік

основних питань, які заплановано висвітлити); 4) викласти власні міркування з теми з використанням принаймні 1 цитати (не більше ніж на 1 ст. аркуша А4).

Методичні рекомендації:

За найзагальнішим визначенням, реферат (від латинського *refero* – доношу, повідомляю, переказую) – це:

1. короткий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги тощо;
2. доповідь на будь-яку тему, написана, зроблена на основі критичного огляду літературних та інших джерел¹⁵⁰.

В українській школі реферат є одним із найпоширеніших видів «самостійної» роботи школярів у середніх і старших класах. Школярі «пишуть» і виголошують реферати практично з будь-якого предмета на теми, винесені на «самостійне» і «поглиблене» вивчення. Частотність лапок в останніх двох реченнях очевидно нікого не здивує: адже той сумний факт, що написання рефератів зводиться до їх масового «скачування» з мережі Інтернет або до їх некритичного переказу, тобто компіювання з декількох – потім не вказаних – текстів (що так само підпадає під визначення плагіату), є загальноновизнаним. Одна з головних причин цього полягає в тому, що ані учитель, ані школяр не розуміють *практичної* доцільності цього виду роботи. Інша – у відсутності самостійності учнів, які не готові брати на себе відповідальність за написане/сказане, не розуміють цінності власної думки, а натомість бояться *помилитися*. Нарешті, ще одна – у відсутності уявлень про академічну/наукову етику, основи академічного письма.

Отже, завдання цього заняття потрібне. По-перше, ознайомити учнів з основами академічного письма, азами академічної етики. Насамперед тут йдеться про те, що будь-яка думка, будь-який текст має свого автора, і це авторство потрібно *обов'язково поважати і визнавати*. По-друге, переконати учнів, що підготовка реферату – це не просто втрата часу, та що навіть знання і дотримання нудних і формальних правил також може стати в пригоді поза стінами школи. І нарешті, по-третє, стимулювати *самостійність* учнів: їхній азарт до дослідницького пошуку і готовність/бажання до самостійного формулювання власних думок усно й на письмі.

Урок 1

Розпочати урок доречно з визначень. Для шкільного реферату підходить визначення роботи-компіляції, що його подає Умберто Еко: «У компілятивній дипломній роботі студент просто демонструє, що зумів критично опрацювати велику частину літератури, яка вже існує..., і виразно викласти прочитане, зіставляючи різні погляди, пропонуючи таким чином розумний огляд»¹⁵¹. Заберемо слова «дипломна», «велика частина», «студент», натомість підкреслимо «критично опрацювати» і «виразно викласти» і отримаємо придатне для використання визначення шкільної *дослідницької роботи*: і реферату, і конкурсної роботи, яка пишеться для МАН.

¹⁵⁰ Реферат. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: «Наукова думка», 1977. Т. 8. С. 517.

¹⁵¹ Еко У. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. С. 15.

Варто продемонструвати, що цей вид роботи не є нікому не потрібною формальністю, а *практичним* умінням, що розвиває важливі компетентності та навички. Еко приділяє цьому питанню окремий підрозділ, не випадково помістивши його на початку своєї праці «Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки». Відповідаючи на запитання «чим дипломна робота може придатися після університету?», він звертає увагу на таке:

Не лише науковцеві, а й, скажімо, директорів турагенства знадобиться досвід роботи над дипломом... Адже для написання диплома йому доведеться: (1) чітко сформулювати тему; (2) зібрати матеріал з історії дослідження питання; (3) систематизувати матеріал; (4) осмислити зібраний матеріал; (5) надати матеріалові органічної форми; (6) подбати, щоб читач... розумів про що йдеться...

Це значить, що робота над дипломом вчить розважливості й систематичності. Опановується метод. Людина вчиться створювати придатний для вживання текст. Отже, не так важлива тема роботи, як досвід її створення [...]

Коротше, написання диплома – як тренування пам'яті. У кого на схилі років гарна пам'ять, ті тримали свою пам'ять у порядку з юності. І несуттєво, чим вони її підживлювали: перелічуванням першого-другого-запасного складу команд вищої і першої ліг чи віршами Гомера, чи династіями японських імператорів¹⁵².

Після ознайомлення учнів із міркуваннями Еко, доцільно наголосити на *розважливості, систематичності й методичності*, що їх навчає робота над рефератом, а це безмовно ті якості, що будуть потрібними в дорослому житті. Потрібно пояснити, що навички створення «придатного для вживання тексту» (тут можна додати, що йдеться не винятково про реферат, але і про будь-які більш чи менш формалізовані тексти, кожен з яких має свої *правила*) не один раз стануть у нагоді після закінчення школи. Наприклад, уміння складати *резюме*, тобто *узагальнювати й систематизувати* свої навички й досягнення, нерідко стає умовою отримання бажаного гранту, робочого місця, посади тощо. Насамкінець, варто наголосити, що робота над рефератом вчить *планувати й організовувати свій час*, що є запорукою успішного навчання у вищій школі, а також успішної кар'єри в будь-якій сфері.

Після вступних роз'яснень, необхідно ще раз згадати про *плагіат*. Учні вже ознайомлені з цим поняттям, адже про це йшлося на одному з попередніх занять; також не варто забувати про вживаність поняття в сучасному медіапросторі. З численних визначень «плагіату» варто повторно проговорити ті, які будуть зрозумілими для відповідної вікової категорії. Етимологія терміна (лат. *plagio* – викрадаю) і базове визначення, що його пропонує «Енциклопедія Британіка» (*Encyclopedia Britannica*): плагіат – дія, якою те, що створене іншою особою видається за своє власне, – очевидно є найбільш функціональними. *Плагіат – це крадіжка слова, тексту, думки; присвоєння собі того, що є чужим і тобі не належить*. Таке пояснення ставить плагіат в один ряд з іншими крадіжками (чужого гаманця, мобільного телефона, автомобіля тощо). Очевидно, сучасний підліток добре розуміє публічне неприйняття і засудження таких дій, а також знає про наслідки передбачені адміністративним і кримінальним правом.

¹⁵² Там само. С. 18.

Тут також варто нагадати про поняття *інтелектуальної власності* та ще раз пояснити, що *власника*, тобто *автора*, потрібно поважати; чужу власність *не присвоювати*; а використовуючи, обов'язково вказувати на власника, тобто на *автора*. Водночас варто нагадати учням про правила передачі чужого мовлення на письмі і оформлення цитат і покликань, з якими вони уже ознайомлені.

Виклад теоретичного матеріалу не варто зводити до переказу безапеляційною інтонацією тут написаного. Радше, варто залучити учнів до критичного осмислення введених понять (реферат, плагіат, інтелектуальна власність) і надати їм можливість самостійно подумати, наприклад, над такими запитаннями:

1. *Для чого ми пишемо реферати? Чого я навчився/навчилася, готуючи реферати зі шкільних предметів?*
2. *Чи допустимо завантажувати реферати з мережі Інтернет і купувати дослідницькі роботи? Якщо допустимо, то чому? Якщо не допустимо, то чому?*
3. *Чи можна вкрати думку чи слово? Чи зможу я, за відповідних обставин, вдатись до такого? Якщо так, то за яких обставин?*
4. *Яким буде моє ставлення, якщо я дізнаюсь, що хтось із однокласників присвоїв собі написане чи сказане мною?*
5. *Що я розумію під визначенням «авторитетне висловлювання»? Чи може бути цінною моя власна думка з будь-якого питання, якщо я «не авторитет»?*

Задля обдумування цих чи подібних запитань учнів можна розбити на окремі групи, можна запропонувати відповідати на них письмово, а можна організувати відкриту дискусію в класі. Усе залежить від кількості учнів у класі, їхньої звички/готовності до тієї чи іншої форми роботи, а також від того часу, який учитель може відвести на цей вид роботи.

Наприкінці уроку запропонуйте учням на окремому аркуші проаналізувати основні помилки, які вони робили, готуючи реферати з будь-яких предметів. Окрім усвідомлення власних помилок, учням варто запропонувати подумати, як же потрібно писати реферати *правильно*.

Поясніть учням, що ви не очікуєте від них *правильної і вичерпної відповіді* на поставлені запитання. Натомість, ви заохочуєте їх зробити *самостійні практичні висновки* зі змісту уроку.

Як *домашнє завдання*, варто запропонувати учням ознайомитись з «Довідником з академічної доброчесності для школярів»¹⁵³ і критично його проаналізувати. Попросіть учнів особливо уважно прочитати ст. 27–38, 46–52 і написати короткий твір-роздум на тему «Чому плагіат – це погано, а моя власна думка – добре?» із використанням проаналізованого тексту.

¹⁵³ Довідник з академічної доброчесності для школярів / укл. М.В. Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г. Певко; за заг. ред. О.О. Гужви. 3-є вид., випр. і доп. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19nOAsorJfuCL_IT0wdxDHkxW2Px-Ej4g/view (дата звернення: 02.04.2019).

Урок 2

На початку уроку попросіть учнів поділитись їхніми короткими висновками із опрацьованого «Довідника з академічної доброчесності для школярів». Можливо, у них виникли додаткові запитання, на які потрібно відповісти, перш ніж рухатись далі.

Після цього поясніть, що метою уроку є перевести *теоретичні знання*, отримані на попередньому уроці, у *практичну площину* й ознайомитися з *основними правилами* написання реферату. Попросіть учнів, враховуючи досвід написання рефератів із різних предметів, на окремому аркуші викласти своє розуміння того: а) якими є основні кроки, що їх потрібно здійснити, коли готуєш реферат; б) якою є структура реферату; в) яких базових правил потрібно дотримуватися, опрацьовуючи і використовуючи фахову літературу. У такий спосіб учні продемонструють своє вхідне знання, яке буде скореговане, доповнене, уточнене в ході уроку.

Написання будь-якої дослідницької роботи (а на попередньому уроці ми уже переконались, що реферат також є дослідницькою роботою) розпочинається із *вибору теми*. Якщо йдеться про шкільний реферат, то тема здебільшого учневі «дається», добре, якщо принаймні на вибір пропонується декілька тем, з яких можна обирати. Зрозуміло, що у такому випадку учень позбавлений *проблеми вибору*, що автоматично перекладає на вчителя *проблему коректного формулювання теми*. В оптимальному випадку, учневі/учениці пропонується для розгляду *ширша проблема*, у межах якої йому чи їй потрібно обрати власну *конкретну тему*.

Хто б не стояв перед проблемою вибору, «при виборі теми діє... одне просте правило: що конкретніший сюжет дослідження, то ймовірнішим є успіх, і навпаки – що претензійніше та загальніше його сформульовано, то автор має більше шансів потрапити в ситуацію, яку один дотепник назвав “коротенькою оповіддю про Всесвіт”»¹⁵⁴. До влучного пояснення Наталі Яковенко маємо додати лише те, що надто загально сформульована тема, що піднімає глобальні, важко зрозумілі для підліткового розуміння, проблеми, лише проковує академічну недоброчесність: оптимальним бачиться знайти відповідь у неозорих обширах мережі Інтернет.

Обираючи тему учитель або ж учні, окрім дослідницького інтересу/азарту чи того, наскільки така тема *модна* чи *практична*, мають брати до уваги ще й суто прагматичні розрахунки: чи доступна література, опубліковані джерела з цієї теми та чи можливо протягом відведеного для написання дослідницької роботи (реферату) часу якісно їх опрацювати? «Зрозуміло, що... розсудлива людина обере не журавля в небі, а синицю в жмені – сюжет, забезпечений доступною літературою й опублікованими... джерелами»¹⁵⁵. Також зрозуміло, що це не те запитання, відповідь на яке учні можуть дати самостійно, а тому роль учителя (чи наукового керівника дослідницької МАНівської роботи) полягає в тому, щоб оцінити запропоновану учнем тему роботи з цієї перспективи, і, якщо буде така необхідність, *скорегувати* або замінити її.

Після того, як тема обрана, надходить час пошуку й опрацювання критичної літератури та джерел і укладання бібліографії. Базове розрізнення *джерел і літератури*, безумовно, варто ввести уже на цьому уроці. Якщо більшість рефератів пишеться на основі критичної літератури, то для тих учнів, які пишуть чи писатимуть дослідницькі роботи для МАН, це буде важливим.

¹⁵⁴ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. С. 295.

¹⁵⁵ Там само.

За визначенням словника української мови, *джерело* – це писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження¹⁵⁶. Таким чином, решта текстів, які не є первинними носіями інформації, а пропонують її осмислення, інтерпретацію тощо, є *критичною літературою*. Окрім цього базового визначення, варто пояснити учням, що розрізнення джерел і літератури є відносним та що текст, який є літературою для однієї дослідницької роботи, стає джерелом для іншої. Умберто Еко пропонує функціональне розрізнення, коли вказує, що в дослідницькій роботі «вивчається *предмет* за допомогою *засобів*»¹⁵⁷. Таким чином, предмет, тобто те, що досліджується, є джерелом, а засоби, які допомагають цей предмет дослідити, – літературою. Наприклад, для теми «Учитель і учительство у творах Івана Франка» джерелами будуть оригінальні тексти Франка, а допоміжною літературою – тексти тих сучасних авторів, які пишуть про творчість Франка. Натомість, якщо тема сформульована таким чином «Переосмислення мовних засобів Франка в сучасних дослідженнях» джерелами стають ті тексти сучасних авторів, які могли бути літературою для дослідження попередньої теми.

Після цього доцільно коротко пояснити учням, *де* шукати джерела і літературу для їхніх досліджень. Маємо визнати, що для сучасних підлітків *віртуальний світ* є їхньою реальністю. Тому, тексти для написання реферату вони шукатимуть у мережі Інтернет зі своїх гаджетів. Поясніть їм, що окрім віртуальної, існує ще є традиційна бібліотека. Що, хоча в це і важко повірити, далеко не всі джерела й література є доступними онлайн. Ба більше, якщо учень/учениця не може знайти текстів для свого реферату онлайн, це зовсім не означає, що їх не існує взагалі. Запропонуйте учням відвідати бібліотеку, принаймні шкільну, і там спробувати підшукати тексти для своїх робіт. Навички бібліотечного пошуку особливо стануть у пригоді тим, хто серйозно ставиться до дослідницької роботи і планує вступати до університету.

Насамкінець порада від Наталі Яковенко: «Аби не довелось бігти до бібліотеки наново, коли горітиме оформлення власного тексту, не завадить дотримуватися кількох елементарних правил “техніки безпеки”. Перше з цих правил – не забудьте зафіксувати всі вихідні дані праці, яку читаєте: а) ім'я та прізвище автора [...]; б) повну назву праці з підзаголовком, якщо такий є, і з кількістю сторінок, коли йдеться про книжку; в) місце та рік видання, назву видавництва; г) якщо це стаття – назву, рік видання та число періодика, де її вміщено, а також першу й останню сторінки самої статті... Правило друге... зручніше фіксувати начитану літературу не абияк, а за абеткою»¹⁵⁸. У такий спосіб вона підводить свого читача (у нашому випадку – учня) до того, що більш формальною мовою називається укладанням *бібліографії* – списку літератури (книжок і статей) на яку-небудь тему або з якої-небудь галузі знань¹⁵⁹.

Поясніть учням, що існують певні *правила бібліографічного запису* і нерозривно з ними пов'язані *правила цитування і оформлення покликань*. Їх потрібно знати і чітко дотримуватися. На відміну від законів фізики, створені людиною правила є річчю відносною й історично мінливою. Правила бібліографічного запису і цитування є добрим тому прикладом, адже у світі існує велика кількість різних *бібліографічних стилів*. Готуючись до уроку, ознайомтеся з ними за «Універсальним навчальним посібником з академічної доброчесності для вчителів»¹⁶⁰. Тут важливо, що приймаючи певні правила, ми автоматично зобов'язуємося їх дотримуватися. Чинний на сьогодні національний стандарт містить

¹⁵⁶ Джерело. Словник української мови: в 11 тт. Київ, 1971. Т. 2. С. 262.

¹⁵⁷ Еко У. Як написати дипломну роботу. С. 58.

¹⁵⁸ Яковенко Н. Вступ до історії. С. 303–304.

¹⁵⁹ Бібліографія. Словник української мови: в 11 тт. Київ, 1970. Т. 1. С. 172.

вичерпні правила оформлення бібліографічних покликань і цитувань найрізноманітніших текстів¹⁶¹. Очевидно, що школярам зовсім не потрібно ознайомлюватися з цим документом. Натомість, базові правила оформлення бібліографії та цитування, наведені в «Універсальному навчальному посібнику з академічної доброчесності для вчителів» (с. 13–15) та «Довіднику з академічної доброчесності для школярів» (с. 53–56), є функціональнішими і придатними для використання при написанні учнівських дослідницьких робіт.

Після того, як джерела і література знайдені, внесені до бібліографії, критично опрацьовані, необхідні нотатки зроблені, надходить час власне *написання* дослідницької роботи, у нашому випадку реферата. Поясніть учням, що викладати свої думки на письмі – це мистецтво і, водночас, дуже важливе вміння, затребуване на ринку праці. Це вміння – дуже практичне і випрацьовується кожного разу, коли пишеться текст. Наголосіть на тому, що для написання реферату потрібно відвести *достатньо часу*, що текст завжди має *чернетковий* і *чистовий* варіант. Також, нагадайте про необхідність дотримуватися правил цитування та оформлення покликань, передаючи думки авторів текстів, з якими ознайомилися. І нарешті чи не найголовніше – будь-яка письмова робота повинна мати структуру. Дослідницька письмова робота, якою є реферат, повинна мати чітку та формалізовану структуру, що до чого також існують свої правила, яких потрібно дотримуватися.

Будь-яка дослідницька робота складається зі вступу, основної частини і висновків. *Вступ* є найбільш формалізованою складовою дослідницької роботи. Для учнів, які пишуть реферат зі шкільного предмета, достатньо відповісти у вступі на такі основні запитання: *про що моя робота, що є предметом мого дослідження? на які основні запитання я хочу відповісти у своїй роботі? які джерела і літературу я опрацював/ла, щоб відповісти на ці запитання?* Прописавши у вступі відповідь на ці питання, школярі будуть готовими переходити до розкриття теми в основній частині роботи.

Основна – дослідницька – частина роботи складається з одного або декількох (здебільшого 2–3) розділів. В ідеалі, кожен розділ має містити відповідь на одне із дослідницьких питань, зазначених у вступі. Отже, *зміст* роботи повинен містити той самий перелік запитань, на які автор намагатиметься дати відповідь у своїй роботі. Еко називає зміст «гіпотезою» і «дороговказом»¹⁶². Як і будь-який дороговказ, зміст вказує, яким шляхом рухатися, розкриваючи тему. Наголосіть учням на тому, що *добре продумані питання для розкриття теми, тобто чітко прописаний зміст роботи, виражений в логічній структурі роботи* – це запорука дослідницького успіху, у нашому випадку, цікавого і для автора, і для читачів/слухачів реферату.

Реферат обов'язково має завершуватися *висновками*. Поясніть учням, що висновки так само варто структурувати за піднятими у вступі запитаннями. Якщо в основній частині автор/ка розкриває тему, *критично* залучаючи опрацьовані джерела та літературу, то висновки – це вже власне *самостійне підсумування, власні думки* з приводу дослідженої теми. Поясніть учням, що висновки не повинні бути обширними, важливо зуміти висловити *свою власну думку* і не є проблемою, якщо вона вкладається в декілька коротких речень.

Насамкінець, наголосіть, що реферат – це у жодному випадку не безпомилна – єдино правильна – відповідь на поставлене питання, а натомість – це *самостійний пошук*

¹⁶⁰ Універсальний навчальний посібник з академічної доброчесності для вчителів / укл. О.С. Ройбу; за заг. ред. О.О. Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 9–15. URL: <https://drive.google.com/file/d/1X3UDTp1nb3K0ou2AiltLJVPWLHWs0VWB/view?usp=sharing> (дата звернення: 05.04.2019).

¹⁶¹ Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання: ДСТУ 8302:2015 / Нац. стандарт України. Вид. офіц. Введ. з 01.07.2016. Київ.: УкрНДНЦ, 2016. 16 с. (Інформація та документація).

¹⁶² Еко У. Як написати дипломну роботу. С. 116.

відповіді за допомогою того, що уже *написано* з цієї теми. Водночас авторів написаних текстів потрібно *поважати*, а їхні думки сприймати *критично*.

Очікувані результати: учні ознайомляться з основними правилами підготовки і написання реферату, вимогами до його структури, правилами оформлення бібліографії, на практиці закріплять правила оформлення покликань; молоді люди зроблять для себе висновки щодо допустимості чи недопустимості академічної недоброчесності в їхньому житті; зрозуміють, яким чином здобуті на уроці та під час написання реферату навички й уміння стануть їм у пригоді поза стінами школи, а також про цінність власної думки та необхідність критичного осмислення прочитаного й почутого.

Пам'ятка вчителю: у школах нерідко зустрічаємо недоброчесну практику, коли замість учнів науково-дослідні роботи на олімпіади та інші конкурси готують їхні наставники. Чому це неправильно? Учитель, який діє таким чином, схвильований насамперед власним марнославством, однак не потребами свого учня. Мета школи – навчити школяра думати самостійно, утвердити його/її віру у власні сили. Учнівський реферат за визначенням має бути недосконалим, адже молода людина лише починає свій пошук. Натомість згадана практика вбиває віру учня у власні сили, породжує безвідповідальність і розчарування.

Учительському колективу варто обговорити цю проблему й чітко визначити межі втручання наставників у підготовку конкурсних робіт. Крім того, будь-хто з учителів має право та навіть обов'язок доповісти керівництву про факти порушення академічної доброчесності з боку колег.

У жодному випадку, написання рефератів не повинно перетворитися на профанацію науково-дослідної діяльності. Реферат доцільний у старшій школі, коли молода людина спроможна усвідомити суть і важливість завдання. Натомість у молодшій і середній школі варто зосередити зусилля школярів на написанні невеликих за обсягом есе.

Література

1. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання: ДСТУ 8302:2015 / Нац. стандарт України. Вид. офіц. Введ. з 01.07.2016.
2. Київ: УкрНДНЦ, 2016. 16 с. (Інформація та документація).
3. Еко У. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
4. Довідник з академічної доброчесності для школярів. / укл. М.В. Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г. Певко; за заг. ред. О.О. Гужви. 3-є вид., випр. і доп. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 66 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/19nOAsorJfuCLIT0wdxDHkxW2PxEj4g/view> (дата звернення: 02.04.2019).
5. Секіріна В. Дослідницько-пошукова робота учнів у процесі вивчення світової літератури. Рідна школа. 2011. № 1–2. С. 71–73.
6. Універсальний навчальний посібник з академічної доброчесності для вчителів / Укл. О.С. Ройбу; за заг. ред. О.О. Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 9–15. URL: <https://drive.google.com/file/d/1X3UDTp1nb3K0ou2AiltLJVPWLHWS0VWB/view?usp=sharing> (останнє звернення: 02.04.2019).
7. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 375 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аболіна Т. Цінності моральні. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. С. 708.
2. Адаменко Н. «Спільнота дослідників» М. Ліпмана: філософські запитання, обговорення, аргументації та контраргументації вустами дітей. Філософія освіти. 2011. № 1–2 (10). С. 275–286.
3. Амонашвілі Ш. Мистецтво родинного виховання. Харків: ВД «Школа», 2017. 400 с.
4. Амонашвілі Ш. Педагогічні притчі. Виховання серцем. Харків: ВД «Школа», 2017. 272 с.
5. Андрущенко В. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. Голос України. 2018. № 132 (20 липня). С. 10.
6. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво / пер. С. Рябчук. Львів: Вид-во Старого Лева, 2014. 192 с. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво ХХ століття / пер. С. Рябчук. Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. 176 с.
7. Бех І.Д. Навчальний матеріал як засіб духовного виховання особистості. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матер. звіт. наук.-практ. конф. Інституту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. С. 13–16.
8. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання: ДСТУ 8302:2015 / Нац. стандарт України. Вид. офіц. Введ. з 01.07.2016. Київ: УкрНДНЦ, 2016. 16 с. (Інформація та документація).
9. Бобро М.П. Аксіологічна параметризація концепту «робота» та його вербалізації в сучасній українській мові. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Філологія. 2015. № 73. С. 116–119.
10. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 8 клас: На допомогу класному керівнику. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 9–13.
11. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 9 клас: На допомогу класному керівнику. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. С. 26–31.
12. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 11 клас: На допомогу класним керівникам. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 33–35.
13. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 5 клас. Книга для класного керівника. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 30–33.
14. Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. Виховні години. 7 клас: На допомогу класному керівнику. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 9–13, 17–20.
15. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки: обстоятельное изложение социо/игровых технологий обучения. Пособие для учителей физики, математики, географии, биологии и химии. Санкт-Петербург: Школьная лига, 2013. 240 с.
16. Булатова М. Олімпізм як універсальна концепція виховання та освіти молоді. Фізичне виховання в школі. 2008. № 1 (51). С. 40–43.

17. Буяк Б. Правові аспекти академічної чесності та боротьби із плагіатом. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 133–150.
18. Варецька О.В. Компетентність як набута гуманістична чеснота. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2014. Вип. 36. С. 118–126.
19. Галик В. Навчання Івана Франка у Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа І. Проблеми гуманітарних наук. Історія: зб. наук. пр. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С.35.
20. Гресь Ю.Я. Правдиво про брехню: посіб. Білогір'я, 2015. 86 с.
21. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ: Критика, 2006. С. 81–102.
22. Гуцуляк Л.І. Взаємодія педагогів, батьків та громади як важлива умова ефективності навчання та виховання учнів початкової школи (на прикладі Сполучених Штатів Америки). Молодий вчений. 2016. № 4. С. 515–518.
23. Давиденко І.В., Зубкова Л.І. Новації Мадлен Віоне в сучасній індустрії моди. Вісник КНУТД. Технічні науки. Київ, 2017. № 3 (110). С. 243–248
24. Даниляк Р. Виховання загальнолюдських чеснот як складова морального виховання молодших школярів засобами дитячої періодики. Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 24. Частина 1. С. 80–85.
25. Даниляк Р. Виховання молодших школярів у виховному полі кінця ХХ – початку ХХІ ст. Молодь і ринок. 2015. № 9 (128). С. 136–140.
26. Дарміць М.Я. Ніколи не зневірюйтеся! Урок читання у 4-му класі. Початкове навчання та виховання. 2014. № 33 (397). С. 9–11.
27. Доброчесність. Практичний словник синонімів української мови / укл. С. Караванський. 2-ге вид., доп. й опр. Київ: «Українська книга», 2000. С. 90.
28. Доброчесність. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: «Наукова думка», 1971. Т. 2. С. 326.
29. Еко У. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
30. Єрмолова В.М. Олімпійська освіта: теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2011. 335 с.
31. Жуков К.А. Концепт «труд» как один из центральных фрагментов пословичной картины мира. Вестник Новгородского государственного университета. Гуманит. науки. 2004. № 29. С. 88–92.
32. Завальнюк О.В. Проблема чесності й гідності у спорті та моральне самовиховання спортсмена. Мультиверсум. Філософський альманах. 2015. № 5–6. С. 144–155.
33. Іваниця Г.А. Модель добродійності молодших школярів у контексті структурно-компонентного аналізу. Освітологічний дискурс. 2015. № 3. С. 140–152.

34. Івасишина Т. Посилання чи покликання? Українська мова. 2010. № 1. С. 99.
35. Інгрем К. Це Воргол / ілюстрації Е. Рея; пер. з англ. Р. Паранько. Львів: Видво Старого Лева, 2016. 79 с.
36. Калюжна Є.М., Вовна А.М. Доброчесність і моральність: спроба реінтерпретації понять. Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка і психологія. Дніпро, 2011. Т. 19, Вип. 17. С. 37–42.
37. Квіт С. Алгоритм університетського розвитку. Дух і Літера. № 19: Університетська автономія. Спеціальний випуск. Київ, 2008. С. 12-30.
38. Коваленко В.О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2011. № 10. С. 244–249.
39. Кондратова Л.Г. Виховна робота в школі: тренінги для вчителів. Харків: Видво «Ранок», 2013. С. 5–11. (Наша школа).
40. Корчак Я. Дім сиріт. Корчак Я. Дитя людське: Вибрані твори / упор. С. Петровська, пер. з пол. В. Каденка, О. Ірванця, К. Москальця. 2-ге вид. Київ: Дух і Літера, 2012. С. 246–258.
41. Корчак Я. Правила життя: Педагогіка для дітей та дорослих / пер. Ю.Г. Попсуєнка; худож.-оформлювач Н.В. Величко. Харків: Фоліо, 2016. 538 с.
42. Курбатов С. Теоретико-методологічні перспективи розробки міжнародних університетських рейтингів. Вища освіта України. 2015. № 1. С. 34-39.
43. Лютко О.М. Усе нове – старе: творчі перетини М. Ліпмана та В. Сухомлинського. Педагогічний альманах: зб. наук. праць. Херсон, 2015. Вип. 26. С. 172–175.
44. Лукашенко М. П. Феномен академічного капіталізму в освітньому просторі. Наукова думка інформаційного століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 19 червня 2017 року у м. Дніпро / від. за вип. Голденблат М. А. Одеса: Друкарня «Друкарник», 2017. Т. 5. С. 113-117.
45. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / пер. с англ. В.В. Целищева. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. 384 с.
46. Мачушник О.Л. Дослідження особливостей формування моральних якостей чесності і правдивості у першокласників. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2001. Вип. 8. С. 88–92.
47. Мешковський К. Е. Доброчесність як нормоутворюючий принцип державного управління: уроки Плантаона і Аристотеля. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 23. С. 109-112.
48. Множинська Р. В. Морально-етичні погляди Станіслава Оріховського. Мультиверсум. Філософський альманах : Зб. наук. праць. 2006. Вип. 56. С. 23-33.
49. Москальова Л. Ю. Цінність доброчесності як основа для формування дружніх взаємин між дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2015. Вип. 19(2). С. 16-24.
50. Муравейник В.В. Розвиток толерантності в підлітків. Нові години спілкування. 9–11 класи / уклад. В.М. Андрєєва. Харків: Вид. група «Основа», 2017. С. 33–36.

51. Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / пер. з англ.; Інститут розвитку освіти. Київ: Таксон, 2017. 184 с.
52. Олійник І.В. Бесіди, сценарії, рольові ігри. 5–11 класи. На допомогу класному керівнику. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. С. 64–66.
53. Осадченко І. Розв'язання педагогічних ситуацій – і наука, і мистецтво. Учитель початкової школи. 2017. № 7. С. 16–21.
54. Основи критичного мислення: навч. посіб. для учнів 10 (11) класів загальноосвіт. навч. закл. / О.І. Пометун, Л.М. Пилипчатіна, І.М. Сущенко, І.О. Баранова. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2016. 192 с.
55. Павлюк П.А. Значення особистості педагога у формуванні духовно-морального потенціалу учнів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка. Острог, 2012. Вип. 21. С. 137–145.
56. Пометун О., Ремех Т. Практичний довідник учителя громадянської освіти: метод. посіб. Київ, 2018. 96 с.
57. Поніманська Т.І. Виховання у світлі педагогіки толерантності: Я.-А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 115–119.
58. Поперечна Г. А. Проблема формування духовно розвиненої особистості в філософії представників Київської духовно-академічної школи. Другі академічні читання пам'яті Г. І. Волинка: «Філософія, наука, освіта». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 25-26 квітня 2017 року. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2017. С. 65-69.
59. Продан Т. Проблема гідності в морально-естетичних поглядах Цицерона. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Вип. 754755. Філософія. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2015. С. 154-157.
60. Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / пер. з фр. А. Рєпа. Київ: Ніка-Центр, 2016. 164 с.
61. Ремболович В.В. Що таке толерантність? Нові години спілкування. 5–8 класи / уклад. В.М. Андрєєва. Харків: Вид. група «Основа», 2017. С. 109–112.
62. Решетіло С.В. «Вибір професії – задача з багатьма невідомими». Нові години спілкування. 9–11 класи / уклад. В.М. Андрєєва. Харків: Вид. група «Основа», 2017. С. 61–68.
63. Рижко О.М. Особливості розкриття теми плагіату в ігровому кіно. Держава та регіони. Соціальні комунікації. Запоріжжя, 2016. № 4 (28). С. 14–20.
64. Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). Частина 1. Філософія освіти. 2017. № 2 (21). С. 29-45.
65. Романова О.О. Доброчесна людина в Стародавньому Єгипті за автобіографічними текстами від Давнього до Середнього Царства. Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2011. 380 с.
66. Савченко О.Я. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 125–129.

67. Світельська-Дірко С.В. Виховання ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами казки в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир, 2017. 20 с.
68. Северинюк В.М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. 3-тє вид., доп. і перероб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
69. Секіріна В. Дослідницько-пошукова робота учнів у процесі вивчення світової літератури. Рідна школа. 2011. № 1–2. С. 71–73.
70. Середюк Г.М. Педагогічний пошук класного керівника. 2-ге вид., доп. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. С. 53–55. Середюк Г.М. Педагогічний пошук класного керівника. Ч. 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. С. 78–83.
71. Сірик Л. Сократівський метод та його модернізація в евристичній освіті США. Проблеми підготовки сучасного вчителя: зб. наук. пр. Умань, 2011. № 3. С. 68–74.
72. Сковорода Г. Вхідні двері до християнської доброчесності. Філософська думка. 2014. № 5. С. 7–18.
73. Сокурянська Л. Г., Щудло С. А. Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2017. Вип. 38. С. 35–40.
74. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. сл., прим. М.І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів: Каменяр, 2011. 814 с.
75. Степанова О.А. Виховання доброчесності в учнів 7–9 класів загальноосвітньої школи засобами нової української літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2005. 20 с.
76. Стельмашук Ж. Проблема шкільної дисципліни у педагогічній спадщині Я. А. Коменського. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. Вип. 45. С. 275–280.
77. Степановський Ю. Дещо про Гокінга, його книжку та чорні діри, що не такі вже й чорні. Гокінг С. Коротка історія часу. Від Великого вибуху до чорних дір. Київ: К.І.С., 2015. С. 9–16.
78. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 тт. Київ: «Рад. школа», 1976. Т. 2. С. 419–654.
79. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О.В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2018. 576 с.
80. Томенко О. Ефективність аксіологічної складової неспеціальної фізкультурної освіти школярів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2010. № 2. С. 186–188.
81. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. 2-е вид. Київ: Дух і Літера, 2017. 368 с.
82. Философия для детей / отв. ред. Н.С. Юлина. Москва: ИФРАН, 1996. 241 с.

83. Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 9–36.
84. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / пер. с англ. Москва: Изд. дом «Классика – XXI», 2007. 421 с. Франко І.Я. Грицева шкільна наука. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 тт. Київ: «Наукова думка», 1978. Т. 16. С. 177–183.
85. Харченко С. В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. 2015. Вип. 18. С. 314–319.
86. Цимбаева Е. Агата Кристи. Москва: Молодая гвардия, 2013. С. 256–258.
87. Чепіль М.М. Иван Франко про особистість вчителя крізь призму сьогодення. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія. Педагогічні науки. 2016. № 2 (12). С. 61–66.
88. Черненко Н. А. Концепт доброчесність як універсальна домінанта культури: до питання вербалізації. Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2014. Вип. 47. Частина 2. С. 510–517.
89. Чесна гра – Перша ліга: метод. посіб. / автори-упоряд. Ю.В. Кирилова, Н.О. Герез, І.І. Малишева. Київ: ВАІТЕ, 2013. 90 с. Шаповалова Н.Ю. Рольова гра: суд над корупцією. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 12. С. 54–58.
90. Энди Уорхол / текст Э. Шейнса; пер. с англ. Ю. Евелевой. Москва: ООО «Магма», 2005. С. 27.
91. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.):
92. Хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. Київ: Наук. світ, 2003. С. 66–67.
93. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 375 с.
94. Lumpkin A. Teachers as Role Models. Teaching Character and Moral Virtues. JOPERD. 2008. Vol. 79, No 2. P. 45–49.
95. Wangaard D., Stephens J. Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools. Search Institute Press; Mac Win Pa edition, 2011. 176 p.
96. 10 ключових навичок до 2020-го. URL: https://www.eduget.com/news/10_klyuchovix_navichok_do_2020-go-907 (дата звернення: 05.04.2019).
97. Аналітична довідка за результатами дослідження практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України / МОН України, Інститут освітньої аналітики. Київ, 2016. С. 22–28. URL: <https://iq.vntu.edu.ua/repository/card.php?lang=en&id=592> (дата звернення: 02.04.2019).
98. Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл «Академічна доброчесність у загальній середній освіті: реалії та перспективи». URL: <http://educationua.org/ru/draft-regulations/1132-analitichnij-zvit-pro-virtualnij-kruglij-stilakademichna-dobrochesnist-u-zagalnij-serednij-osviti-realiji-ta-perspektivi> (дата звернення: 03.04.2019).

99. Бакіров В.С. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку. Основні результати дослідження за проектом № 49169. URL: <http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2015-07-17/2015.pdf> (дата звернення: 03.04.2019).
100. Добродетель. Новая философская энциклопедия. URL: http://platona.net/board/novaja_filosofskaja_ehnciklopedija/dobrodetel/3-1-0-2401 (дата звернення: 25.03.2019).
101. Довідник з академічної доброчесності / уклад.: В.Г. Гур'янова, Л.Т. Ониксимова, Н.В. Поберій; за заг. ред. Т.О. Маринич. Суми: Сумський держ. ун-т, 2018. 24 с. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/71531> (дата звернення: 03.04.2019).
102. Довідник з академічної доброчесності для школярів / уклад. М.В. Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г. Певко; за заг. ред. О.О. Гужви. 3-є вид., випр. і доп. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19nOAsorJfuCL_IT0wdxDHkxW2Px-Ej4g/view (дата звернення: 02.04.2019).
103. Крок за рамки: як зацікавити дітей візуальним мистецтвом – Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/.../krok-za-ramky-yak-zatsikavyty-ditej-vizu...> (дата звернення: 02.04.2019).
104. Менше списувань – що може зробити вчитель. URL: <nus.org.ua/articles/menshe-spysuvan-shho-mozhe-zrobyty-vchytel/> (дата звернення: 02.04.2019).
105. Мережа вищих навчальних закладів на початок 2017/2018 навчального року. URL: <http://vnz.org.ua/statti/10415-merezha-vyschyh-navchalnyh-zakladiv-napochatok-201718-navchalnogo-roku> (дата звернення: 06.04.2019).
106. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 02.04.2019)
107. Ніколаєв Є. Як просувати цінності академічної доброчесності в українських університетах? Освітня політика. URL: <http://education-ua.org.ua/articles/1131-yak-prosuvati-tsinnostiakademichnoji-dobrochesnosti-vukrajinskikh-universitetakh> (дата звернення: 03.04.2019).
108. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи (2016). 34 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 03.04.2019).
109. Один день із життя школяра: 10 годин на навчання і година – на все решту. URL: texty.org.ua/pg/article/editorial/read/.../Odyn_den_iz_zhytta_shkolara_10_godyn (дата звернення: 03.04.2019).
110. Основи бібліографічного опису. Складання бібліографічних списків. URL: www.library.ukma.edu.ua/fileadmin/.../Osnovu_bibliogr_opusy.pd... (дата звернення: 31.03.2019).
111. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 03.04.2019).

112. Райли Д. Классовая теория Бурдье: ученый как революционер. URL: <https://commons.com.ua/uk/klassovaya-teoriya-burde/> (дата звернення: 06.04.2019).
113. Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf> (дата звернення: 02.04.2019).
114. Сацик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://education-ua.org.ua/articles/930akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrumentzabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti> (дата звернення: 31.03.2019).
115. Тимчак Я., Корчовський О. Олімпійські церемонії та ритуали як форми утвердження і пропагування ідеалів олімпізму. Спортивна наука України. 2014. № 5 (63). С. 8–16. URL: <http://sportscience.ldufk.edu.ua/index.php/snu/article/view/258> (дата звернення: 02.04.2019).
116. Універсальний навчальний посібник з академічної доброчесності для вчителів / укл. О.С. Ройбу; за заг. ред. О.О. Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 32 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1X3UDTp1nb3K0ou2AiltLJVPWLHws0VWB/vie_w?usp=sharing (дата звернення: 02.04.2019).
117. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: Методичні рекомендації та програма курсу. Київ, 2016. 61 с. URL: <http://www.saiup.org.ua/resursy/osnovy-akademichnogo-pysma-metodychnirekomendatsiyi-ta-programa-kursu/> (дата звернення: 02.04.2019).
118. Як навчався сам і викладав іншим Стівен Гокінг. URL: <https://osvitoria.media/.../yak-navchavsya-sam-vykladav-inshym-stiven-goking/> (дата звернення: 02.04.2019).
119. Як обрати вищу освіту? Поради вступникам від МОН і CEDOS. URL: <http://testportal.gov.ua/2019/03/20/porady-dlya-vstupnykiv-vid-mon-ta-cedos/> (дата звернення: 07.04.2019).
120. Comas-Forgas R., Sureda-Negre J., Oliver-Trobat M. F. Academic Plagiarism among Secondary and High School Students: Differences in Gender and Procrastination. Comunicar. 2015. 44. Preprint. DOI: 10.3916/C44-2015-11 (дата звернення: 05.04.2019).
121. Fishman T. «We know it when we see it» is not good enough: toward a standard definition of plagiarism that transcends theft, fraud, and copyright. 4th Asia Pacific Conference on Educational Integrity (4APCEI). University of Wollongong NSW, Australia, 28–30 September 2009. URL: <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=apcei> (дата звернення: 03.04.2019).
122. Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education across Europe (IPPHEAE). URL: <http://plagiarism.cz/ippheae/> (дата звернення: 03.04.2019).
123. Instructions for developing a code of ethics. URL: www.ethics-education.eu/tools/Instructions_for_developing_a_Code_of_ethics.pdf (дата звернення: 02.04.2019).

ДОДАТКИ

Додаток 1

ДЕВ'ЯТЬ НЕДОСТОЙНИХ РЕЧЕЙ (за В.О. Сухомлинським)

Недостойно здобувати своє благополуччя, радощі, задоволення, спокій за рахунок утиску, невлаштованості, засмучення, занепокоєння іншої людини. Не давай себе скривдити, але й інших не кривдь.

Недостойно залишати товариша у біді, небезпеці, байдуже проходити повз чуже горе, смуток, страждання.

Недостойно користуватися результатами праці інших, ховатися за чужу спину. Бути трудівником — честь, бути дармоїдом — безчестя. Дуже важливо, щоб першим здивуванням, першим відкриттям, яке переживає людина, що встала на власні ноги, була думка: це я зробив завдяки своїм власним зусиллям, цього досяг я своїм власним розумом.

Недостойно бути боязким, розслабленим; ганебно проявляти нерішучість, відступати перед небезпекою, скиглити.

Недостойно давати волю потребам і пристрастям, що ніби звільнилися з-під контролю людського духу.

Недостойно мовчати, коли твоє слово — це чесність, благородство і мужність, а мовчання — малодушність і підлість. Недостойно говорити, коли твоє мовчання — чесність, благородство і мужність, а слово — легкодухність.

Недостойно справжньої людини не тільки брехати, лицемірити, плазувати, підлаштовуватися під чийсь волю, але й не мати власного погляду, втратити своє обличчя.

Недостойно легковажно кидатися словами, давати нездійсненні обіцянки.

Недостойна надмірна жалісливість до самого себе, як і безжальне ставлення, байдужість до іншої людини.

**Із свідоцтва Івана Франка про закінчення першого півріччя I класу
Державної вищої гімназії імені Франца Йосифа I в м. Дрогобичі**

Гімназійне свідоцтво

Іван Франко з Нагуєвич в Галичині, греко-католик, учень першого класу ц.к. Державної вищої гімназії у Дрогобичі, одержує за I семестр 1868 навчального року свідоцтво [про закінчення] першого класу з відзнакою — друге місце серед 46 учнів.

Моральна поведінка — похвально.

Пильність — дуже старанний.

Оцінки з окремих предметів викладання: релігія — відмінно, латинська мова — відмінно, німецька мова — відмінно, польська мова — похвально, історія і географія — похвально, математика — похвально, природознавство — похвально, українська мова — відмінно, малювання — задовільно. Зовнішній вигляд письмових робіт — чистий. Кількість пропущених уроків — 1 (неоправданий).

Підписи: Директор М. Куровський, керівник класу С. Курилович, Карлович, Е. Гюкер, Маковський, Й. Турчинський, А. Торонський, один підпис нерозбірливий.

Дрогобич, 30 січня 1868 р.

